

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ПРАВОВА ТА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ ЗА УМОВ ЙОГО МОДЕРНІЗАЦІЇ» (Харків, 22 квітня 2016 р.)

ВСТУПНЕ СЛОВО

Шановні учасники конференції!

Від щирого серця хотів би привітати вас у стінах Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого! У нас утверджується добра традиція – проведення за участю провідних вітчизняних вчених наукових конференцій, присвячених актуальним, магістральним проблемам розвитку українського суспільства і держави. На сьогоднішню конференцію подали свої матеріали представники різноманітних наукових шкіл Харкова та інших міст України: Дніпропетровська, Запоріжжя, Луцька, Львова, Полтави. Важко переоцінити значущість нинішньої нашої зустрічі. Її основна мета – з урахуванням підсумків та уроків зробленого за роки незалежності, особливо після Революції Гідності, розглянути політичні, правові та культурологічні проблеми нового етапу розвитку українського соціуму за умов його модернізації.

На конференції планується обговорення таких проблем:

1. Культура як соціальний феномен і соціокультурний процес.
2. Теоретико-методологічний аналіз правової культури.
3. Політична культура: концептуальні підходи, зміст, структура та функції.
4. Політико-правова культура в контексті історичних уявлень.
5. Конституційне судочинство у психолого-культурному вимірі.

Сподіваюся, що наше поважне зібрання зможе конструктивно обговорити заплановану програму і зробить свій плідний внесок на шляху досягнення істини щодо названих непростих проблем. Аналізуючи процес еволюції політичної та правової культури українського суспільства, необхідно відзначити, що за останні роки в Україні значно оновилися її структурні елементи: цінності, звички, орієнтації, методи і прийоми політичної діяльності. Замість закритого типу культури, сформованого за роки радянської влади, поступово формується новий тип – відкритий, суспільство поступово звекає до політичного плюралізму, різноманіття підходів до вирішення гострих політичних проблем, відкритого вираження свого ставлення до політичних інститутів.

Ми проголосили, що базовою основою намічених перетворень є європейський вибір України, її прихильність до загальнолюдських цінностей, принципів утвердження прав та свобод людини. І наша країна крок за кроком рухається цим напрямком, хоча не все вдається так, як ми бажаємо, але з європейського шляху наша країна ніколи вже не зверне.

Мені як юристу особливо хотілося б підкреслити значення для розвитку Української держави правової культури нашого народу. Правова культура громадянина виявляється, по-перше, в знанні чинного законодавства. Звичайно, не можна вимагати від громадянина знання всіх законів, всіх нормативних актів. Йдеться перш за все про знання громадянином Конституції, основних прав, свобод і обов'язків. По-друге, правова культура громадянина виявляється в шанобливому ставленні до права, передбачає повагу чужих прав, сумлінне виконання своїх обов'язків. По-третє, правова культура характеризується прагненням громадянина будувати свою поведінку відповідно до розпорядження юридичних норм – свого роду моделей поведінки. Правова культура сприяє тому, щоб норми права виконувалися громадянином сумлінно, в силу звички. Відповідно основне завдання нашої конференції має розглядатися саме у такій площині.

Шановні колеги! Щиро вітаю Вас з відкриттям нашої науково-практичної конференції! Бажаю всім учасникам конференції творчої наснаги, наполегливості на шляху до обраної мети, подальших успіхів у науковій та викладацькій діяльності задля благополуччя нашого суспільства, перетворення України у дійсно європейську соціальну, правову, демократичну державу.

Проректор з наукової роботи
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України

А. П. Гетьман

Л. М. Герасіна, доктор соціологічних наук, професор;
В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, професор

ПОЗИЦІЯ ПРАВОВОГО ІНФАНТИЛІЗМУ ЯК ДЕФОРМАЦІЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

Державно-правовій практиці природно властиве прагнення інтегрувати фундаментальні політико-правові цінності та практичні здобутки суспільства, яке модернізується і реформує свою державу. Але виникнення політичних і правових симулякрів не менш небезпечне, ніж збереження колишніх ілюзій.

Деформації правосвідомості громадян відбуваються не тільки у нігілістичному напрямі, а й в ідеалістичній формі правового інфантилізму. Правовий ідеалізм, як і нігілізм, зазначає М. Матузов, по суті «живляться одним корінням – юридичним неучтвом, нерозвиненою і деформованою правосвідомістю, дефіцитом політико-правової культури... перед нами дві сторони “однієї медалі”» [1, с. 611]. Хоча правовий інфантилізм менш помітний у суспільній практиці, але він заподіює не меншу шкоду державі, ніж правовий нігілізм. Правовий інфантилізм є більш м'якою формою деформованої правосвідомості людини, це – *поверхневе і безвідповідальне, індиферентне ставлення до вимог закону*. Ця позиція означає відсторонене, байдуже ставлення до права, що впливає з громадянської пасивності, слабкої освіченості та є наслідком нерозвиненої правосвідомості людини або виявляється у неналежному виконанні держслужбовцями тих або інших правозначущих функцій. Ця правова безвідповідальність мотивується в кожному випадку різними обставинами: від звичайних людських мотивів, небажання брати на себе фахову відповідальність – до зухвалої переконаності в юридичній безкарності.

Поширенню правового інфантилізму в Україні певною мірою сприяло те, що з радянських часів переважали прагматичні підходи до права, коли його розглядали як знаряддя, силовий «інструмент» соціальних перетворень. На рівні громадської правосвідомості панувала думка, що достатньо прийняти закон, щоб були зняті проблеми у певній галузі суспільних відносин. Проте форсоване закріплення у Конституції та законах якісно нових юридичних принципів не привело до «оксамитового» втілення демократії в Україні. Нездійсненні популістські програми і скоростиглі «ідеальні проекти», що могли апелювати тільки до інфантильно налаштованих людей, на жаль, і нині залишаються улюбленими технологіями впливу на маси.

Правовий інфантилізм тягне деструктивні соціальні наслідки і формує негативні стереотипи правової культури. Якщо у запалі боротьби з опозицією

політичний істеблішмент починає «спекулювати правом», розгортаючи популістські гасла (така крайність – правовий волюнтаризм), це майже неминуче веде до правового інфантилізму простих людей або до політичного і правового скептицизму. Крім того, правовий інфантилізм (за умов труднощів) штовхає частину громадян у песимістичну кризу недовіри до законодавчої та виконавчої влади і фактично породжує зневіру щодо реформ і прогресивності парламентських шляхів вирішення назрілих політико-правових проблем.

Безперечно, правовий інфантилізм громадян є небезпечним і тим, що ідея законності й правопорядку за певних умов може бути використана авторитарним лідером, вузькими «групами інтересів», силовими структурами держави як привід для застосування сили і порушення прав людини, а не для боротьби зі злочинністю. Не випадково Ш. Л. Монтеск'є свого часу відзначав, що найжорстокіша тиранія – це та, що виступає під покровом законності. Отже, немає нічого більш небезпечного в суспільстві й державі, ніж узаконене беззаконня, коли ідеї права пристосовують до ситуації та використовують не на суспільне благо, а на шкоду.

На жаль, конформістські ілюзії в українському соціумі не переборені й на сучасному етапі державно-правового розвитку. Так, наявністю правового інфантилізму і нігілізму еліти можна пояснити: а) конфліктний характер політичних маніпулювань навколо конституційної реформи 2004–2006, 2010–2013 рр. стосовно переходу до парламентсько-президентської республіки в Україні; б) загальну неефективність і невинуватену юридичну казуїстику в роботі Верховної Ради України VI–VIII скликань із законодавства (її керівництва, фракцій, правлячої коаліції); в) колізії та помилки процесу децентралізації діяльності місцевого самоврядування; г) великі складнощі у подоланні системної і побутової корупції в Україні тощо. Демократична преса справедливо стверджує, що в Україні «знизу – правова інфантильність або нігілізм, а нагорі – правовий ідеалізм, а інколи – цинізм»: це є наслідком прийняття непродуманих законів та рішень, популізму декларацій, заяв і легковажних обіцянок, награного оптимізму на фоні «шокових» реформ.

Офіційним визнанням і закріпленням соціальної практики та її фактів є закон. Але важливо не тільки розробити досконалу норму, а й передбачити дійсні можливості її реалізації, спрогнозувати позитивні чи негативні наслідки. За роки незалежності парламентом України було прийнято (або вдосконалено) понад чотири тисячі законодавчих актів, урегульовано на нових юридичних засадах чимало соціальних проблем, але самі по собі ці закони не привели до істотного поліпшення стану різних галузей соціально-економічної практики. Не переборена також практика прийняття нормативно-правових актів, які свідомо нездійсненні, оскільки для їхньої реалізації немає матеріально-фінансових

коштів або відсутні необхідні умови. *Найкращий закон нічого не вартий, якщо він не реалізується*, – щодо цієї аксіоми Ш. Л. Монтеск'є писав: «Коли я їду до якої-небудь країни, я перевіряю не те, чи гарні там закони, а те, як вони здійснюються, тому що гарні закони зустрічаються скрізь» [2, с. 318]. Безсилля законів продукує все той же правовий скепсис та інфантилізм громадян, зневір'я у реальній значимості й соціальному впливі нормативних актів.

Громадянське суспільство України нині вимагає більш високого рівня правової культури, ніж її демонструє політична еліта. Адже прояви правового інфантилізму спостерігаються не тільки серед слабо освічених громадян, а й у середовищі фахових юристів, зокрема серйозною проблемою є рівень їх професійної свідомості. Це стосується деяких суддів і прокурорів, працівників поліції, адвокатів, податківців і митників тощо. Унаслідок різних причин відбувається деформація їхніх правових установок і переконань, виникають псевдоюридичні або неправові деструкції свідомості, які негативно впливають на професійну поведінку правозастосовників. Так, у дослідженні Н. Соколової узагальнені окремі форми, яких може набувати викривлена правосвідомість фахівців з юриспруденції: а) правовий інфантилізм, коли слабкість і хибність правової свідомості виражається у несформованості та пробілах правових знань, поглядів, установок та уявлень; б) правовий негативізм – свідоме ігнорування вимог чинного закону; в) деформована правосвідомість, що перетворюється на злочинну установку [3, с. 403]. Переродження професійної правосвідомості юристів на злочинні установки та дії є найбільш тяжкою формою цих деформацій. Адже мафія стає могутньою структурою, коли в її рядах, крім «злочинських авторитетів» і бойовиків, з'являються безчесні адвокати, цинічні політики, корумповані юристи з органів влади; тоді це загрозове явище утворює системну небезпеку для суспільства.

Смуга «демократичного романтизму» проходить швидко, а після «Революції Гідності» українське суспільство вже не настільки вражене правовими і політичними ілюзіями. На жаль, в умовах «другої хвилі» світової фінансової кризи та «гібридної» війни життєдіяльність у найбільш важливих сферах – економіці, соціальній та гуманітарній галузі – все більш ускладнюється. Якісний рівень життя багатьох громадян (особливо інвалідів, пенсіонерів, більшості бюджетників, малого бізнесу) лишається поза межами низьким, а соціальні програми держава вимушено згортає. Цим і пояснюється тенденція підсилення в останні роки правового скептицизму й інфантилізму в поляризованому українському суспільстві, яке не довіряє олігархічній бізнес-еліті та делегітує більшості еліти-влади. Адже соціум усвідомив, що багато прийнятих у роки суверенітету демократичних законів України виявилися малоефективними, а запроваджені реформи поки що не досягають своїх цілей (деякі навіть мали негативний результат).

Отже, у політико-правовому просторі української держави і суспільства поки що не викорінено проблемне, негативне тло, яке продукує різні деформації правосвідомості: по-перше, принципи права, чинні законодавчі норми і приписи нерідко відкрито ігноруються або зневажаються деякими носіями індивідуальної, групової чи суспільної правосвідомості, що виправдовується економічною, політичною доцільністю або несприятливими міжнародними чинниками; по-друге, складність юридичної практики або невдалий власний правовий досвід, на жаль, підштовхують людину до вирішення проблем у неправовий спосіб; таким чином у соціумі формується стереотип «подвійних стандартів» поведінки і виникає позазаконне середовище «тіньових» стосунків; по-третє, парадоксом сучасної правової ситуації є те, що сам закон потребує правового захисту від нігілістичного, скептичного або ідеалістичного ставлення, та й від непрофесійного втручання; по-четверте, деякі чинні нормативні акти не виражають сутності загальних і актуальних очікувань громадян, а спрямовані на захист вузькогрупових інтересів, що безперечно, мінімізує їх соціальну цінність, і по-п'яте, певний розрив між юридичною наукою та практикою веде до недооцінки критеріїв побудови та принципів дії законодавства, до ігнорування конституційних вимог, множить плутанину нормативних понять; відповідно право стає більш залежним від ситуаційних і руйнівних факторів.

Таким чином, демократичну модернізацію України можливо здійснити лише шляхом підвищення правової культури населення і політичного істеблiшменту країни: через вплив на їх правосвідомість, зменшення правового інфантилізму та нігілізму, зміцнення законності й правопорядку, через профілактику правопорушень і злочинів, забезпечення дійсного захисту прав і свобод особистості, розвиток юридичної науки та освіти, проведення дієвих правових реформ за участю висококваліфікованих фахівців-юристів [4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с.
2. Монтескье Ш. Избранные произведения / Ш. Монтескье. – М. : Госполитиздат, 1955. – 803 с.
3. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для юрид. вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – 832 с.
4. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.

О. Г. Данильян, доктор філософських наук, професор

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ В ТРАНЗИТИВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розвиток культури в транзитивному суспільстві є достатньо складним і суперечливим завданням. З одного боку, створення демократичної, соціальної, правової держави припускає достатньо високий рівень культури населення; з другого боку, в транзитивному суспільстві, як правило, відсутні необхідні умови для формування культури населення. Тому не випадково проблема розвитку культури в транзитивному суспільстві є сьогодні особливо актуальною.

Відомо, що культура будь-якого суспільства, у тому числі і транзитивного, є складною системою, елементами (підсистемами) якої є традиційні й інноваційні культурні форми, субкультури різних соціальних прошарків, груп, етносів, релігійних конфесій. У цій системі розрізняють також певні рівні: елітну культуру, народну культуру, масову культуру [1].

Всі соціокультурні елементи об'єднуються в єдину систему на основі загальнозначущих для даного суспільства цінностей, які є певним фундаментом, на якому базується культурна різноманітність. Найважливішими консолідуючими засадами суспільства, «полем тяжіння», що об'єднує його суб'єктів в єдиний соціокультурний організм, є: спільність історії, економічного життя, психічних якостей, мови, релігійних і етичних цінностей тощо. Загальнозначущі цінності є і в різних соціокультурних системах. Ця множина загальних рис, властивостей культур різних народів, етносів, що дозволяє зробити висновок про глобалізацію культури людства, одержала назву культурних універсалій (Дж. Мердок) [2, с. 45–46].

Окрім певних рис єдності, між елементами соціокультурної системи, а також між культурами в цілому, існують певні відмінності, які в процесі взаємодії суб'єктів суспільства можуть перебувати в різних станах: від гармонії до конфлікту. Найтиповішими видами конфлікту у сфері культури є: колізія між традиційними й інноваційними формами в її розвитку, аномія, культурне відставання (культурний розрив), зіткнення соціокультурної системи і субкультури, міжцивілізаційні (міжсоціокультурні) конфлікти тощо.

Розвиток культури є складним, суперечливим процесом. У ньому мають місце як традиційні форми, зв'язок з раніше досягнутими цінностями культури, так і інноваційні форми, що сприяють розвитку. Традиційні та інноваційні форми в культурі – діалектично взаємозв'язані явища, які багато в чому визначають процес її розвитку [3]. Є всі підстави стверджувати, що рухома,

інноваційна сторона в культурі пов'язана з проблемами та конфліктними ситуаціями в її розвитку і визначається реальними суперечностями суспільного життя.

При зміні соціально-економічної основи життя суспільства або виникненні нових потреб в житті соціальних систем старі культурні традиції вже не в змозі виконувати свою регулятивну функцію, що приводить до появи культурних інновацій. Інноваційні і традиційні культурні цінності, як правило, співіснують разом якийсь час, у ході якого старі культурні форми поступово витісняються або трансформуються. Конфлікт, що виникає між культурними цінностями, які протистоять між собою, гостро переживається людьми, оскільки зміна старої традиції на нову пов'язана з ломкою культурного стереотипу.

В умовах соціально-політичних, економічних криз суспільства, у перехідні періоди його розвитку, коли руйнація старої, традиційної культури набагато випереджає процес генерації інноваційних культурних форм, виникає культурна аномія. Під аномією розуміється порушення єдності культурного процесу, стан ціннісно-нормативного вакууму в суспільстві (Е. Дюркгейм), внаслідок чого традиційні культурні норми і цінності вже не працюють, а інноваційні відсутні або ще не повністю встановилися [4, с. 34]. Культурна аномія в транзитивних соціальних системах призводить до етичної деградації суспільства, настання бездуховності, речовизму, поширення шаблонної псевдокультури.

Важливим компонентом культури є духовна культура, яка виконує особливу роль у процесі трансформації суспільства. Якщо суспільства тоталітарного й авторитарного типів для підтримки гомогенності соціальної системи, підвищення її стійкості і керованості використовують метод придушення небажаних цінностей та інтересів, уніфікації основних компонентів духовної культури, то перехідні соціальні системи втрачають штучний монізм цінностей та інтересів, місце якого починає займати плюралізм нових орієнтацій. Проте такий псевдоплюралізм, не заснований на консенсусі з приводу базових, життєво важливих для суспільства цінностей та інтересів, призводить не до вдосконалення соціуму і його консолідації, а до розвитку його за найдраматичнішим сценарієм. Одна частина суспільства прагне повернутися до колишньої єдності, гомогенності, інша бажає ще більшої плюралізації сфери духовної культури, цінностей та інтересів, заперечуючи моральний контроль і оцінки, вважаючи вищим благом існування самий плюралізм. Тому, крім соціальних, економічних, політичних протиріч, у таких системах закономірно загострюються і суперечності у сфері духовної культури [5, с. 27–43].

Особливість формування духовної культури в перехідних соціальних системах полягає також і у тому, що в даний період у ній відтворюються і всту-

пають у гостру боротьбу форми свідомості, кожна з яких у розвиненому вигляді характеризує певний історичний етап. Це – авторитарна і ліберально-демократична, комуністична і антикомуністична, релігійна і атеїстична, етатистська і анархістська форми свідомості. Це призводить до небезпечної поляризації духовної культури суспільства, виникнення в ній екстремістських рухів різноманітного ґатунку, що актуалізує суперечності в інших сферах життя суспільства та ускладнює розв'язання їх.

Іншим, неусувним у сучасних умовах конфліктом у розвитку культури є конфлікт між її основними формами, частинами, тобто між матеріальною і духовною культурою. Цей конфлікт носить назву культурного відставання (культурного розриву). Найвидатніші представники концепції «соціокультурного відставання» О. Огберн, Л. Уайт, А. Фіркандт зазначали, що накопичення інноваційних форм культури відбувається в постійно зростаючому темпі; різні сфери сучасної культури розвиваються з неоднаковою швидкістю. Наприклад, матеріальна культура розвивається відносно швидко, а духовна («адаптивна») – повільніше. Звідси виникають значні культурні відставання в духовному житті суспільства, тобто конфлікт у сфері культури. Необхідно також зазначити, що у ряді випадків фіксується і зворотний феномен, коли на певному тимчасовому інтервалі духовна культура випереджає матеріальну [6, с. 45–52].

У будь-якому суспільстві разом з елементами загальнолюдської культури і домінуючою соціокультурною системою (суперкультурою) можна виділити і субкультури (підкультури) – культурні зразки, що їх використовують суб'єкти суспільства як антипод пануючим цінностям. Іноді такі моделі культури, що формуються під впливом етнічного походження, релігії, способу життя тощо, знаходяться в стані конфлікту з суперкультурою, тобто є контркультурою.

Автором терміна «контркультура» є американський соціолог Теодор Розак, який під час студентської революції 60-х рр. ХХ ст. у США так назвав культуру, створену молодими і протилежну культурі батьків. Для класичної контркультури характерна відмова від сталих соціальних цінностей, моральних норм і ідеалів, стандартів та стереотипів масової культури, а також способу життя, в основі якого лежить установка на респектабельність, соціальний престиж, матеріальне благополуччя. Відмова, як правило, виражається в негативізмі по відношенню до культурних досягнень людства та екстравагантній манері мислення, відчуття, спілкування. Культ розуму і науки замінюється культом несвідомого вияву природних пристрастей і містичного екстазу душі; пуританська мораль – відвертістю інтимних зв'язків; праця – масовими оргіями, наркоманією тощо. Протест проти «масового суспільства» і масової культури одержав практичне завершення в організації різних комун, у яких мав здійснюватися вияв істинно гуманного відношення людини до світу, інших людей і до самого себе [8, с. 265–266].

Сьогодні під контркультурою, крім розуміння її як форми виразу духовного протесту проти культури індустріально розвинених країн, що набула поширення серед частини молоді Заходу в 60–70-х рр. ХХ ст., стали вважати будь-які протиставлення фундаментальним цінностям пануючої культури. Контркультура – це така субкультура, яка не просто відрізняється від домінуючої культури, але протистоїть, перебуває в конфлікті з панівними цінностями.

Як **висновок** можна констатувати, що соціальні трансформації закономірно викликають загострення протиріч у всіх сферах життя суспільства, у тому числі і у сфері культури. Тому складні соціальні процеси в сучасному світі неможливо раціонально пояснити, а тим більше ефективно ними управляти без розуміння ролі в їхній динаміці соціальних протиріч у всьому їх різноманітті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пелипенко А. Культура как система / А. Пелипенко, И. Яковенко. – М. : Языки рус. культуры, 1998. – 376 с.
2. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер ; пер. с англ. З. П. Вольская ; ред. В. А. Ядов. – М. : Феникс, 1994. – С. 45–46.
3. Гуревич П. Фундаментализм и модернизм как культурные ориентации / П. Гуревич // Обществ. науки и современность. – 1995. – №4. – С. 154–162.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм ; пер. с фр. А. Б. Гофмана. – М. : Наука, 1991. – 431 с.
5. Данильян О. Г. Соціальні протиріччя у посттоталітарних системах: методологія дослідження та розв'язання / О. Г. Данильян. – Х. : Основа, 1998. – 253 с.
6. Ерасов Б. С. Социальная культурология / Б. С. Ерасов. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – 341 с.
7. Тараненко В. М. Культурология : [учеб. для вузов] / В. М. Тараненко, В. Н. Тищенко ; под ред. О. Г. Данильяна. – Харьков : Коллегиум, 2008. – 500 с.
8. Сучасний словник із суспільних наук / за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова. – Х. : Прапор, 2006. – 432 с.

О. В. Зінченко, доктор історичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНИХ ВПЛИВІВ НА ФОРМУ ТА ЗМІСТ КОНСТИТУЦІЙ АФРИКАНСЬКИХ КРАЇН

Право кожного народу формується під впливами зовнішніх і внутрішніх, тобто чисто національних чинників, які складаються у процесі історичного

розвитку. Таку тенденцію яскраво ілюструє формування конституційного права низки африканських народів після отримання незалежності, відображаючи у ньому елементи звичаєвого права та наслідки колоніального минулого. Своєрідною ознакою конституцій цих держав виявилось надання вождям права участі в управлінні країною. Конституція Замбії присвячує цій проблемі VI главу – «Палата вождів» – в обсязі 12 статей [3, ст. 85–96, с. 169–174]. Члени республіканської Палати вождів призначаються провінційними радами на трирічний строк у складі 12 осіб і володіють дорадчими повноваженнями [3, ст. 85–86, с. 170]. Конституція Північної Нігерії передбачає утворення Палати вождів на рівні середньої адміністративної ланки, яка «володіє правом видавати закони з метою підтримки миру, порядку і доброго управління Району» [7, ст. 5, п. 1–3, с. 690]. Конституція Гани також передбачає утворення Палат вождів на обласному рівні і наголошує вирішення ними питань, що відносяться до звичаєвого права [2, ст. 49, 50, с. 133].

Історичні традиції обумовили й широко розгалужене визначення конституціями статусу президента, який є прообразом вождя і розглядається «як елемент африканської демократії» [8, с. 62]. Конституція Замбії присвячує йому главу IV «Виконавча влада». Ч. I. «Президент і Віце-президент». Вона охоплює 13 статей, зокрема: ст. 31. Посада Президента; ст. 32. Перший Президент; ст. 33. Вибори Президента після розпуску Парламенту; ст. 34. Термін повноважень Президента; ст. 35. Усунення з посади Президента з причини нездатності здійснювати свої функції; ст. 36. Усунення Президента з посади за порушення Конституції або за грубе порушення своїх обов'язків; ст. 37. Вакансія посади Президента; ст. 38. Виконання функцій Президента під час його відсутності, хвороби тощо; ст. 39. Присяга Президента; ст. 40. Посадова особа, яка здійснює контроль над проведенням виборів Президента; ст. 41. Віце-президент; ст. 42. Утримання та надбавки до утримання Президента; ст. 43. Захист Президента від судового переслідування [3, с. 133–145]. Повноваження Президента визначаються і в Ч. II. «Кабінет» (ст. 44–47), Ч. III. «Здійснення виконавчої влади» (ст. 48–51), у розділах про парламент (ст. 82–84), про палату вождів (ст. 85–96), про судові органи (ст. 99), а також у розділі щодо гарантування основних прав і свобод людини, зокрема щодо проголошення надзвичайного стану або його загрози (ст. 29) [3, с. 133–148, 168–175, 131]. Подібні положення містять конституції Замбії, Кенії, Уганди та інших країн, які відрізняються назвами статей, їх кількістю та обсягами за наявності одного змісту [3, с. 133–145; 4, с. 285–295; 6, с. 538–552].

Тривалий колоніальний гніт, відсторонення населення від володіння всенародною власністю загострили зміст формулювання Основними законами приналежності особи до відповідної держави. Конституції майже без помітних

відмінностей викладають умови набуття громадянства у тій чи іншій країні. Переважна більшість статей усіх конституцій має однакову назву: «Особи, які стають громадянами на...» (термін отримання незалежності); «Особи, які мають право бути зареєстрованими як громадяни через їхній зв'язок із ...» (країною); «Особи, які народились у ...» (країні після дати отримання незалежності); «Особи, які народились за межами... після ...» (отримання незалежності); «Шлюб із громадянином ... після ...» (дати отримання незалежності); «Громадянство Співдружності»; «Права парламенту»; «Глумачення» [1, ст. 1–10, с. 32–41; 3, ст. 3–12, с. 98–104; 4, ст. 1–13, с. 244–254; 5, ст. 1–10, с. 319–325; 6, ст. 7–16, с. 508–515; 7, ст. 7–16, с. 565–570]. У той же час перші пункти названих статей, за винятком Конституції Замбії, містять застереження, що особа не стає громадянином тієї чи іншої країни у випадку, якщо жоден із її батьків, дідів чи бабів не був у ній народжений [4, ст. 1, с. 244; 7, ст. 7, с. 565; 1, ст. 1, с. 32; 5, ст. 1, с. 319; 6, ст. 7, с. 508–509]. Жодна із шести конституцій не передбачає подвійного громадянства. Розділи про громадянство усіх шести конституцій закінчуються статтями з однаковими назвами, а саме: «Права парламенту» і «Глумачення», у яких формулюються підстави надання громадянства певній категорії осіб та його позбавлення, а також пояснюються вживані в конституціях терміни. Положення конституцій про громадянство виявляються майже фотографічно схожими між собою, що свідчить про надзвичайну важливість цього питання для політичних, економічних, етнічних та інших еліт. Ця важливість обумовлювалась прагненням еліт отримати, зберегти й розширити доступ до важелів державної влади, оволодіти засобами виробництва, економікою, національними надбаннями взагалі та максимально обмежити коло можливих конкурентів у цих сферах.

Яскравим наслідком вікового безправ'я та жорстокості колоніальних режимів виявилось майже суцільне використання терміна «гарантія» у проголошенні конституціями прав і свобод громадян. У конституціях п'яти держав глави носять назву «Гарантії основних прав і свобод» [3, с. 105; 4, с. 254; 1, с. 41; 5, с. 325; 6, с. 516]. Майже не відрізняються присвячені правам та свободам громадян глави кількістю статей: 18 у конституціях Замбії та Кенії, 17 – Малаві й Уганди і 15 – Сьєрра-Леоне [3, с. 105–133; 4, с. 254–283; 1, с. 431–65; 6, с. 516–538; 5, с. 325–346]. Абсолютно точно повторюють назву 13 статей, що містяться в п'яти конституціях: Основні права і свободи особи; Гарантії права на життя; Гарантії проти рабства і примусової праці; Гарантії проти нелюдяного ставлення; Гарантії проти позбавлення майна; Гарантії недоторканності житла й іншого майна; Положення про забезпечення правових гарантій; Гарантії свободи совісті; Гарантії свободи висловлення думки; Гарантії свободи зібрань та об'єднань; Гарантії свободи пересування; Гаран-

тії проти дискримінації з мотивів раси тощо; Примусове здійснення постанов щодо гарантій прав та свобод [3, с. 105–133; 4, с. 254–283; 1, с. 41–65; 5, с. 325–346; 6, с. 516–538]. Конституції Малаві (ст. 25), Сьєрра-Леоне (ст. 24), Уганди (ст. 24) передбачають «примусове здійснення постанов про гарантії прав і свобод», «постанови про воєнний час і надзвичайне становище» (ст. 30) та «гарантії прав осіб, позбавлених свободи на підставі надзвичайних законів» (ст. 31) [1, с. 62–63; 5, с. 343–345; 6, с. 536–537, 533–534]. У переважній більшості конституцій фотографічно дублюються назви відповідних розділів, глав і статей, їх зміст і формулювання стосовно гарантування прав і свобод громадян. Радикальність формулювання, наголошення дієвості наданих свобод, що полягають у безперервному «гарантуванні» замість традиційного для країн інших континентів простого переліку, обумовлювались багатовіковим історичним досвідом, жорстокими реаліями колоніального минулого. Саме звідсіля впливали «гарантії» права на життя, особисту недоторканність, проти рабства та примусової праці, нелюдяного ставлення, позбавлення майна, дискримінації з мотивів раси, примусове здійснення постанов щодо гарантій прав і свобод тощо.

Колоніальне минуле обумовило й відсутність у текстах основних законів фіксації права усього населення на соціальне забезпечення, у тому числі й пенсійне. Конституції обмежуються пенсійним забезпеченням лише конкретно визначеного кола державних посадових осіб. Передбачаються також спеціальні органи для розгляду скарг на утиски пенсійних прав означених осіб аж до втручання у справу Президентів і конкретизуються їх повноваження. Конституції проголошують збереження адміністративних посад та законів колоніальної доби, у тому числі і пенсійних законів, наголошують необхідність застосування найсприятливіших умов отримання пенсій державними посадовими особами, попереджають можливість позбавлення чиновників силових структур права на пенсію за недостойну поведінку до отримання країною незалежності.

Таким чином, викладений матеріал свідчить про реальні й конкретні історичні впливи на визначення форми й змісту конституцій низки африканських країн. Головними чинниками таких впливів виявились сила звичаєвого права народів і гостро негативні наслідки вікової колоніальної доби. Саме завдяки стійким традиціям правової культури населення конституції передбачили участь вождів, які споконвічно управляли громадами, у діяльності загальнонаціональних та провінційних органів влади. Традиційна роль вождів справила визначальний вплив і на формулювання статусу президентів низки країн. Безперервне «гарантування» наданих конституціями прав і свобод, замість традиційного для країн інших континентів простого переліку, також

обумовлювалось історичним досвідом, жорстокими реаліями колоніального минулого. Саме звідсіля випливали «гарантії» права на життя, особисту недоторканність, проти рабства та примусової праці, нелюдяного ставлення, позбавлення майна, дискримінації з мотивів раси, примусове здійснення постанов щодо гарантій прав і свобод тощо. Наслідком колоніального гніту виявились і строго визначені конституціями умови набуття громадянства, завдяки чому різні еліти прагнули отримати доступ до важелів державної влади, оволодіти засобами виробництва, економікою, національними надбаннями взагалі. Колоніальне минуле обумовило й відсутність у текстах основних законів фіксації права усього населення на соціальне забезпечення, у тому числі й пенсійне.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція Малави // Конституції государств Африки : в 3 т. – М. : Прогресс, 1966. – Т. 3. – С. 28–120.
2. Конституція Республіки Гана // Там само. – Т. 1. – С. 113–182.
3. Конституція Республіки Замбія // Там само. – Т. 2. – С. 93–212.
4. Конституція Республіки Кенія 8 декабря 1963 г. (с поправками 1964–1965 гг.) // Там само. – Т. 2. – С. 237–413.
5. Конституція Сьєрра-Леоне // Там само. – Т. 3. – С. 319–408.
6. Конституція Уганды // Там само. – Т. 3. – С. 499–610.
7. Конституція Федерации Нигерии // Там само. – Т. 1. – С. 552–685.
8. Муромцев Г. И. Источники права в развивающихся странах Азии и Африки: система и влияние традиции / Г. И. Муромцев. – М. : Изд-во Ун-та дружбы народов, 1987. – 151 с.

О. М. Кіндратець, доктор політичних наук, професор

ЗМІНИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗРУШЕНЬ

У наш час з'явилися нові «подразнюючі» обставини, які змушують жителів України визначати свою позицію щодо минувшини, історії держави та сьогодення. У першу чергу – це війна, до того ж війна, яка розпочата країною, що донедавна вважалася важливим стратегічним партнером, а її народ розглядався більшістю населення як дружній, «братній» народ. Соціалізація громадян країни, яка перебуває у стані війни, ускладнюється. Це пов'язано з тим, що поширеними стають ксенофобні настрої, які створюють перешкоди повернення до мирного життя.

Політичні кризи та намагання їх усунути, реформи теж сприяють змінам політичної культури. Політичні лідери прагнуть заручитися підтримкою реформ населенням, а тому пояснюють свою позицію через засоби масової інформації, тим самим змінюють уявлення частини людей, їх політичну свідомість та поведінку. Наприклад, реформа управління, децентралізація уже нині привела до змін у політичній культурі частини населення. Створені громади, об'єднані в них люди намагаються ефективно вирішувати місцеві проблеми. Хоча прошарок таких людей невеликий, однак значення таких змін у поведінковій культурі дуже важливе.

Пасивна частина суспільства змушена (можливо, не бажаючи цього) якимось чином реагувати на появу субкультури пасіонаріїв (підтримує, схвалює чи засуджує). Деякі намагаються відсторонитися від процесів, що відбуваються в країні, не реагувати на них. У політичній поведінці прийнято виділяти два види: політичної діяльності та бездіяльності, яка в свою чергу викликана або байдужістю або «мовчазним, бездіяльним» неприйняттям. Однак відбуваються когнітивні процеси, людина, що залишається осторонь трансформаційних процесів, усе рівно їх певною мірою осмислює, в думках визначає своє місце в цих процесах.

Будь-яке реагування на політичні події є поштовхом до змін в політичній культурі, адже нові знання, навички, моделі поведінки є цеглинками в побудові політичної культури чи то народу, чи окремої людини.

Нині для України руйнування «корупційної культури» є найбільш нагальним. Це, а не створення антикорупційних органів, є основною умовою успіху в боротьбі з корупцією. Корупційні практики утвердилися і в сфері політики (підкуп виборців, непублічні торги при розподілі посад, грошове мотивування при переході з однієї політичної сили до іншої тощо). Значна кількість громадян, знаючи «корупційне» минуле політика, все ж віддавали за нього голоси на виборах, позитивно оцінювали, не засуджували за явно протизаконні дії. Це свідчить про те, що корупція стала звичною практикою, механізмом вирішення проблем у всіх сферах життя, в тому числі й політичному, а тому існує необхідність ресоціалізації громадян України, яка б зруйнувала цю «корупційну» культуру.

Влада, що проводить реформування в різних сферах життя, має бути зацікавлена у формуванні певної політичної культури, оскільки це дозволяє їй певним чином передбачати політичну поведінку людей, робити політичні прогнози. Сформовані стереотипи, міфи, символи, образи, традиції тощо визначають типові зразки поведінки. Певні міфи та стереотипи, уявлення про політику, сферу політичного, політичне життя, які формує держава, часто засвоюються, з одного боку, через те, що всі хочуть вірити в краще, а з друго-

го боку, тому, що особистий досвід обмежений, більшість людей аполітичні, сприймають вже готовий інформаційний продукт. Однак не кожна держава проводить інформаційну політику, яка б не просто забезпечувала стабільність та передбачуваність поведінки громадян, але і сприяла розвитку суспільства, в тому числі й розвитку політичної культури. В умовах соціально-політичних зрушень зміни політичної культури відбуваються динамічно.

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Суб'єктивне відношення людей до правових явищ охоплюється поняттям правосвідомості як сукупності правових уявлень, почуттів, переконань, оцінок, що виражають суб'єктивне відношення індивідів, соціальних груп, суспільства в цілому до діючого або бажаного права, інших правових явищ, до поведінки людей у сфері правового регулювання [1, с. 36–38].

Правосвідомість має складну структуру, яка може бути представлена у вигляді певних взаємопов'язаних елементів і утворень, які розрізняються між собою, по-перше, за ознакою соціальної спільноти; по-друге, з точки зору їх змісту; по-третє, за глибиною пізнання правових явищ.

Реальними носіями правосвідомості в суспільному житті виступають соціальні спільноти й індивіди. Правосвідомість різних соціальних спільнот і індивідів, що взята в єдності двох боків – раціонального (ідеологічного) і емоційного (психологічного), утворює його соціальну структуру, яка постає у вигляді суспільної, групової і індивідуальної правосвідомості.

Суспільна правосвідомість не тільки дає людині певну суму правових знань, але й служить основою юридичної оцінки реальних відносин між людьми, вироблення відношення до вимог правових норм, практичної діяльності з правотворчості, реалізації правових норм та ін. Правосвідомість суспільства в цілому об'єктивується у вигляді існуючого законодавства, правопорядку, режиму законності, системи правоохоронних і правозастосовчих органів, системи норм права, вимог, заборон, обмежень, дозволів.

Групова правосвідомість – це колективні (групові) уявлення і почуття про право та інші правові явища, які виражають відношення і оцінки правових явищ з боку соціальних груп, колективів, тимчасових соціальних утворень.

Індивідуальна правосвідомість формується на основі безпосереднього впливу суспільної і групової. Вона поєднує в собі їх елементи, а також інди-

відуально неповторні риси, які приводять до особливостей і відмінностей у правосвідомості суб'єктів у рамках однієї соціальної групи. У правосвідомості індивіда виявляються суб'єктивні умови життя індивіда, його особливості, освіта, виховання, професія, а також його здібності, характер. Усе це формує правосвідомість індивіда, визначає специфіку його знань про право й особливості відношення до нього.

Особливості суспільної, групової і індивідуальної правосвідомості виявляються при розгляді їх структури з точки зору змісту компонентів правосвідомості: раціонально-ідеологічних, емоційно-психологічних і поведінкових [2, с. 21–23].

Раціонально-ідеологічні компоненти правосвідомості – це знання, уявлення, поняття, ідеї про діюче і бажане право та інші правові явища. У теоретичному виявленні правові ідеї, уявлення, концепції, принципи складають правову ідеологію, яка в силу своєї узагальненості є провідним боком суспільної правосвідомості.

До основних емоційно-психологічних компонентів правосвідомості слід віднести суспільні й індивідуальні емоції, почуття, які формуються на основі правових знань і уявлень про норми права, юридичні права і обов'язки, законність, правотворчу і правозастосовчу діяльність і пов'язані зі сприйняттям і оцінкою правових явищ.

Як відомо, свідомість нерозривно пов'язана з діяльністю. Це передумовлює необхідність вияву поведінкових компонентів у структурі правосвідомості. У поведінці суб'єктів виявляється реальний зміст їх правосвідомості. Унаслідок цього в структурі правосвідомості доцільно виділяти поведінкові компоненти, до яких слід віднести правові настанови, що в сукупності складають ціннісну орієнтацію суб'єктів і готовність до діяльності у сфері правового регулювання.

Зі складної взаємодії і взаємопроникнення основних елементів структури правосвідомості складаються її рівні, що характеризують структуру правосвідомості з точки зору глибини пізнання правових явищ з метою їх використання суб'єктами в практичній діяльності. Така предметна спрямованість діяльності суб'єктів визначає глибину відображення правосвідомістю правових явищ, яка характеризується ступенем знання права, пізнанням і оцінкою правових явищ, можливістю їх практичного використання.

У правовій свідомості можна виділити три рівні: повсякденний, спеціалізований (професійний) і науковий. Повсякденна правосвідомість – це відображення людьми правових явищ при їх зіткненні з правом у повсякденному житті в процесі трудової, суспільної діяльності, сімейно-побутових відносинах та ін. Предметна діяльність суб'єктів у тій чи іншій області правового

регулювання при вирішенні юридичних справ, винесенні індивідуально-владних приписів потребує спеціалізованого (професійного) рівня правосвідомості, за допомогою якого пізнаються і оцінюються правові явища з метою їх практичного використання в процесі правозастосовчої діяльності. Теоретична правосвідомість на відміну від повсякденної і спеціалізованої характеризується більш глибоким проникненням в сутність правових явищ. Вона має найбільш строгі і точні форми вираження результатів своєї діяльності. Вона вирішує завдання відображення, спираючись на строгую систему наукових понять, суджень, умовиводів, науково-теоретичних доказів. Рівень теоретичної правосвідомості виступає ведучим по відношенню до рівня повсякденної і спеціалізованої правосвідомості. Відмічені структурні особливості правової свідомості дозволяють його суб'єктам більш повно й об'єктивно усвідомлювати і розуміти правову діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клімова Г. П. Правосвідомість: до теорії питання / Г. П. Клімова // Актуал. проблеми інновац. розвитку. – 2012. – № 2. – С. 56–61.
2. Клімова Г. П. Структурно-функціональний підхід до аналізу правосвідомості / Г. П. Клімова // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – 2012. – № 3. – С. 20–27.

О. М. Кузь, доктор філософських наук, професор

ЖАГА ДО ТОТАЛЬНОСТІ: ПОВЕРНЕННЯ СУБ'ЄКТА

Якщо соціальну і політичну реальність розглядати як результат взаємодії соціальних суб'єктів, то фактично всі соціально-гуманітарні науки позиціонуються довкола проблеми суб'єктності, розглядаючи окремих аспекти буття суб'єкта. Тривале панування суб'єкт-об'єктної гносеологічної дихотомії призвело до того, що поняття «суб'єкт» мало виключно гносеологічний і функціональний сенс; вважалося (й досі вважається), що в субстанціальному плані категорії суб'єкта та об'єкта не можуть вживатися.

Проте соціальна реальність поза суб'єктами, які взаємодіють, не існує. І в цій реальності суб'єкт постає не лише тим, хто пізнає та діє (ці аспекти досить широко опрацьовуються в науці), проте зі своїми фундаментальними властивостями він постає *підґрунтям*, з якого виростає соціальність. Якщо в полі соціальної практики прийняти тезу, що буття постає суб'єктом відносно не-

буття, то показником втрати сучасною людиною своєї суб'єктної сутності є, як зазначає В. Кутирьов, «тотальна криза ідентичності», що не дозволяє людині провести демаркацію меж власного буття. Вона виражається у втраті людиною тотожності свого буття, у її трансформації на «ніхто», що призводить до тотальної кризи людського буття, філософським вираженням якої є криза онтології та її заміна *нігітологією*. «Втрата тотожності, ідентичності, онтології; це логіко-наукові й філософські терміни для позначення... втрати людськими особистісного статусу, його розчинення в соціотехнічних системах, перетворення людини із суб'єкта діяльності на її чинник» [1, с. 28]. Автор зазначає, що цю проблему наразі обговорюють переважно у психологічному аспекті, у зв'язку з долею індивіда; у найкращому випадку – соціально, опікуючись віковою, етнічною, культурною, а тепер уже статевою ідентичністю. Практично Реальність не просто відчужується, опредметнюється або стає безглуздою – вона зникає, а разом з нею зникає й загальний субстрат людського досвіду, замінюючись безліччю знаково довільних і відносних картин світу. Кожна раса, культура, стать, вік, місцевість, індивід створюють свою «реальність» – саме це слово в сучасних гуманітарних науках рідко вживається без лапок. Але взяття в лапки – лише безсила помста людини тій реальності, яка дедалі більше і краще обходиться без неї. Як констатує В. Кутирьов, захоплені великою технологічною революцією люди створюють світ, що не відповідає їх власній природі. Настає епоха трансмодерну. Смерть людини не відбулась, але вона стала традицією [2].

У сучасній соціальній і політичній філософії найпоширенішою є постмодерністська тенденція, що ґрунтується на розмиванні визначеності суб'єкт-об'єктної опозиції в межах сучасного типу філософствування й декларуванні «кінця соціального» та «смерті суб'єкта». Незважаючи на те, що заперечення принципового розрізнення об'єкта та суб'єкта почалося із заперечення такого розрізнення між буттям і мисленням у філософії Гегеля, некласична філософія, що підготувала оформлення постмодерністської парадигми, сама по собі ще не розмикає суб'єкт-об'єктну опозицію. Так, європейська класика завжди бачила за текстом об'єкт, у тексті – позатекстовий зміст; у психоаналізі суб'єкт – у нормі – адаптований до об'єктивного світу; об'єкт, досягнутий у формі практики, протистоїть у марксизмі суб'єктові дії та пізнання; свідомість витлумачується феноменологією як «свідомість про об'єкт».

Некласична філософія, починаючи з філософії життя, почала багато в чому деформувати традиційно-класичне розуміння суб'єкта як носія когнітивної раціональності. Монолітність суб'єкта розхитується в некласичній філософії протистоянням «Воно» і «Над-Я» у класичному фрейдизмі, перманентним марксистським зверненням до абстракції суспільства, фокусуванням уваги

феноменологією на інтенціональності свідомості, структуралістським перенесенням центра тяжіння з особового суб'єкта на безособовий текст тощо.

Поступово раціональний суб'єкт декартівського типу, як і жадаючий суб'єкт фройдівського типу, змінюються «децентрованим» інструментом презентації культурних смислів мови. Суб'єкт дії та пізнання перетворюється на «суб'єкт мовлення», що призводить до «смерті людини», розчиненої в детермінаційному впливові структур мови та дискурсивних практик на індивідуальну свідомість, тобто до «смерті суб'єкта» у Фуко: варто змінити наріжні основи культури, і людина зітреться, як обличчя, намальоване на прибережному піску.

Нівелювання об'єкта й суб'єкта в М. Хайдеггера, Ж. Дерріда та їхніх прихильників трансформувалося в їх філософських побудовах на важливий висновок: реальність покладається не поза мовою чи до мови, мова вважається настільки ж реальною, наскільки реальні соціальні практики. Соціальна й культурна трансформація визначається трансформацією мови й несвідомого. По суті постмодернізм фіксує лише множинність смислів, властивих іманентно як самому об'єкту, так і тому культурному контексту, в який він може занурюватися. Суб'єкт втрачає монополію на однозначно вірне прочитання текстів, тим самим фактично соціальна реальність як «гносеологічний об'єкт» урівнюється в правах із суб'єктом. Тому, видається, доцільно не констатувати смерть суб'єкта, а радше визнати за соціальною реальністю в цілому властивості суб'єктності, тобто говорити про соціальну реальність як надіндивідуальний суб'єкт, проте не «тілесного», а «структурного» штибу.

Про це свідчить те, що в класичному психоаналізі визнається презумпція підкореності несвідомих бажань культурним нормативам Супер-Его, структурний психоаналіз говорить вже про заданість артикуляційних правил мовними структурами, по суті – про здійснення диктату логіко-граматичної будови мови над творчою свободою та мисленням. Постструктуралізм, де розуміння суб'єктне протилежне метафізичному антропологізму й гуманізму, на місце екзистенціалістського індивідуального суб'єкта та структуралістського суб'єкта як точки перетину мовних практик ставить колективне Я (Ми), малу групу однодумців.

У теорії постструктуралізму в аналізі суб'єкта багато було запозичено з лаканівської психології, котра пов'язує суб'єктивність (не суб'єктність!) із процесом позначення та артикуляцією. Лакан вважав людину децентрованим суб'єктом, оскільки вона втягнута до символічного світу мови, «гри символів», у яку вона вступає з дитинства. Таким чином, з одного боку, поліструктурна соціальність, що твориться різнотипними соціальними суб'єктами у процесі їхньої взаємодії, з другого боку, фіксований пріоритет структур над суб'єктом –

створюють, на наш погляд, лише видимість «смерті суб'єкта». Проте фактом залишається те, що тілесний суб'єкт у діяльності, а структурний суб'єкт через діяльність реалізують свою як природну, так і соціальну сутність. Дану онтологічну лінію не здатен ліквідувати постмодернізм.

Різні модифікації структуралістського й постструктуралістського формалізму багатьма були витлумачені як спроби поставити під питання саму можливість історичного розуміння й історичного досвіду. Тенденції такого гатунку загрожували розчинити історію в тому, що П. Андерсон визначив як антиномію об'єктивістського детермінізму й суб'єктивістської «вільної гри» – антиномію, що виключає вплив на історію з боку людей – чи то індивідуальних, чи то колективних суб'єктів. На думку дослідника, на боротьбу з категорією історичного актора теоретики нацькували дві примари – структуралістський детермінізм і постструктуралістську випадковість. Останню Андерсон в'їдливо позначив «суб'єктивізмом без суб'єкта». Усе це породжує культурологічні апеляції до Історії, а інколи просто позитивістські протести проти них [3, с. 54].

При цьому суб'єкт-об'єктна опозиція як семантичний стрижень класичної ментальності і спроба її подолання постмодернізмом в цілому зумовили необґрунтовану онтологічну дискредитацію суб'єкта, що розповсюдилася Заходом у різній мірі на весь корпус суспільствознавчих наук. Це відображено й у працях П. Бурдьє, який увів до своєї праксеології *агента* на противагу *суб'єктові* та *індивідові*. Тим самим вчений прагне відгородитися від структуралістського й феноменологічного підходів до вивчення соціальної реальності. На думку П. Бурдьє, поняття «суб'єкт» застосовується в широко розповсюджених уявленнях про «моделі», «структури», «правила», коли дослідник ніби встає на об'єктивістську точку зору, вбачаючи в суб'єкті маріонетку, якою структура керує, позбавляючи власної активності.

В інтерпретації П. Бурдьє *суб'єкт* – це той, хто реалізує свідому, цілеспрямовану практику, підкорюючись певному правилу. У той же час агенти в П. Бурдьє не є автоматами, вони реалізують стратегії – своєрідні системи практики, скеровані метою, проте неусвідомлено [4, с. 60].

Доказом неусуваності буття суб'єкта із соціальної реальності є принаймні те, що сучасність центрується довкола проблеми суб'єкта й суб'єктності й у зв'язку з такими феноменами, як тероризм, екстремізм і агресія, зростання яких на зламі тисячоліть розглядається як початок Третьої світової війни. У цих феноменах виявляються онтологічні характеристики суб'єкта, що дає можливість вважати цю війну закономірним етапом суб'єктної еволюції людства. Як бачимо, у соціальній реальності суб'єкт прагне вийти за межі, утвердитися у своїй тотальності. Тому він має бути названий власним іменем, щоб

його суб'єктність не була утаємниченою для соціуму, в якому він маніфестує себе, як, втім, і суб'єктність самого соціуму, завдяки якій соціум розширює й раціоналізує своє домінування [5]. Окремий, тимчасовий перехід у небуття граматичного, гносеологічного чи соціально-політичного суб'єктів осмислюється як загальна тенденція смерті суб'єкта онтологічного, у той час як реальне життя не викликає жодного сумніву в його бутті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кутырев В. А. Оправдание бытия (явление нигитологии и его критика) / В. А. Кутырев // *Вопр. философии.* – 2000. – № 5. – С. 5–32.
2. Кутырев В. А. Последнее целование. Человек как традиция / В. А. Кутырев. – СПб. : Алетейя, 2015. – 311 с.
3. Anderson P. *In the Tracks of Historical Materialism* / P. Anderson. – Chicago : University of Chicago Press, 1984. – P. 32–55.
4. Бурдьє П. *Начала* : [збірник] / П'єр Бурдьє ; пер. с фр. Н. А Шматко. – М. : Socio-Logos : Адапт, 1994. – 287 с.
5. Урбинати Н. *Искаженная демократия. Мнение, истина и народ* / Надя Урбинати ; пер. с англ. Д. Кралечкина ; под ред. В. Софронова. – М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2016. – 448 с.

Г. М. Куц, доктор політичних наук, професор

ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ІНДИВІДУАЛІЗМУ: СУТНІСТЬ ТА СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ

Проблематика індивідуалізму є ключовою для сучасного політико-культурного дискурсу. Витоки ідей індивідуалізму можна виявити ще в християнстві, зокрема в ідеї євангелічного індивідуалізму. Як зазначав М. Фуше, в епоху Нового часу настійно оголошується «примат індивіда над соціальною групою (остання знаходиться на службі у першого), який знаходить свою легітимність в євангелічному індивідуалізмі, що з'явився всупереч посередницькій волі церкви, берегині однозначності біблійних текстів, і за підтримки Реформації та римського права від Юстиніана до Наполеона» [1, с. 50].

Християнство певним чином сприяло появі ідеї рівності та невідчужуваності природних прав індивіда. Так, на думку А. Бергсона, ретельний аналіз текстів Платона може призвести до певних висновків щодо того, що всім людям при-

таманна одна і та сама сутність. Адже від Ідеї людини, яку Платон включає в надчуттєві Ідеї, лише один крок до розуміння, що всі люди володіють рівною цінністю. Лише один крок слід було здійснити до ідеї, що спільність сутності наділяє людей однаковими основними правами. Втім, в тогочасну епоху цього кроку так і не було здійснено. Врешті, необхідно було «дочекатися християнства, щоб ідея всезагального братства, яка включає в себе рівність прав та недоторканність особистості, стала діючою» [2, с. 82–83].

Слід зважати на те, що «різне тлумачення релігійного вчення може привести до майже діаметрально протилежних висновків» [3, с. 132]. Якщо розглядати людину як Боже творіння, що створене за образом і подобою Творця, можна дійти висновку про унікальність особистості, про виправдання її зосередженості на власному «Я». Звідси – один крок до аргументів на користь ідей лібералізму. Але якщо зазначати, що й інші люди теж створені за образом і подобою Бога, можна прийти до ідеї рівності всіх перед Всевишнім. Більш того, «враховуючи такі заповіді, як “люби свого ближнього, як самого себе”, “усе, чого тільки бажаєте щоб чинили вам люди, те саме чиніть і ви їм”, людину можна розглядати лише як частинку людської спільноти» [3, с. 132]. Звідси – лише один крок до пріоритетних ідеалів соціалізму: суспільної власності та громадського життя. Тобто у християнському дискурсі можна виявити як ідеї індивідуалізму (стали основою ліберальної доктрини), так й ідеї колективізму (стали основою доктрини соціалізму).

Звернемось у цьому контексті до середньовічних дискусій щодо триєдинства Бога, які згодом переросли у філософську проблему універсалій [4, с. 11]. Якщо реалізм – результат природної схильності людей до пошуку спільного в різних об'єктах, до пошуку того, що поєднує людей, то номіналізм – результат протилежної тенденції: природної схильності до пошуку в людях того, що їх відрізняє одне від одного. Саме реалізм призвів до появи в майбутньому такого явища, як соціалізм, вважав Г. Тард, а номіналізм став батьком лібералізму, для якого унікальність індивіда – на передньому плані [5, с. 7].

Слід зазначити, що проблематика індивідуалізму (поряд із проблематикою свободи) формує базовий концептуальний каркас сучасного ліберального дискурсу, будучи його наріжним каменем. Адже відправною точкою для всього лібералізму є наявність індивідуальності, тобто цінність окремої особистості, її унікальності. У цілому саме завдяки християнству проблема унікальності окремого індивіда стала ключовою не лише для лібералізму, а й для інших сфер суспільно-політичного буття.

Звернемось до політико-культурного виміру у розгляді проблематики індивідуалізму. На думку Е. Фромма, «історія людства – це історія зростаючої індивідуалізації» [6, с. 200]. Вперше паростки індивідуалізму можна виявити

ще в період Античності під час правління Перікла, який став на чолі Греції після правління грецького тирана Полікрата (початок V–VI ст. до н. е.), його епоха відзначилася орієнтацією на сприйняття новацій та неприйняття давніх звичаїв. Згодом епоха Перікла принесла гармонію та порядок. Такі потрясіння грецького суспільства, на думку Г. Тарда, спричинили появу індивідуалізму, коли кожен брав на себе сміливість думати на власний розсуд, причому результатом цієї «сміливості» стала поява філософії [5, с. 293]. Філософська школа стоїків, розробивши ідею існування волі, яка переважає колективну, підійшла тим самим впритул до концептуального оформлення ідеї індивідуалізму. Утім усі ці паростки індивідуалізму, сприяючи розвитку філософії, майже не поширювалися на інші сфери суспільного буття.

Якщо заглибитися в подальшу – середньовічну – історію європейської цивілізації, то Середньовіччя «з одного боку, було структуроване й давало людині відчуття впевненості, а з другого – тримало її в оковах. Але ці окови мали зовсім не той характер, який притаманний авторитаризму і гнобленню наступних століть. Середньовічне суспільство не позбавляло індивіда свободи вже тому, що «індивіда» як такого ще не існувало» [6, с. 45]. Життя людини було регламентоване суворими розпорядженнями, внаслідок чого в ранньому Середньовіччі кожна людина була прикутою до своєї ролі в соціальному порядку, не маючи інколи навіть права одягатися так, як їй подобалося, чи споживати ту їжу, яку їй хотілося. В епоху Середньовіччя індивід не міг жити самостійно, оскільки суспільство не було диференційованим. Індивід – частинка суспільного організму. Його особисті якості не мали змоги проявитися, і – що вкрай важливо – потреби в таких якостях навіть не існувало.

Поява індивідуальності в епоху Відродження, згідно з Г. Зіммелем, пов'язана зі змінами в суспільній організації. Під індивідуальністю він розумів «внутрішнє та зовнішнє звільнення індивіда із середньовічних общинних форм» [7, с. 193]. Е. Фромм також підкреслює, що «у пізнім середньовіччі структура суспільства та особистості стала змінюватись. Єдність і централізація середньовічного суспільства слабшали. У всіх класах суспільства був помітним розвиток індивідуалізму, який впливав на всі сфери людської діяльності: на смаки і моди, на мистецтво і філософію, навіть на теологію» [6, с. 46]. Індивідуалізм епохи Відродження Г. Зіммель називає «індивідуалізмом вирізнення», коли індивід, бажаючи приголомшувати і дивувати, самоутверджувався інколи досить незвично. Саме в цей період серед людей поширилися (досі майже незнані) прагнення до влади, слави, популярності тощо. На своєрідне зміщення цінностей у сприйнятті власності внаслідок розвитку капіталізму в Європі вказував Г. Тард. Престиж власності, отриманої шляхом спадкування, знецінюється, поступаючись місцем власності, придбаній осо-

бистою працею. Таку відмінність у ставленні до власності Г. Тард також пояснював «розвитком індивідуалізму» [5, с. 310].

Переосмислення проблематики індивідуалізму призвело до появи більш індивідуального поняття свободи, яке «визначається в період від Ренесансу до Реформації, від Французької революції до тріумфу лібералізму і раціоналізму» [1, с. 49]. Накопичення індивідуалізму, процес його становлення завершується лише у XVIII ст. Ідеалом індивідуалізму стає не «вирізнення», а свобода [7, с. 194], оскільки недостатність суспільних форм тогочасного життя обмежувала енергійність індивіда. Під свободою малася на увазі природна рівність індивідів, коли кожен індивід сприймався не як окремих диференційований суб'єкт, а як людина взагалі. Інакше кажучи, кожен індивід прагнув досягти якогось досконалого універсального образу, створеного тогочасною епохою. Саме цей універсальний образ і нівелював індивідуальність, був «індивідуалізмом єдності на протигагу індивідуалізму одиничності» [7, с. 199], що виникнув у XIX ст. та розвинувся у XX ст.

Сьогодні вважається, що вибір індивідом роботи, коханої людини, релігійних вірувань, стилю життя має бути вільним і самостійним. Такі цінності є пріоритетними для сучасного політико-культурного дискурсу. Але чи могло це все мати сенс у суспільстві, де більшість людей, щоб вижити, вимушені були дотримуватись інших, колективістських, цінностей? Людина не могла вижити самостійно, відхід від перевірених часом і досвідом традицій міг призвести до загибелі окремого індивіда. Тому не дивно, що «лише два століття тому в політичній філософії з'явилась ідея цінності особистого вибору» [8, с. 28].

Таким чином, у формуванні проблематики індивідуалізму вагому роль відіграли принципи, які, будучи розробленими у християнському та філософському дискурсах, дали незворотний поштовх для інтеріоризації ідей індивідуалізму в масовій свідомості, формуючи специфіку сучасного політико-культурного буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фуше М. Европейская республика. Исторические и географические контуры / Мишель Фуше ; [пер. с фр. В. П. Серебренникова и Т. Н. Серебренниковой]. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 168 с.
2. Бергсон А. Два источника морали и религии / Анри Бергсон ; [пер. с фр., послесл. и прим. А. Б. Гофмана]. – М. : Канон, 1994. – 383 с.
3. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові / Богдан Гаврилишин; [пер. з англ. Л. Л. Лещенко]. – К. : Основи, 1993. – 238 с.

4. Куц Г. М. Ліберальні трансформації політичного простору : [монографія] / Г. М. Куц ; [за наук. ред. Ю. І. Макара]. – Х. : Віровець А. П. : Апостроф, 2011. – 300 с.
5. Тард Ж. Законы подражания – Lesloisdel' imitation / Ж. Тард ; [переводъ съ французскаго]. – С.-Петербургъ : Изд. Ф. Павленкова, 1892. – 372 с.
6. Фромм Э. Бегство от свободы / Эрих Фромм ; [пер. с англ. ; общ. ред. и послесл. П. С. Гуревича]. – М. : Прогресс, 1989. – 272 с.
7. Зиммель Г. Индивид и свобода / Георг Зиммель // Избранное : [пер. с нем.]. Т. 2 : Созерцание жизни / Георг Зиммель. – М. : Юрист, 1996. – С. 193–200.
8. Миллер Д. Политические учения: краткое введение / Дэвид Миллер ; [пер. с англ. В. Куштаниной]. – М. : Астрель : АСТ, 2007. – 189 с.

С. М. Мануйлов, доктор філософії, професор

ЕТИКО-ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ

Сьогодні проблема формування особистості спеціаліста взагалі, його етико-правової культури зокрема, є пріоритетним напрямом державної політики України. Ще Аристотель визначав, що держава має робити громадян добрими людьми, формуючи в них моральні та інтелектуальні якості. У таких умовах особливої актуальності набуває цілеспрямована діяльність вищих навчальних закладів країни, де готують майбутніх спеціалістів, які мають згідно з вимогами володіти моральною і правовою культурою високого рівня. Цілком очевидно, що етико-правовому вихованню студентів під час навчання у вищих навчальних закладах у даному контексті має відводитися ключова роль.

Отже, становлення української державності, інтеграція в європейське і світове співтовариство і побудова громадянського суспільства та правової держави вимагають відповідного етико-правового виховання студентів. Сучасна ситуація в Україні, на жаль, не сприяє формуванню сприятливого правового і морального середовища для виховання молоді. Важкі економічні умови, невизначеність в організації виховання – все це негативно впливає на моральне та правове виховання молоді взагалі, студентської зокрема. Необхідність організації етико-правового виховання студентської молоді зумовлено високими вимогами до фахівців у різних галузях суспільного життя, до їх моральної та правової культури.

Останніми роками проблема виховання молоді знаходиться в центрі уваги сучасних дослідників цієї проблеми. Але більшість із них займаються окремо проблемами морального виховання (Н. П. Волкова, В. К. Деміденко, В. В. Ку-

лібабчук, Т. І. Паніманська та ін.) [1; 4; 7; 8], правового виховання (В. Д. Воднік, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, Г. П. Клімова, В. О. Лозової, С. І. Максимов, Ю. Ю. Калиновський, І. І. Коваленко, М. П. Требін, С. В. Шефель та ін.) [2; 3; 5; 9–11].

На наш погляд, правомірно впроваджувати у виховний процес етико-правове виховання як окремих напрям. Моральне виховання тісно пов'язане з правовим. Моральне виховання передбачає формування у молоді моральних якостей, рис характеру, навичок і звичаїв гідної поведінки. Правове виховання також передбачає формування високої правосвідомості, правової культури, навичок та звичок активної правової поведінки. Отже, мораль і право виникли з об'єктивної необхідності регулювати відносини між людьми, погоджувати їхні дії, вчинки з вимогами суспільства.

Крім того, принципи і норми моралі мають загальний характер, охоплюють усі сторони суспільного життя і регулюють взаємовідносини між людьми, їх ставлення до суспільства і держави [6]. Ці моральні норми лежать в основі права і правових відносин. Тільки право і правосвідомість охоплюють вужче коло відносин між людьми і їх взаємовідносини із суспільством і державою, ніж мораль. Це також обумовлює тісний зв'язок між моральним і правовим вихованням.

Розглядаючи етико-правове виховання студентів як окремих напрям виховного процесу, можна стверджувати, що це виховна діяльність перш за все навчальних закладів, спрямована на формування етико-правової свідомості та навичок і звичок активної морально-правової поведінки.

Зміст етико-правового виховання полягає в такому: немає діяльності, нейтральної до етико-правового виховання, немає часу, вільного від етико-правового виховання; етико-правове виховання є взаємодія, взаємовплив, в якому завжди в наявності двосторонній вплив однієї особистості на іншу, особистості на колектив, колективу на особистість, колективу на колектив; етико-правове виховання в студентському колективі починається з керівника, самого вихователя; не все в етико-правовому вихованні можна запланувати, не все можна передбачити; система етико-правового виховання має на увазі такі три рівні впливу на особистість студента: це те, що безпосередньо планується, те, що опосередковано планується, і що не планується, не передбачається.

Найважливішими завданнями етико-правового виховання студентів є: виховання високої громадянськості, формування гуманістичного світогляду; формування поваги до діючого законодавства та моральних норм; формування високої моральної та правової культури у студентів; формування готовності брати активну участь у роз'ясненні та пропаганді вимог української Конституції, українського законодавства, моральних принципів.

Основні напрями етико-правового виховання студентів: озброєння студентів основами загальної і вітчизняної моральної і правової культури; збагачення свідомості студентів знаннями прийнятих у суспільстві норм, принципів, ідеалів і цінностей моралі, права, морально-правових вимог до майбутньої професії; формування і закріплення морально-правових цінностей, прийнятих у суспільстві; формування у студентів необхідної правосвідомості; формування потреби на суворе виконання вимог моральних норм і українського законодавства; формування у студентів почуття відповідальності за особисту поведінку та дії своїх товаришів; створення у навчальних підрозділах сприятливого морального і правового поля; залучення студентів до національної культури, духовних і правових цінностей, домінуючих у суспільстві.

Основні форми і методи етико-правового виховання студентів: усна пропаганда основних положень Конституції України, українського законодавства, моральних норм, прийнятих у суспільстві; лекції і доповіді на етико-правові теми; групові та індивідуальні бесіди по проблемах діючого законодавства та моральних принципів, діючих у суспільстві; тематичні вечори, диспути за етико-правовою проблематикою; юридичні консультації по вирішенню різних питань сьогодення; наявність у вузівських приміщеннях стендів, плакатів, кімнат правового знання та прикладів моральної поведінки.

Важливим елементом у етико-правовому вихованні є самовиховання як свідоме здійснення студентом свого саморозвитку, самовдосконалення своєї духовної, моральної і правової культури. Таким чином, етико-правове виховання студентів – це важливий напрям роботи ВНЗ України по формуванню майбутніх фахівців з високим рівнем моральної і правової культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айзенберг А. М. Задачи и формы правового и нравственного воспитания подростков / А. М. Айзенберг. – М. : Знание, 1999. – 278 с.
2. Воднік В. Д. Проблеми правового виховання і формування / В. Д. Воднік // Правова культура і громадянське суспільство в Україні: стан і перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 12 жовт. 2007 р. – Х. : Право, 2007. – С. 15–16.
3. Данильян О. Г. Специфіка формування правової культури в транзитивному суспільстві / О. Г. Данильян // Наук. зап. Харк. ун-ту Повітр. Сил ім. І. Кожедуба. Соц. філософія, психологія. – Х. : ХУПС, 2006. – Вип. №2 (26). – С. 3–9.
4. Деміденко В. К. Деякі аспекти морального виховання : практич. матеріал для керівників, вихователів і вчителів / В. К. Деміденко. – К. : ІЗМН, 1995. – 39 с.
5. Дзьобань О. П. Правове виховання як засіб правової соціалізації: філософсько-правові аспекти / О. П. Дзьобань, Є. М. Мануйлов // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 407–416.

6. Мануйлов Є. М. Етика : навч. посіб. / Є. М. Мануйлов, М. П. Требін. – Х. : ХВУ, 2001. – 240 с.
7. Мануйлов Є. М. Культура, духовність в інформаційному суспільстві / Є. М. Мануйлов // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2009. – Вип. 2. – С. 12–18.
8. Мануйлов Є. М. Фактори формування моральної культури особистості майбутнього фахівця / Є. М. Мануйлов // Наук. зап. Харк. ун-ту Повітр. Сил ім. І. Кожедуба. Соц. філософія, психологія. – Х. : ХУПС, 2007. – Вип. № 2 (28). – С. 7–10.
9. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2010. – 368 с.
10. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.
11. Требін М. П. Місце та роль правового виховання в процесі формування правової культури громадян України / М. П. Требін // Освіта і управління : наук.-практ. журн. – 2010. – № 2–3. – С. 92–106.

І. О. Поліщук, доктор політичних наук, професор

БІБЛІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНСТВА

Щодо бібліографії проблеми політичної ментальності українства слід наголосити, що вона складалася у декілька етапів.

Уперше розгорнутий аналіз проблема української ментальності знаходить у класичній праці М. І. Костомарова «Дві руські народності» (1861). У згаданій роботі уславлений вчений дає порівняльну характеристику українського та російського менталітету. Демонструючи багато суттєвих розбіжностей в менталітеті споріднених східнослов'янських народів, М. І. Костомаров схильний вбачати саме у цих відмінностях першопричину протилежних державницьких традицій українців і росіян. Якщо останні протягом власної історії створили гіпердержаву, то перші (українці) навпаки, були змушені здебільшого перебувати під владою іноземних держав, маючи недовготривалі та фрагментарні традиції власного державотворення.

Переважає більшість фахівців з питання української ментальності спільні у думці про надзвичайне значення внеску М. І. Костомарова у розробку даної

проблеми, називаючи славнозвісного науковця «батьком» української етно-психології, який фактично започаткував вивчення цікавої для нас проблеми. Окрім того, «Дві руські народності» цілком доречно вважаються важливим символом українського відродження другої половини XIX ст., яке за великим рахунком стало передтечею визвольних змагань українства на початку XX ст.

Як відомо, УНР та ЗУНР проіснували надто незначний термін, аби проблема вивчення національно-політичного менталітету українства знайшла своє продовження в працях науковців. Комуністично-радянський режим, який утвердився в УРСР як складовій частині СРСР, висуваючи псевдоінтернаціоналістські гасла, зробив усе необхідне для знищення «українського буржуазного націоналізму», тобто унеможливив взагалі постановку питання про специфічні риси менталітету українства. Виникаюча у подальшому теорія «злиття націй» мала створити ідеологічні підвалини політики тотального зросійщення, яка провадилася в усіх союзних республіках.

Зрозуміло, що за таких умов дослідження проблеми українського менталітету стає можливим лише у країнах Заходу, які будують суспільне життя на засадах плюралізму. Науковці з української діаспори на Заході В. Ярема, О. Кульчицький першими відновлюють студії з української ментальності. У середині 1930-х рр. виходять «Українська духовність в її культурно-історичних виявах» В. Яреми та «Риси характерології українського народу» О. Кульчицького. В. Ярема у згаданій праці намагається пояснити деякі вияви української культури через інтровертну психіку українців. О. Кульчицький у наведеній роботі намагається розкрити процес формування оригінальних властивостей українського менталітету, використовуючи словосполучення «вдача українця».

Трохи пізніше з'являються роботи інших авторів, присвячені різним аспектам української ментальності. Серед них «Призначення України» Ю. Липи, «Вільний народ» Б. Ольхівського, «Українська культура» В. Щербаківського, «Головні риси українського світогляду в українській культурі» Д. Чижевського та ін. Оцінюючи внесок згаданих дослідників у розробку цікавої для нас проблеми, треба зауважити, що їхні наукові зусилля у дослідженні проблеми української ментальності не відзначалися систематичним характером і не перетворилися на розгорнуті ґрунтовні розвідки.

Для нас особливу вагу має робота В. Янова «Українська вдача і наш виховний ідеал». Справа в тому, що ця праця на відміну від багатьох інших присвячена саме політичному аспектові українського менталітету. Спираючись на доробки фахівців з даної проблеми, автор пропонує цікаві пояснення тривалої нездатності українства до створення власної держави. Саме специфічні політико-ментальні властивості українців розглядаються В. Яновим як першо-причина їхніх численних поразок у державотворчих змаганнях.

Разом з тим відомий український етнопсихолог пропонує цікавий аналіз організаційних, системних особливостей деяких історичних держав українства, які, на його думку, віддзеркалюють конкретні вияви української національної ідеї. При цьому автор застосовує методологічний підхід, який зустрічається ще у В. Антоновича. Полягає цей підхід у тезі, що «кожний народ у своєму політичному житті має властиву йому провідну ідею. Провідна ідея нації може найкраще проявитися під час самостійного життя нації». Звідси, аби зрозуміти та сформулювати українську національну ідею необхідно проаналізувати головним чином особливості власних держав українства. Це вельми важливий методологічний підхід і для нашого дослідження, тому варто його запам'ятати.

Заслужують на особливу увагу політологів також остання праця Б. Цимбалістого «Політична культура українців» та стаття іншого представника української діаспори на Заході М. Шафовала «Політична культура України». У цих роботах міститься цікавий аналіз характерних особливостей політичної культури українства, пояснюються глибинні причини його регіональної роз'єднаності, розглядається, як позначилася спадщина тоталітарного, жорстко авторитарного режиму СРСР на розвиток політичної культури українського народу і т. ін.

З проголошенням у 1991 р. державної незалежності України проблема українського менталітету опиняється у центрі уваги багатьох вітчизняних суспільствознавців. Певний поштовх новітньому процесові вивчення цікавої для нас проблеми надала стаття Н. Корнієнко «Українська та російська ментальність: проекція в сучасне» (у часопису «Слово і час». – 1991. – № 7), де автор, ніби продовжуючи М. І. Костомарова, пропонує власну версію ментальної генези двох найбільших слов'янських народів. Важливою подією у розгортанні дослідницьких розробок у теперішній час став вихід у світ у 1992 р. у київському видавництві «Фенікс» збірки робіт з нашої тематики авторів з української діаспори на Заході з передмовою В. Храмової – «Українська душа». У цей же рік у цьому ж видавництві виходить відома на Заході праця М. Шлемкевича «Загублена українська людина», в якій автор виділяє історичні ментальні типи українців за умов їхньої колоніальної підлеглості Росії і т. ін.

Від того часу поняття «менталітет» («ментальність») знаходить неабияку популярність у працях вітчизняних науковців, ніби символізуючи «антропологічний переворот» у нашому суспільствознавстві. Доволі велика кількість українських вчених активно залучається до обговорення проблеми нашого дослідження. При цьому у залежності від фахової приналежності того чи іншого автора його увага концентрується на певному найближчому для нього аспекті українського менталітету.

Політологічний контекст політичної ментальності українства представляють роботи В. Бебика «Наша політична культура» (часопис «Політологічні читання». – 1992. – № 1), «Психологія українського демократизму» (Україна молода. – 1992. – № 12, 13), С. Тарана «Довгий ранок української державності» (Розбудова держави. – 1992. – № 1), О. Рудакевича «Ментальність і політична культура української нації», «Політична культура України: руйнація та шляхи відродження» (статті у часопису «Розбудова держави». – 1995. – № 10, 11), Н. Хамітова «Українська ментальність: постімперське та постіндустріальне буття» (Розбудова держави. – 1995. – № 10), В. Кизими «“Незалежність від” чи “незалежність для”» (Віче. – 1993. – № 9), В. Касьяна «Про деякі риси українського характеру» (Розбудова держави. – 1996. – № 6) та ін.

О. І. Романюк, доктор політичних наук, професор

КОНЦЕПЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАНЗИТІВ

Хоча термін «політична культура» ввів у науковий обіг німецький філософ Йоганн Готфрід Гердер у своїй праці 1784 р. «Ідеї до філософії історії людства» [1, с. 339, 368], проте тривалий час він не мав чіткого концептуального осмислення. Мислителі, котрі використовували цей термін, вкладали в нього різний зміст. Концептуальне обґрунтування цього поняття було здійснене тільки на рубежі 1950–1960-х рр. на біхевіоральному етапі розвитку американської політології [2], що було зумовлене неспроможністю теорії деколонізації визначити спосіб демократизації постколоніальних країн.

Теорія деколонізації виникла внаслідок кризи світової колоніальної системи, що почалася після Першої світової війни. В умовах кризи серед прогресивних інтелектуалів та політиків західних демократій посилювалося розуміння того, що рано чи пізно колоніальні та залежні народи виборють свою незалежність. Проте їх непокоїло питання, яким шляхом розвиватимуться колишні колоніальні країни після здобуття ними незалежності. Оскільки на колоніальні та залежні країни припадала майже третина території та населення земної кулі (у 1938 р. колонії та залежні країни займали 29,6% території планети, на якій мешкало 30,7% її населення [3]), то у випадку встановлення в постколоніальних країнах антидемократичних режимів це створювало реальну загрозу існуванню західної цивілізації. Тривогу посилювало те, що тоталітарні режими комуністичного Радянського Союзу та нацистської Німеччини намагалися використати національно-визвольні рухи для посилення

свого впливу в світі та послаблення західних демократій у майбутній війні за світове панування. Розмірковуючи над тим, яким чином запобігти тоталітаризації світу, західні інтелектуали дійшли висновку, що метрополії (які мали внутрішній демократичний устрій) перш ніж надати своїм колоніям незалежність мають інсталювати там демократичні інститути і норми.

Спробу реалізації експорту демократії почала здійснювати після Другої світової війни Велика Британія, яка перед тим як надати своїм колоніям незалежність сприяла розробці для них конституцій, що запроваджували вільні вибори, парламентське правління, розподіл влади, багатопартійну систему. Проте в переважній більшості постколоніальних країн експортована демократія усталитися не змогла. Серед постколоніальних країн без серйозних сходів з демократичного шляху після одержання державної незалежності розвивалися тільки Ізраїль та Індія. В інших країнах невдовзі були встановлені військові диктатури або однопартійні системи (за радянським зразком), або політичні системи виродилися у псевдодемократію з фасадною багатопартійністю та невірними й неконкурентними виборами [4, с. 19–21].

Невдача з експортом демократії суттєво вплинула на розвиток теорії політичної системи. Роздуми стосовно причин невдачі привели науковців до висновку, що політичну систему утворюють не тільки інститути та норми, але й культура. Уперше таку думку висловив американський політолог Гебріел Алмонд у своїй статті 1956 р. «Порівняльні політичні системи». Трактуючи політичну культуру як певну «структуру орієнтацій до політичної дії», в яку вбудована кожна політична система, Алмонд наголосив на двох аспектах цього феномену. По перше, політична культура «не збігається з даною політичною системою суспільства», оскільки «зразки орієнтацій в політиці можуть виходити і зазвичай виходять за межі політичних систем». При цьому він виходив з усталеного в попередній період уявлення про політичну систему як певний комплекс політичних інститутів та норм. По-друге, «політична культура не є тим самим, що й загальна культура, хоча вони пов'язані між собою». Політична культура, включаючи в себе стандарти і цінності загальної культури суспільства, разом з тим має властивість адаптувати їх до «зовнішніх ситуацій» на ґрунті пізнання та осмислення нової політичної реальності, що народжує її автономію [5, р. 396].

Таким чином, політичну культуру було репрезентовано як спільне поле функціонування двох субсистем суспільної системи: політичної та культурної, що унаочнюється в стереотипах поведінки учасників політичного процесу. Як частина загальної культури суспільства політична культура включає в себе лише ті культурні елементи (уявлення, переконання, традиції), що задіяні в політичному процесі. Як важливий компонент політичної системи політич-

на культура характеризує соціально-психологічні чинники політичної реальності. Ця подвійна сутність і народжує автономію політичної культури.

Політична культура виконує в суспільній системі дуже важливу комунікативну функцію, бо через неї культура суспільства впливає на характер політичних відносин, зумовлюючи стабільність або нестабільність політичних інститутів та норм. Водночас зміни в політичній системі здатні справляти суттєвий вплив на культуру, зумовлюючи перетворення уявлень і переконань, виникнення нових установок і орієнтацій, народження нових традицій.

Концепція політичної культури відіграє велику роль у осмисленні процесу демократизації сучасних країн, у зв'язку з чим слід наголосити на двох важливих аспектах відносин між політичною культурою та транзитивними процесами.

По-перше, успішний перехід до демократії неможливий без урахування в діяльності політичних сил особливостей політичної культури суспільства. Подібно до того, як загальна культура є найконсервативнішою сферою суспільних відносин, політична культура являє собою найконсервативніший елемент політичної системи. Її не можна швидко змінити через ухвалення декретів, постанов, законів. Вона змінюється повільно у міру зміни свідомості та, відповідно, поведінки учасників політичного процесу. Унаслідок цього транзитивні суспільстві не можуть без шкоди для процесу демократизації миттєво впроваджувати всі стандарти демократичного врядування, що притаманні сталим ліберальним демократіям. Сталі демократії йшли до цих стандартів десятки років, а декотрі й кілька століть. Упровадження демократичних стандартів має відбуватися з урахуванням того, як ті чи інші з них будуть сприйматися більшістю населення, чи не створить це критичну масу незадоволених демократичним правлінням громадян, що унеможливить подальший розвиток демократичного процесу.

По-друге, формування соціально-політичного підґрунтя для усталення демократії вимагає цілеспрямованого впливу з боку політичної влади на розвиток суспільної, передусім політичної, культури. У транзитологічній парадигмі, основи якої заклав Данкварт Растов [6] і яка одержала всебічний розвиток у фундаментальній праці Гілл'єрмо О'Доннелла і Філіпа Шміттєра [7], переходи до демократії були репрезентовані як процес послідовної інституціоналізації політичних змін, що у своєму розвитку проходять три послідовних етапи: лібералізацію, демократизацію та соціалізацію. Семюел Гантінгтон вважає, що зміст останнього становить «інституціоналізація демократичної політичної поведінки» [8, с. 285], бо на ньому на ґрунті опанування нових норм та цінностей, поступового вростання в нову систему відносин відбувається зміна політичної культури еліти, а потім і усього суспільства. Цю зміну

визначають два чинники: 1) сам хід демократичного процесу (чим успішніше демократичний уряд вирішуватиме назрілі проблеми суспільного розвитку, чим більше зисків від нового типу політичних відносин одержуватимуть пересічні громадяни, тим швидше будуть змінюватися їх політичні установки та орієнтації); 2) організація спеціального навчання з метою прищеплення громадянам демократичних цінностей та ідеалів.

Про роль останнього чинника в процесі демократизації суспільства яскраво свідчить досвід Західної Німеччини, де після загибелі нацистського режиму в межах політики денацифікації була розроблена спеціальна програма з демократизації суспільної свідомості та у 1952 р. створено Федеральне відомство з політичної освіти. Діючи в тісній співпраці з політичними партіями, просвітницькими організаціями та приватними фондами, це відомство, намагаючись запобігти поширенню екстремістських тенденцій, організувало дослідження суспільних настроїв. Було докорінно переглянуто всі навчальні програми й посібники з соціальних наук. З метою формування демократичної культури нової генерації громадян у класичних гімназіях був введений навчальний курс політології. Викладачі, погляди яких суперечили демократичним орієнтаціям суспільного розвитку, були звільнені в процесі денацифікації та наступної боротьби з радикальними елементами. Відбувся масовий друк літератури, що пропагувала демократичні цінності. На радіо та телебаченні засновувалися спеціальні програми з політичної освіти [9]. Завдяки вжитим владою ФРН заходам протягом порівняно стислого часу відбулися суттєві зміни політичної свідомості населення країни. Якщо на початку 1950-х рр. більше третини західних німців заявляли, що підтримали би спробу нової нацистської партії захопити владу або поставилися до неї байдуже, а в 1953 р. тільки 50% західнонімецького суспільства вважало демократію найкращою формою врядування для Німеччини, то на 1972 р. кількість прихильників демократії збільшилася до 90% [8, с. 284].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества : пер. с нем. / И. Г. Гердер. – М. : Наука, 1997. – 703 с.
2. Романюк О. І. Біхевіоралізм / О. І. Романюк // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – С. 68–69.
3. Брутенц К. Н. Колонии и колониальная политика / К. Н. Брутенц // Большая Советская Энциклопедия. – 3-е изд. Т. 12 / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Сов. Энцикл., 1973. – С. 447–451.

4. Романюк О. І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій : монографія / О. І. Романюк. – Х. : ХДАК, 2011. – 376 с.
5. Almond G. Comparative Political Systems / G. Almond // Journal of Politics. – 1956. – Vol. 13, No. 3. – P. 391–409.
6. Rustow D. A. Transition to Democracy – Toward a Dynamic Model / D. A. Rustow // Comparative Politics. – 1970. – Vol. 2, No. 3. – P. 337–363.
7. O'Donnell G. Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / G. O'Donnell, P. C. Schmitter. – Baltimore (MD), L. : Johns Hopkins University Press, 1986. – xii, 81 p.
8. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века : пер. с англ. / С. Хантингтон. – М. : РОССПЭН, 2003. – 386 с.
9. Смирнов Д. А. Опыт демократического воспитания в странах Европы (на примере политического образования в ФРГ) [Электронный ресурс] / Д. А. Смирнов. – Режим доступа: <http://rusgermhist.narod.ru/RusRaboti/RusSmirnov/Smirnovreportrus-2-01.htm>.

М. П. Требін, доктор філософських наук, професор

ДЕФОРМАЦІЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ: СУТНІСТЬ ТА ФОРМИ ПРОЯВУ

Україна йде шляхом розбудови демократичної, правової, соціальної держави. Зайвим є констатувати, що утвердження верховенства права з його передумовою рівності всіх громадян перед законом, справжньої незалежності судової гілки влади, ефективності інститутів правопорядку та судочинства у відстоюванні прав і свобод громадян, а також проблеми забезпечення справедливості відносно всіх громадян є найактуальнішими у процесі реформування політичної і правової системи України після Революції Гідності.

Непослідовність та брак вагомих аргументів діючої влади у впровадженні політики верховенства права є нині однією з відчутних перешкод інституціоналізації демократичних суспільних ідеалів у країні, проведення реформ, ефективної боротьби з корупцією. Говорячи про правову культуру громадян українського суспільства, слід констатувати той факт, що її рівень бажає кращого і перебуває ще у стадії формування зачатків демократичної, правової культури [1]. Констатація спрямованості на розбудову демократичного суспільства, правової держави, формування громадянського суспільства ще не є гарантією становлення основ проголошених цілей. Коли ж ми говоримо про правову культуру демократичного суспільства, то йдеться перш за все про

орієнтацію на особистість, її права і свободи. Особистість у демократичному суспільстві більше покладається на власні сили і можливості, держава розглядається як «арбітр», що суворо охороняє індивідуальну свободу, безпеку, власність своїх громадян і діє згідно з вимогами права.

Діяльність українських властей за роки незалежності характеризувалася беззаконням, правовим нігілізмом, падінням державної дисципліни, високим рівнем корупції та іншими негативними моментами, що, у свою чергу, сприяло формуванню відповідної правової культури громадян, яка за визначенням не могла бути демократичною. Але не можна пояснювати рівень правової культури громадян України тільки діяльністю влади. Будь-яка правова культура є продукт історичний. З одного боку, український народ мав достатньо складні умови для формування демократичної правосвідомості й правової культури в умовах різного політико-державного простору до середини ХХ ст., з другого – на нинішній стан правової культури громадян України робить свій вплив посттоталітарне минуле. Перехід від посттоталітаризму до розбудови демократичного суспільства з погляду правової культури має низку особливостей: по-перше, нові правові норми стикаються зі старими неправовими нормами, тенденції авторитаризму співіснують з елементами анархії тощо; по-друге, право функціонує в умовах хаосу і дезорганізації самого суспільства та його правової системи, а це призводить до того, що одні верстви суспільства одержують пріоритетний розвиток, а інші втрачають свою колишню роль, що так чи інакше позначається на їхньому ставленні до органів державної влади і правових норм; по-третє, інертність свідомості людини, нездатність її відразу звільнитися від колишньої системи ціннісно-правових настанов тоталітаризму, яка може декларативно відкидатися особистістю, але продовжувати при цьому існувати на рівні підсвідомості, визначаючи світобачення людини, її цінності, інтереси, вчинки.

Кажучи про стан справ з правовою культурою громадян України, треба розуміти, що тут накопичилася низка проблем. Надзвичайна історична концентрація у період трансформації (навіть ламання) соціального укладу з часів комуністичної системи вже тривалий час має своїм наслідком ситуацію аномії. Сучасна правова культура українського соціуму суттєво деформована, що веде до збільшення кількості правопорушень. Лише за 2014–2015 рр. кількість викрадень в державі зросла у 3,6 разу, угонів – у 2 рази, вбивств – у 1,6 разу, розбоїв – в 1,3 разу [2].

Тому, розглядаючи правову культуру як характеристику якісного стану правового життя суспільства, що характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правової свідомості, правознавства, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопоряд-

ку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини, ми повинні зрозуміти, що насамперед процес деформації правової культури розпочинається з деформації правової свідомості. Деформована правосвідомість обумовлює й відповідну деформацію правової культури. Деформація правової свідомості – це соціально-правове явище, що характеризується зміною її стану, при якому у носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, відчуття і настрої, переживання й емоції, які спотворено відображають юридичну дійсність і виражають негативне ставлення до чинного права, законності та правопорядку. Під формами деформації правосвідомості можна розуміти способи її вияву, які відрізняються один від одного різним ступенем перекручення компонентів правової свідомості у віддзеркаленні правової дійсності і які в сукупності розкривають сутність та зміст цього явища. Можна виділити такі форми деформації правосвідомості: правовий інфантилізм, правовий нігілізм, правовий ідеалізм (фетишизм), перероджену правосвідомість [3]. Вони перш за все торкаються деформації індивідуальної правосвідомості, що не виключає їхнього вияву на груповому і суспільному рівнях.

Найм'якшою формою деформації правосвідомості є правовий інфантилізм, що полягає в недостатній сформованості й прогалинах правових поглядів, знань, установок, уявлень. Він виявляється перш за все в недостатній сформованості правової свідомості. Іншим виявом правового інфантилізму виступає прогалина правової свідомості, що виникає лише на основі повної відсутності знання про будь-який елемент правової дійсності або на основі забуття таких знань. Можна виділити два види прогалин правової свідомості: 1) «первинна» прогалина, коли індивіду спочатку не була відома інформація про даний елемент правової дійсності; 2) «вторинна» прогалина, яка характеризується або наявністю в правовій свідомості суб'єкта певної інформації про той або інший елемент правової дійсності і який у подальшому його забуває, або відсутністю ситуації її пригадування і отримання даної інформації. Зрозуміло, що в сучасному українському суспільстві правовий інфантилізм – досить поширене явище, тому що недостатньо велика кількість наших громадян має бажання отримати правову інформацію, ознайомитися зі змінами у діючому законодавстві, а з другого боку, у державі ще не склалася струнка система правового виховання громадян, починаючи з дитсадка та закінчуючи роботою з пенсіонерами [4].

Другою формою деформації правосвідомості є правовий нігілізм. Нігілізм взагалі виражає негативне ставлення суб'єкта чи соціальної групи до певних цінностей, норм, поглядів, ідеалів, до окремих, а іноді й усіх сторін людського буття. Сьогодні нігілізм виражається в різних формах, а саме:

неприйняття певними верствами суспільства курсу реформ, нового способу життя і нових («ринкових») цінностей; незгода з тими чи іншими політичними рішеннями й акціями, неприязне чи навіть вороже ставлення до державних інститутів і структур влади, їхніх лідерів; заперечення «західних» зразків поведінки, моральних орієнтирів; протидія офіційним лозунгам і установкам та деякі інші. Правовий нігілізм – один із видів соціального нігілізму, виявляється у загальному негативно-заперечувальному, нешанобливому ставленні до права, закону і нормативного порядку. Подібні антиправові настанови і стереотипи є елементом, властивістю суспільної свідомості і національної психології. Мова йде про приниження ролі права суспільством. На наш погляд, правовий нігілізм – це форма деформації правової свідомості, яка виражається в наявності у носіїв зневажливого, негативного або байдужого ставлення до права і правової дійсності за відсутності наміру на здійснення правопорушень. Такий підхід дає можливість виділити важливі ознаки правового нігілізму, розкриваючи його суть і дозволяючи відрізнити його від інших форм деформації правової свідомості, від критики права і від правової демагогії. Характерними рисами правового нігілізму виступають: широка поширеність, підкреслено відкритий характер, специфічне регіональне і національне забарвлення, зіткнення і злиття з політичним, державним, економічним, етичним і деякими іншими видами нігілізму.

Третьою формою деформації правосвідомості є правовий ідеалізм (фетишизм) – форма деформації правосвідомості, що виражається в абсолютизації ролі права і правових інститутів у регулюванні суспільних відносин. Думка про можливість принципової зміни суспільства за допомогою мудрих законів має давнє походження. З такого переконання виходив Платон у своїх мріях про ідеальну державу, розглядаючи як ідеальне правління кращих і шляхетних, тобто аристократії, де діють гарні закони, а держава піклується про своїх громадян. Таку ж думку висловлював значно пізніше й хорватський філософ і правознавець Ю. Крижанич, який відмічав, що головною й основною гарантією проти тиранії є наявність у державі хороших законів і належного контролю за їхнім виконанням. Але реальне життя спростовує тезу про те, що тільки за допомогою законів можна кардинально змінити ситуацію у суспільстві, особливо коли належним чином не спрацьовує механізм законодавчої, виконавчої та судової влад. Важливо насамперед мати належні політичні, економічні та організаційні умови, високу правову культуру населення, якісну конституцію і закони.

Найважчою формою деформації правової свідомості є феномен її переродження, яка виявляється в усвідомленому ігноруванні і запереченні закону

і супроводжується наявністю у носіїв наміру на здійснення правопорушень. Правосвідомість, що перероджується, виявляється в різних формах і перш за все у вигляді навмисного порушення законів і інших нормативно-правових актів, що супроводжуються здійсненням злочинів та інших правопорушень. При всіх істотних відмінностях у рівні злочинності в різних країнах першою й визначальною тенденцією у світі є її абсолютне і відносне зростання у співвідношенні з кількістю населення, показниками економічного розвитку, культури тощо. За даними ООН, якщо сьогодні темпи зростання кількості населення планети складають 1–1,5% щорічно, то злочинність зростає щорічно на 5%.

Проблеми формування правової культури в Україні тісно взаємопов'язані з питаннями подальшої трансформації українського суспільства на демократичних засадах, формуванням єдиного національного культурно-політичного символічного поля, сенсів громадянської ідентичності та загальнонаціонального соціального капіталу, успішністю розвитку громадської нації. Рівень правової культури громадян України, що існує на цей час, потребує значного покращення і доведення у найближчій перспективі до рівня правової культури демократичного суспільства. А це передбачає вдосконалення правових норм, практики юридичних інститутів, правових процесів, правовідносин, правового мислення, правосвідомості, політичного оцінювання права, законотворчої і правозастосовної діяльності, правомірної поведінки, правового виховання, юридичної науки та інших явищ позитивно-правової властивості, що дозволить Україні посісти гідне місце у спільноті європейських народів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.
2. Аферы Яценюка. Итоги премьерства: обещания и реальность в простых цифрах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://special.obozrevatel.com/yatsenyuk/>.
3. Требін М. П. Правосвідомість громадян України: стан та види деформації / М. П. Требін // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Х. : ХНУ, 2009. – № 844. – С. 59–62.
4. Требін М. П. Місце та роль правового виховання в процесі формування правової культури громадян України / М. П. Требін // Освіта і управління : наук.-практ. журн. – 2010. – № 2–3. – С. 92–106.

М. Ю. Валуйська, кандидат юридичних наук, доцент

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ДЕСТРУКТИВНИЙ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОЦЕС

Соціокультурний процес являє собою складне явище, сутність якого полягає у змінах, які з часом відбуваються у культурних системах, типових моделях взаємодії між людьми, окремими соціальними групами тощо. Цьому процесу притаманна цілісність, але при аналітичному осмисленні він може бути розділений на окремі підпроцеси, які можуть мати різне спрямування: прогресивне (інноваційне) та деструктивне (деградує).

Процеси, що мають прогресивний напрям, сприяють соціально корисній адаптації основної частини соціуму до зовнішніх умов буття, вирішенню накопичених внутрішніх суперечностей із найменшими для суспільства витратами, стимулюють процеси творчості та культурний розвиток як на рівні соціуму в цілому, так і на рівні мікрогруп та окремих індивідів.

Процеси, що мають деструктивне спрямування, можуть сприяти гіперадаптації до зовнішніх умов буття невеличкої кількості членів соціуму за рахунок різкого зниження життєздатності широких його прошарків. При цьому відбувається критичне накопичення соціальних суперечностей, які не знаходять свого вирішення у правовому полі. Таке становище пригнічує розвиток прогресивних соціокультурних напрямів, спотворює загальновизнану систему цінностей, віддаляє суспільство від надбань цивілізації на загально-світовому рівні, перешкоджає науково-культурному розвитку соціуму на загальному, груповому та індивідуальному рівнях.

Об'єктивними виявами деструктивних соціокультурних процесів є криміналізація найважливіших соціальних структур, процесів їх функціонування, окремих прошарків соціуму та індивідів, маргіналізація населення; падіння ефективності процедур соціалізації і інкультурації особистості членів спільноти засобами виховання, освіти, релігії, державної ідеології і пропаганди; деградація підсистеми ціннісних орієнтацій, правовий нігілізм, знецінення моральності тощо. Протидія таким процесам є неможливою без вирішення питання про причини, якими обумовлена соціокультурна деструкція.

Однозначного наукового вирішення цієї проблеми поки ще нема. Триває дискусія з приводу того, що вважати факторною причиною (першопричиною) соціально негативних процесів, а які його складові є похідними, вторинними. Аналізується здатність різних детермінант породжувати деструктивні наслідки, ступінь інтенсивності та тривалість їх дії тощо. Висловлюються думки щодо прийняття за відправну точку деструктивних соціальних про-

цесів різких змін природних або історичних умов існування, соціальних криз внутрішнього розвитку спільнот, конфліктів з носіями інших зразків культури тощо.

На нашу думку, не зменшуючи важливості пізнання першопричини деструктивної частини соціокультурного процесу, для практичної протидії останній важливим є аналіз окремих складових цього руйнівного явища з метою виявлення його внутрішніх закономірностей та особливостей взаємодії з іншими соціокультурними процесами.

Серед низки деструктивних процесів за ступенем впливу на суспільство найбільшу загрозу являють собою такі його складові, як криміналізація соціуму та криміналізація особистості. Слід зазначити, що в сучасній науковій літературі та засобах масової інформації досить часто містяться матеріали щодо криміналізації соціальних, економічних, політичних та інших складових життєдіяльності суспільства. Частота використання в засобах масової інформації, виступах посадових осіб, у розмовній мові таких словосполучень, як «криміналізація економіки», «криміналізація суспільства», «криміналізація особистості», надали їм статусу усталених зворотів. Це вказує на широку поширеність означених суспільно небезпечних процесів і вимагає від науковців дослідження всіх аспектів криміналізації у їх нерозривному зв'язку з метою більш глибокого пізнання того, що становить загрозу суспільству, для розробки відповідних заходів протидії.

Проблеми криміналізації соціуму взагалі та криміналізації особистості зокрема є міжгалузевими. Окремими аспектами означених процесів займаються соціологія, політологія, психологія, педагогіка, кримінальне право, кримінологія та інші науки, предмети яких тією чи іншою мірою торкаються проблеми цих деструктивних процесів. У кримінології важливість цього питання знайшла своє відображення у Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття, де зазначається, що необхідно дослідити зв'язок соціально-економічних детермінант з процесами несприятливого формування особи, передусім неповнолітнього, молодіжного віку, соціально незайнятого та нереалізованого в суспільному середовищі, а також з особливостями національного менталітету, расовою, етнічною, релігійною, у тому числі конфесійною належністю, вивчити механізми можливого впливу останніх на криміналізацію особи та соціальних груп [1, с. 17].

На наш погляд, у кримінологічній науці сьогодення актуальною є розробка поняття «криміналізація», яке має узагальнити основні риси процесу криміналізації з урахуванням особливостей його прояву щодо окремих складових предмета кримінологічної науки, основних форм вираження, соціально обумовлених тенденцій розвитку, інших змінних чинників, які впливають чи

можуть вплинути на цей процес та забезпечення адекватності його наукового розуміння в умовах конкретного часу та простору.

Суттєвим внеском у прирощення кримінологічних знань у цій сфері може стати вивчення процесу криміналізації особистості, яке, на наш погляд, має розглядатися як антисоціальний процес, сутність якого полягає у набутті особою криміногенних властивостей, які утворюють її індивідуальний криміногенний комплекс і під час учинення злочину надають особі, яка його вчиняє, нової якості суспільної небезпечності. Основними рисами криміналізації, виходячи з її змістовного наповнення, є антисуспільна спрямованість, соціально-правова природа, динамічність (зміна її у часі).

Питання криміналізації особистості автор торкалася у статті «Деякі аспекти усунення соціальних та морально-психологічних причин, що призводять до криміналізації окремих індивідів» [2] і вважає, що проблема є вельми серйозною, комплексною та багатоаспектною, але водночас такою, яка досі не знайшла у вітчизняній науці системного та розгорнутого вивчення.

Оскільки рішення про вчинення злочину чи відмову від злочинного акту (стосовно умисних злочинів) усвідомлено приймається осудною особою, яка має індивідуальні інтелектуальні, емоційні та вольові характеристики, проблема криміналізації особистості набуває у кримінологічній науці стрижневого характеру. Але завдання кримінології полягає не тільки у вивченні небезпечних для суспільства явищ, процесів та механізмів деформації особистості, що призводять до формування у неї настанови на можливість і доцільність вчинення кримінального правопорушення, а й у розробці захисту суспільства від цих протиправних діянь.

Розв'язання цієї проблеми бачиться у вирішенні низки завдань стосовно: 1) інтеграції у теорію та практику кримінологічної науки сучасних напрацювань суміжних наук, які можуть бути використані для досліджень криміналізації особистості у сучасних умовах; 2) аналізу структури чинників криміналізації особистості; 3) розробки запобіжних заходів, що надають можливості реальної протидії цьому процесу.

Підводячи підсумки викладеному, можемо зазначити, що кримінологія, як комплексна, інтегративна наука, спираючись на сучасні досягнення інших наук, має проаналізувати процес криміналізації особистості у його багатогранності, яка обумовлена поєднанням соціального та біологічного, об'єктивного та суб'єктивного, внутрішнього і зовнішнього, у поєднанні із процесами криміналізації інших об'єктів, з урахуванням взаємного впливу прогресивних соціокультурних процесів.

Результати кримінологічних досліджень стосовно криміналізації особистості у нерозривному зв'язку з криміналізацією інших процесів життєдіяль-

ності суспільства у їх індивідуальних виявах та взаємодії як між собою, так і з іншими соціокультурними процесами при використанні сучасних методологічних підходів, розроблених суміжними з кримінологією науками, можуть суттєво доповнити багаж знань цієї науки і розширити наукові обрії інших. Інтегративний кримінологічний підхід розширює можливості пізнання досліджуваних явищ та сприяє науковому прогресу. А результатом наукового прогресу є підвищення ефективності протидії суспільно небезпечним явищам та процесам у правовому суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття // Інформ. бюл. / Акад. прав. наук України, Координац. бюро з пробл. кримінології. – К., 2002. – № 5. – С. 5–29.
2. Валуйська М. Ю. Деякі аспекти усунення соціальних та морально-психологічних причин, що призводять до криміналізації окремих індивідів / М. Ю. Валуйська // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. – Х., 2005. – Вип. 72. – С. 140–145.

Ф. В. Веніславський, кандидат юридичних наук, доцент

СТАБІЛЬНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

У зв'язку з перманентним конституційним реформуванням, що триває в нашій державі вже понад 10 останніх років, особливої актуальності набуває проблема визначення дійсного змісту категорії «конституційний лад», виключне право визначати і змінювати який, відповідно до ст. 5 Основного Закону, належить народу України. Необхідність визначення дійсного змісту конституційного ладу обумовлена передусім тим, що і в 2004 р., коли парламент вперше змінив Конституцію України, і в 2010 р., коли Конституційний Суд України визнав ці зміни неконституційними, і в 2014 р., коли парламент Законом відновив дію Конституції України в редакції 2004 р., значна частина як політиків, так і експертів-конституціоналістів піддавали такі дії та рішення жорсткій критиці з огляду саме на привласнення і парламентом, і єдиним органом конституційної юрисдикції виключного права народу визначати і змінювати конституційний лад України. І хоча дати однозначну відповідь на питання, чи дійсно в 2004, 2010 і в 2014 рр. змінювався конституційний лад

держави неможливо саме через відсутність його і легального, і доктринального визначення, подібні дискусії демонструють рівень і політичної, і правової культури як безпосередніх учасників цих процесів, так і фахівців-правознавців, які їх оцінюють та інтерпретують.

Адже політична і правова культура, як соціальні феномени, перебувають у системному взаємозв'язку та суттєво впливають одна на одну. Так, під правовою культурою розуміють рівень свідомого сприйняття права та всіх правових явищ, усієї правової дійсності людиною, певними соціальними групами та суспільством у цілому, а під політичною культурою – рівень свідомого ставлення тих чи інших суб'єктів не лише до права як до соціальної цінності, але й до політики в цілому, до форм та методів політичної діяльності, до політичних опонентів, до політичних угод, політичну послідовність, уміння почути політичних опонентів, здатність до політичних компромісів тощо. З огляду на це вимальовується досить цікава ситуація: починаючи з 2010 р. низка представників і політичного, і експертного середовищ доводили і продовжують доводити, що Конституційний Суд України, визнавши своїм Рішенням від 30 вересня 2010 р. неконституційним Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р., узурпував право народу визначати і змінювати конституційний лад України. На політичному рівні така позиція найбільш чітко виявилася у січні – лютому 2014 р., завершившись ухваленням 21 лютого 2014 р. Закону України «Про відновлення окремих положень Конституції України» (в редакції 2004 р.), головним аргументом прийняття якого була саме узурпація права народу з боку Конституційного Суду України. При цьому рівень політико-правової культури не дозволяє апологетам цієї точки зору прийняти протилежну позицію, яка, виходячи з наведеної аргументації, є абсолютно очевидною: якщо конституційний лад України було змінено Конституційним Судом України у 2010 р., то поза всяким сумнівом його було змінено і в 2004 р., і в 2014 р. парламентом України. Але парламент так само пов'язаний волею народу, як і Конституційний Суд. І тому можна зробити логічний висновок, що Верховна Рада України не мала права вносити зміни до Конституції України у 2004 р. та відновлювати їх дію у 2014 р.

Проте для забезпечення від повторення подібних випадків у майбутньому, в тому числі – в процесі поточного конституційного реформування, необхідно визначитися зі змістом категорії «конституційний лад», стабільність якого тісно пов'язана зі стабільністю та незмінністю Основного Закону України в цілому. Зокрема, в мотивувальній частині рішення Конституційного Суду України від 11 липня 1997 р. (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) прямо зазначено, що за-

сади конституційного ладу України закріплені у розділах I, III, XIII Конституції України. А оскільки засади конституційного ладу – це лише один з багатьох його елементів, можна зробити висновок про те, що конституційний лад закріплено й іншими розділами Конституції України. У підтвердження цьому слід навести ще одне рішення Конституційного Суду України – від 5 жовтня 2005 р. (справа про здійснення влади народом), у мотивувальній частині якого зазначено, що «Із нормативно-правового змісту положень частин другої, третьої статті 5 Основного Закону України, за якими народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні та народів належить право визначати і змінювати конституційний лад в Україні, випливає, що народ має право приймати нову Конституцію України. Таким чином, за правовою позицією Конституційного Суду України конституційний лад нормативно закріплений Конституцією України в цілому. І хоча, на наш погляд, такий дуже широкий підхід до визначення категорії «конституційний лад» України є достатньо дискусійним, все ж необхідно визнати, що форма правління, яку власне і було змінено в 2004, 2010 і в 2014 рр. є елементом конституційного ладу, а отже, її зміна – це виключне право народу України.

Закріпивши за народом України виключне право визначати і змінювати конституційний лад держави, Конституція України зумовила необхідність чіткого визначення не лише його змісту та конкретних складових, а й дослідження співвідношення конституційного ладу з іншими базовими поняттями та категоріями конституційно-правової науки та практики. Насамперед важливо дослідити співвідношення конституційного ладу з ідеями сучасного конституціоналізму загалом, з конституційними цінностями, із засадами конституційного ладу, з державним ладом, з формою держави зокрема. Адже саме ці категорії відбивають історичний процес пошуку, узагальнення та формулювання своєрідного суспільного ідеалу – найбільш справедливої та ефективної моделі державного та суспільного устрою, що здатна створити максимально комфортні умови життя кожній людині, гарантувати реалізацію та захист її основоположних прав і свобод, забезпечити дотримання інтересів громадянського суспільства та оптимальне функціонування державного механізму. Важливість визначення змісту конституційного ладу обумовлена й тим, що цю категорію закріплено безпосередньо на рівні Конституції України, яка за своєю політико-правовою природою є формалізацією універсальних правових ідей. Відповідно конституційний лад априорі має сприйматися всіма суб'єктами конституційно-правових відносин як безумовне соціальне благо, зміна якого можлива виключно для досягнення суспільно-корисного результату.

Стабільність існуючого конституційного ладу забезпечується, насамперед, стабільністю Конституції України, яка не може розглядатися як засіб досяг-

нення політичних цілей окремих політичних груп. Конституція є актом установчої влади Українського народу, а отже, зміст і спрямованість конституційного регулювання мають визначатися виключно в інтересах народу. Безсумнівно, Конституція і в редакції 1996 р., і в редакції 2004 р. має чимало недоліків та суперечливих положень, які необхідно усунути та узгодити задля забезпечення ефективного функціонування державно-владного механізму. Однак будь-яке конституційне реформування має здійснюватися виключно з дотриманням встановленої процедури і з урахуванням інтересів народу. Робити це слід дуже виважено та відповідально, із залученням фахівців у галузі конституційного права, з відкритим та неупередженим обговоренням кожного дискусійного положення. На превеликий жаль, саме такий підхід до конституційного реформування в Україні навряд чи можна вважати нормою, про що яскраво свідчить і процес внесення змін до Основного Закону України в 2004 р., і спроби конституційного реформування 2014–2015 рр. Насамперед, цьому заважає рівень політичної культури учасників цього процесу, які через процедуру внесення змін до Конституції України намагаються не стільки покращити її якість та ефективність, скільки прагнуть досягнення своїх вузькокорпоративних цілей – здобути чи зберегти й розширити свою політичну владу.

В. Д. Воднік, кандидат філософських наук, доцент

РОЛЬ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ ЗА УМОВ ЙОГО МОДЕРНІЗАЦІЇ

Розвиток будь-якого суспільства, людини проходить під визначальним впливом культури. Поза досягненнями культури поведінка і діяльність людини, соціальних спільнот утрачають спрямованість розвитку, сенс існування. У культурі дістають відображення спосіб людського буття, набутий досвід, традиції, цінності та механізм їх реалізації.

Правовий прогрес, якого прагне Україна, здійснюючи запровадження в життя ідеї створення громадянського суспільства та демократичної, соціальної, правової держави, може бути реальністю лише за умови, що політична і правова реформи поєднуюватимуться з формуванням правової культури українського суспільства, усіх його соціальних груп. Більше того, без успіху в галузі формування правової культури населення ефективність реформ в Україні буде просто неможливою.

З метою підвищення рівня правової освіти населення, створення належних умов для набуття громадянами правових знань, а також забезпечення їх конституційного права знати свої права і обов'язки було затверджено Національну програму правової освіти населення. Потребують вирішення на державному рівні питання дальшого розвитку правосвідомості населення, подолання правового нігілізму, задоволення потреб громадян у одержанні знань про право. Це може бути забезпечено, насамперед, шляхом удосконалення правової освіти населення.

Національна програма правової освіти населення (далі – Програма) передбачає дальше створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, а також визначає основні напрями правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації.

Основними завданнями Програми є: підвищення рівня правової підготовки населення, насамперед учнівської та студентської молоді, громадян, які перебувають на державній службі, обрані народними депутатами України, депутатами місцевих рад, викладачів правових дисциплін та журналістів, які висвітлюють правову тематику; створення належних умов для набуття громадянами знань про свої права, свободи і обов'язки; широке інформування населення про правову політику держави та законодавство; забезпечення вільного доступу громадян до джерел правової інформації; вдосконалення системи правової освіти населення, збереження та розвиток вітчизняних традицій у цій сфері.

Мету Програми передбачається досягти шляхом: утвердження гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, високих моральних засад у суспільному житті; визнання правової освіти населення одним із основних чинників формування високої правосвідомості і правової культури окремих громадян та всього суспільства; активної участі в організації і здійсненні заходів із правової освіти населення органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, навчальних та культурних закладів, наукових установ, міжвідомчих координаційно-методичних рад з правової освіти населення, видавництва та видавничих організацій, засобів масової інформації та поєднання комплексу заходів у сфері правової освіти, що здійснюються цими органами, організаціями, закладами і установами; органічного поєднання правової освіти із загальною середньою, професійно-технічною і вищою освітою; розроблення сучасної методологічної бази для реалізації усіх напрямів і форм правоосвітньої діяльності; надання правової освіти навчальними закладами як державної, так і інших форм власності, на платній

або безоплатній основі; поліпшення умов для здійснення творчої, благо-
дійної та іншої суспільно корисної діяльності у сфері правової освіти;
залучення громадян до участі в удосконаленні системи правової освіти;
сприяння самоосвіті населення з питань права і держави; забезпечення
відкритості правової інформації, доступу всіх верств населення до її дже-
рел; систематичного і безперервного поширення серед населення знань
про право і державу, в тому числі шляхом оприлюднення в офіційних ви-
даннях, інших засобах масової інформації нормативно-правових актів,
видання офіційних збірників актів законодавства та коментарів до них,
широкого розповсюдження правової літератури; безпосередньої участі
юристів у поширенні правових знань; всебічного міжнародного співробіт-
ництва з питань правової освіти.

Реалізація Програми сприятиме: підвищенню рівня правової культури як
окремих громадян, так і суспільства в цілому; формуванню у громадян по-
ваги до права, гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національ-
них правових цінностей, а також подоланню правового нігілізму; поліпшенню
якості підготовки викладачів правових дисциплін та підвищенню ефектив-
ності викладання цих дисциплін у загальноосвітніх, професійно-технічних,
вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти; підвищенню
рівня правової поінформованості населення.

Правова освіта є складовою частиною системи освіти і має на меті фор-
мування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її цін-
нісних орієнтирів та активної позиції як члена громадянського суспільства.

Головну увагу в процесі формування правової культури суспільства по-
трібно зосередити на формуванні у кожної людини позитивно-правових знань
та психологічних механізмів поваги до права в структурі правосвідомості;
визначення теоретичної моделі та концепції формування правової культури
особи. В Україні має постійно підвищуватися необхідність активного форму-
вання правової культури всіх суб'єктів суспільних відносин, оскільки без них
неможливо втілити в життя поставлену мету – побудову громадянського су-
спільства. Правова культура громадян є основою, фундаментом нового су-
спільства в Україні. Адже громадяни – це єдиний чинник, здатний утворювати
державу і правопорядок, приводячи в дію Конституцію України і законодав-
ство.

Виховання правової культури передбачає повагу до правової основи дер-
жавного і громадського життя, до законів та інших правових актів; розуміння
ролі права і переконання у необхідності точного додержання його норм і прин-
ципів; непримиримості до будь-яких порушень законності.

І. В. Головка, кандидат політичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ ТА СВОБОДИ СЛОВА У ДЕМОКРАТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

З поширенням глобалізаційних процесів у сучасних демократичних суспільствах почали зростати можливості застосування технологій інформаційного обману у сфері політики. Останнім часом відмічається тенденція щодо негативного впливу інформаційних інститутів на демократію, насамперед, за допомогою політичного маніпулювання. Політичне маніпулювання поширене не тільки в тоталітарних і авторитарних державах, де переважно є домінуючим методом діяльності засобів масової інформації (ЗМІ), а й у сучасних демократіях, особливо під час виборчих кампаній. Наразі жодна президентська чи парламентська виборча кампанія у сучасних демократичних державах не обходиться без використання прийомів політичного маніпулювання, які створюють у громадян досить далекі від реальності уявлення про державну політику. Звідси і виходить те, що В. Бебик під політичним маніпулюванням розуміє приховане управління політичною свідомістю та поведінкою у певних політичних інтересах. Наявність свободи слова, розвинених, демократично організованих ЗМІ, які об'єктивно висвітлюють політичні події, – одна з найважливіших гарантій стабільності демократичної держави, ефективності управління суспільством. Отже, невиконання ЗМІ своїх функцій у політичній системі здатне трансформувати її цілі й цінності, порушити її ефективність, перетворити демократію в псевдодемократію (тобто в форму прихованого, маніпулятивного панування правлячих верств і класів). Збереження балансу інтересів демократичної держави і ЗМІ – це вагомий елемент стабільності демократичних інститутів, показник ступеня зрілості суспільства в реалізації не тільки права на вираження думок, а й усього комплексу прав, свобод і обов'язків.

У сучасному світі теорія і практика політичного маніпулювання отримали досить глибоку наукову розробку і практичне застосування. Різноманітні сторони прояву політичного маніпулювання у демократичних суспільствах висвітлено в працях багатьох зарубіжних науковців, таких, наприклад, як Р. Даль, Д. Істон, Дж. Сарторі, Д. Видрін, В. Бехтерев, В. Мальцев, С. Карамурза, С. Московічі. Значний інтерес становлять також праці українських науковців, зокрема О. Бойка, В. Бабкіної, В. Бебика, С. Богомолова, І. Поліщука, М. Поповича, В. Ткаченка та ін.

Для реалізації громадянина як головного агента демократичного суспільства необхідні певні чинники і умови, які також становлять основні цінності демократії. Це, зокрема, свобода слова, контекст якої створюють вільні в своїх діях і захищені законом ЗМІ, котрі дають змогу громадянам бути поінформованими та обізнаними зі станом справ у країні. Свобода слова, а також свобода поширення інформації – основні принципи демократичного суспільства. Через свободу слова та ЗМІ у демократичному суспільстві громадянин може висловити своє судження стосовно тієї чи іншої суспільної проблеми, того чи іншого політичного явища, процесу, інституту чи політичного діяча.

Отже, свобода слова, вільні ЗМІ – одна з найбільших цінностей сучасної демократії. Проте, як і будь-яка інша свобода, вона не може існувати без обмежень. Зазначимо, що свобода слова, свобода друку, доступ до засобів інформації сприймаються демократичною спільнотою як необхідні умови реалізації інших прав. Але за умов неконтрольованої громадянами тотальної свободи слова можуть виникати випадки застосування політичної маніпуляції з боку влади та представників ЗМІ. Ці свободи дають можливість критикувати уряд, виражати протест проти порушення певних індивідуальних та колективних прав, брати участь у дебатах з найважливіших суспільних проблем. Коли в демократичних країнах відсутня боротьба на захист права свободи слова є ризик втрати самостійності мислення – а це підвищує ризик маніпуляції громадською думкою.

С. Б. Жданенко, кандидат філософських наук, доцент

НЕОЛІБЕРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ТА БЕЗПЕКА

Проблема безпеки має велике значення для будь-якої людської спільноти у зв'язку з необхідністю попередження й ліквідації загроз, здатних позбавити людей матеріальних і духовних цінностей, а в деяких випадках – і життя. У сучасних суспільствах, незважаючи на наявність таких інститутів, як права людини, які, здавалося б, покликані забезпечувати необхідні умови існування індивідів, проблема безпеки останніх залишається надзвичайно актуальною, оскільки задоволення саме інтересів безпеки є певною умовою здійснення всіх інших інтересів. Розробка наукового підґрунтя системи національної безпеки сучасної держави обов'язково повинна здійснюватися на підставі як всебічного комплексного філософського узагальнення й аналізу всього комплексу сучасних суспільних проблем (проблем геополітики, суспільної та індивідуальної психології, тероризму, економіки тощо), так і з урахуванням

теоретичних надбань світової філософсько-правової класики. Проблемам безпеки присвячено чимало праць – починаючи від античної філософії до сучасних наукових розробок.

Проблема безпеки (особливо безпеки особистості) останніми роками стала надзвичайно актуальною. Загальнотеоретичним підґрунтям багатьох прикладних проблем, включаючи й проблему забезпечення безпеки, численними дослідниками вважаються концепції суспільного договору, зокрема вчення І. Канта та Т. Гоббса.

Розуміючи під природним станом стан беззаконня й наявності у кожного права на все, Іммануїл Кант та Томас Гоббс приходять до необхідності встановлення громадянського устрою, у якому забезпечувалася б безпека індивіда. Слід зазначити також, що дані теорії збігаються ще й у тому, що споконвічно притаманна індивідам повна свобода ними (теоріями) обмежується заради безпеки, але остання дає можливість цю волю здійснити.

Однак Т. Гоббс пропонує як спосіб встановлення даного устрою створення держави, а як засіб дотримання такого положення – примусову силу цієї держави. Недоліком даної теорії є необмеженість прав суверена, відсутність у нього відповідальності. Крім того, Т. Гоббс не виходить за межі державного рівня, не розглядає безпеки в міжнародних відносинах. І. Кант же пропонує більш складний, трьохрівневий, устрій системи забезпечення безпеки, однак не обґрунтовує способів його створення. Стосовно ж засобів забезпечення безпеки, то в І. Канта такими, очевидно, виступають внутрішні, моральні зобов'язання індивідів.

Фундаментальні ідеї гоббсівського й кантівського вчення про основні підходи до забезпечення безпечного стану існування особистості, суспільства й держави, до способів забезпечення миру й безпеки набувають особливої актуальності в сучасних умовах інтенсивного розвитку загальноєвропейського й світового процесу в напрямку визнання й ствердження ліберальних ідей, основу яких складає індивідуальна свобода, повага та додержання прав людини, пріоритет рівностей можливостей над соціальною рівністю, правова рівність громадян, договірний принцип утворення держави тощо. В основі ліберальної ідеології лежить концепція пріоритету особистих прав і свобод над усіма іншими, при цьому із усіх свобод перевага надається економічним свободам. Головними проблемами ліберальної ідеології завжди було визначення припустимого ступеня і характеру державного втручання в приватне життя індивіда, поєднання демократії і свободи, вірності конкретній Батьківщині і універсальних прав людини.

Однак слідування класичній моделі ліберальної ідеології призвело до поляризації суспільства. Необмежений лібералізм в економіці та політиці не

забезпечував соціальної гармонії і справедливості. У всіх секторах економіки домінували монополії. Аналогічна ситуація складалася і в політиці. Ідеї лібералізму переживали кризу. У результаті довгих дискусій та теоретичних пошуків в першій половині ХХ ст. базові принципи класичного лібералізму були переглянуті та вироблена оновлена концепція – неолібералізм.

Сьогодні неолібералізм є найсильнішою ідеологічною конструкцією, народження якої відбулось в 30-ті рр. ХХ ст. на хвилі критики соціалістичних поглядів. У витоків неолібералізму стояли відомі економісти Ф. Хайек, М. Фрідман, пізніше цю парадигму розвивали Р. Манделла, М. Флемінг. Однак справжнього розвитку ідеї неолібералізму набули у 80-ті рр. Його вираженням стала «неоконсервативна революція» в західних країнах, прихід до влади праволіберальних урядів, затвердження принципів дерегулювання ринкової економіки в глобальному світовому масштабі. Наприкінці ХХ ст. неолібералізм став домінуючою ідеологією не тільки в розвинутих, а й у країнах, що розвиваються, насамперед в економіці, а також у сфері соціальних відносин і в політиці, державному управлінні. Неолібералізм став мейнстрімом, загальною модою. Усе, що з ним не узгоджується, визнається застарілим і шкідливим. Навіть ідейні опоненти неолібералів – соціал-демократи, соціалісти, помірні ліві – вимушені визнати гегемонію право-ліберальних сил, приймаючи їх рецепти в економіці і державному управлінні за істину. Ринкова економіка визнається не просто пріоритетною формою господарювання в суспільстві, а й універсальним мірилом усього життя. За межами комерційної ефективності не може бути ані освіта, ані культура, ані соціальне забезпечення, які мають доводити своє право на існування в ринковій конкуренції. Ринок єдиний здатний раціонально організувати життя людей. Ринковий розподіл визнається об'єктивно справедливим.

Неолібералізм наголошує на максимальному індивідуалізмі, нехтуючи органічною єдністю соціуму, де кожний знає, чого йому очікувати від іншого, де правила співжиття єдині, єдині традиції і звички. Соціум – це єдине уявлення про свята і будні, імперативи і табу, кухню і одяг, гумор і героїв. Людина єдина з оточуючим середовищем – матеріальним і інформаційним, біологічним і соціальним. Соціум спирається на культурну єдність. Неоліберальна орієнтація на мультикультурність і толерантність у поєднанні з основоположними ліберальними цінностями (рівності і прав людини) створює значні загрози безпеці сучасного суспільства, адже іншокультурні групи прагнуть змінити країну перебування відповідно до своїх поглядів, або відокремитись і користуватись тими благами, що створили попередні покоління.

У сучасних умовах пошуку оптимальних варіантів стосовно вирішення проблеми забезпечення безпеки індивідів, суспільств, держав та їх союзів

органічне поєднання раціональних зерен ліберальної і консервативної ідеологій безумовно сприятиме відшукуванню того оптимального стану й способу забезпечення індивідуальної й колективної безпеки, який буде прийнятним для різних суспільних утворень у багатополюсному сучасному світі.

І. В. Жеребятнікова, кандидат соціологічних наук, доцент

ГРОМАДЯНСЬКА КУЛЬТУРА ЯК АКСІОЛОГІЧНА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ДИНАМІЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

В умовах соціальних перетворень в Україні особливого значення набувають проблеми формування та розвитку громадянського суспільства, визначаючи країну в світі, що глобалізується. Невід'ємним елементом громадянського суспільства є громадянська культура, яка носить системоутворюючий характер та детермінує як конфігурацію громадянського суспільства, так і швидкість соціально-культурних процесів у ньому, при цьому виступає як важливий якісний індикатор цивілізованості політичної комунікації та практик досягнення політичної мети. Актуалізація сучасного дослідницького інтересу до феномену громадянської культури зумовлена падінням інструментальної ефективності політичних інститутів, які традиційно відповідають за реалізацію функцій досягнення політичної мети та проблеми соціального конструювання нових політичних інститутів у соціумі.

Кожне суспільство породжує певний вид культури, який продукує відповідні норми поведінки, типи відносин між людьми, ціннісні орієнтації, особистісні та громадські пріоритети. Не є винятком і громадянське суспільство, яке, з одного боку, привносить у життєдіяльність соціуму громадянську культуру як свій невід'ємний компонент, а з другого – саморозвивається завдяки набуттю її носіями високого рівня сформованості відповідних рис та якостей.

Громадянська культура є особливим різновидом культури, що охоплює всі сфери життя суспільства та репрезентує відносини, які відображають, закріплюють та реалізують головні суспільні цінності та інтереси, формують суспільні погляди, знання та форми участі громадян у суспільному житті держави. Громадянську культуру розглядають як сукупність духовних, моральних якостей, ціннісних орієнтацій та світоглядно-психологічних характеристик особистості. Складовими громадянської культури є громадянська освіченість, компетентність, активність, зрілість, досвід громадської діяльності [1, с. 31].

Громадянська культура виникає і розвивається разом із громадянським суспільством, продукується його соціальними суб'єктами – громадянами, їх спільнотами, об'єднаннями та організаціями, і в кінцевому рахунку відчутно впливає на формування політичної системи і особливості політичного режиму. Саме у межах громадянського суспільства здійснюється становлення плюралізму, тобто поєднання і врахування інтересів найрізноманітніших соціальних і політичних сил. Тому важливо розглядати громадянську культуру як показник наявного рівня і детермінанту становлення демократії в суспільстві. Виходячи з цього, можна сказати, що громадянська політична культура та політичний режим – це дві відносно самостійні підсистеми політичного, вони впливають одна на одну та не можуть існувати одна без одної. Як зазначає український науковець В. Горбатенко, «дієву модель політичної системи неможливо створити лише через політику, інструментальними засобами. Її можна (і необхідно) творити через культуру, через залучення потенціалу базових цінностей» [2, с. 4].

Порівняльний аналіз трактування поняття «громадянська культура» у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі засвідчує, що більшість зарубіжних вчених визначають громадянську культуру як модифікацію політичної, чи демократичної культури, її підвид, або навіть складову. Громадянин розглядається як суб'єкт політичної діяльності та творець демократії. Британські науковці І. Маклін та А. Макмілан стверджують, що громадянська культура – це політична культура, яка має такі характерні риси: 1) більшість громадян визнають авторитет держави; 2) існує загальна переконаність у необхідності виконувати громадянські обов'язки. Громадянську культуру трактують як лояльну політичну культуру, за якою участь у політичному житті поєднана з пасивністю, довірою й повагою до влади. Прихильність до традицій і місцевих цінностей вважають за чинники, які врівноважують участь у загальнодержавному політичному житті [3, с. 144].

Вітчизняні науковці досліджують поняття «громадянська культура» у більш широкому ракурсі. Громадянська культура охоплює всю різноманітність інтересів різних соціальних груп громадянської сфери суспільного життя, забезпечує гармонійне існування системи «людина-суспільство», визначає активну громадянську й життєву позицію, соціальну зрілість та суспільно корисну діяльність особистості, готовність брати участь у суспільно-політичній діяльності на засадах демократизму, терпимості до інакомислення, поваги до законно створених державних інститутів. Виходячи з цього, поряд з політичною культурою, громадянська культура включає в себе також правову культуру, культуру міжетнічного (міжнаціонального) спілкування, культуру націотворення та державотворення тощо. Не може бути громадянської

культури без наголосу на універсальності прав людини, пріоритету інтересів особистості, громадянських прав над національними правами й інтересами [4, с. 209–210].

У найширшому розумінні громадянську культуру можна тлумачити як спосіб взаємодії людей у суспільстві. З розвитком громадянської культури суспільство стає громадянським, а особа стає громадянином не лише в юридичному розумінні – як людина, яка має формальні ознаки приналежності до держави, як суб'єкт політико-правових відносин, а й в культурному – людина усвідомлює цю приналежність, визнає власну причетність до суспільства, до національної культури, громадського, політичного, економічного життя, здатна впливати на стан справ у суспільстві тощо. Отже, існує громадянська культура суспільства і громадянська культура особи. Громадянська культура суспільства – це складова частина загальної культури, система громадянських цінностей, що створюються й накопичуються людьми (суспільством) у процесі їх життєдіяльності. Громадянська культура особи – це сукупність громадянського світогляду, системи знань і навичок, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність з оптимального задоволення громадянських потреб, це зумовлена громадянською культурою суспільства властивість, що характеризується громадянськими чеснотами. Це громадянська свідомість у дії [5, с. 2]. Сформованість громадянської культури членів суспільства сприяє: стабілізації на конституційних засадах внутрішнього становища в суспільстві; розробці певного політичного курсу розвитку правового демократичного суспільства у вільному політичному діалозі; вихованню ціннісного ставлення до загальнолюдських глобальних проблем світу, соціальних груп, окремих особистостей, їх діяльності; становленню громадської думки, позитивних стійких мотивів діяльності і вчинків суб'єктів; виявленню високих морально-політичних якостей особистості (чесності, справедливості, відвертості, принциповості, толерантності тощо).

Виходячи з цього, громадянська культура розкривається у трьох взаємопов'язаних аспектах: по-перше, вона, з одного боку, є визначальною силою, а з другого – результатом формування громадянського суспільства; по-друге, саме громадянська культура визначає суть, якість взаємодій між громадянами, їх асоціаціями та інтегрує індивіда в громадянське суспільство; по-третє, громадянська культура формує норми, ідеали, цінності, взірці поведінки, які мотивують дії соціальних акторів [1, с. 86–87].

Громадянська культура – це «проекція» культури на сферу громадських відносин. Її складовими є мережа горизонтальних зв'язків між рівними індивідами, їх асоціаціями, норми взаємності та довіра, навички колективних дій та почуття причетності до суспільних справ, обов'язку й відповідальності

перед іншими людьми. Ядром громадянської культури є система цінностей і норм життя, утвердження і розвиток яких мають найбільше значення для демократизації суспільства. Серед найважливіших з них: державність, добробут населення, національна безпека, соціальний порядок, законність, рівність, відданість ідеалам свободи, відповідальність перед собою, своєю сім'єю та суспільством, побудова правової держави, громадянський мир тощо.

До основних рис громадянської культури належать: переконаність громадян у тому, що вони повинні брати участь у політиці, їх віра у свою здатність впливати на уряд і достатня для цього компетентність; потенційна політична активність громадян, готовність у разі потреби брати участь у політиці, яка поєднується з відносною політичною пасивністю і неприоритетністю політичної сфери у їх житті; віра політичних еліт, які ухвалюють політичні рішення, в силу і впливовість громадської думки та громадської участі; прихильне ставлення громадян до існуючої політичної системи (культура підтримки); панування відносин взаємної довіри та співробітництва між громадянами, поміркованості й здатності йти на компроміс і кооперацію [4, с. 156].

Підводячи підсумок, потрібно зазначити, що для національного самоутвердження в сучасному світовому співтоваристві Україні необхідне науково-теоретичне осмислення феномену громадянської культури, можливості його безпосереднього емпіричного дослідження в динаміці соціальних змін. Без громадянської культури не може бути громадянського суспільства, і чим сильніші традиції громадянського життя, чим більше вкорінені громадянські цінності, тим міцніше і стабільніше громадянське суспільство. Важливим чинником, що визначає перспективи становлення повноцінного громадянського суспільства з відповідною культурою, виступають історичні традиції, зокрема практика громадянського життя в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Эрмэ Г. Культура и демократия : пер. с фр. / Ги Эрмэ. – М. : Прогресс : Изд-во ЮНЕСКО, 1994. – 190 с.
2. Горбатенко В. Ціннісні аспекти реформування політичної системи України / В. Горбатенко // Політ. менеджмент. – 2007. – №3 (24). – С. 4–12.
3. Короткий оксфордський політичний словник : пер. з англ. / [ред.-упоряд.: І. Маклін, А. Макмілан]. – 2-ге вид. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – 789 с.
4. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : монографія / Олександр Радченко. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – 380 с.
5. Стручкова-Гуменна Л. Б. Особливості формування громадянської культури в західному регіоні України [Електронний ресурс] / Л. Б. Стручкова-Гуменна. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_60/Struchkova.pdf.

В. Я. Зимогляд, кандидат філософських наук, доцент

РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ І ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ЯК УМОВА МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Становлення демократичної політичної і правової культури в Україні є важливою складовою частиною загальної проблеми формування демократичної політичної системи українського суспільства, його трансформації, демократизації і модернізації. Політична і правова культура входить до числа основних елементів, що визначають духовний і соціальний потенціал усіх членів суспільства, рівень його цивілізованості.

У сучасному світі тема модернізації вийшла на арену не лише академічного, але і політико-правового життя. Абсолютно очевидно, що економічна модернізація не може відбутися без модернізації в політичній, правовій і духовно-культурній сферах. У сучасних умовах головна мета модернізації бачиться, передусім, у досягненні Україною конкурентоспроможного стану, знаходження свого місця у глобальному світі, у свободі людини.

Можна припустити, що доки йдеться про наміри модернізувати сучасну Україну, її суспільно-політичний і економічний устрій. В аспекті цих намірів виникає питання, в якому варіанті і яким чином може бути здійснена модернізація. Відповідь можна знайти в категоріях «політична культура», «правова культура» і їх взаємовідношенні.

У науковій літературі поняття «політична культура» використовується в широкому і вузькому значенні слова. У першому значенні політична культура – це частина духовної культури суспільства, яка характеризується специфікою і відносною самостійністю, відбиває політичні цінності, ідеали, політичні стосунки і діяльність, властиві суспільству в цілому. Кожному суспільству в конкретний період відповідає своєрідна модель політичної культури. Політична культура у вузькому сенсі – це система знань, переконань, засобів і способів політичної поведінки індивідів і їх об'єднань. Інакше кажучи, політична поведінка громадян, інших учасників політичного життя є концентрованим вираженням відповідної політичної культури.

Для самовизначення особи в соціальній, політичній і правовій сферах велике значення (якщо не визначальне) має навколишня правова культура. Своєрідність цього виду культури визначається особливостями дії сфери права і накопичених правових цінностей, юридичної техніки і практики, які належать до духовної культури, до правового прогресу. Надзвичайно важли-

ва характеристика правової культури – її національно-історичні особливості, традиції, корені. Вони є частиною того, що Монтеск'є свого часу називав загальним духом народу.

Співвідношення політичної і правової культури полягає у такому. По-перше, політика і право – це дві необхідні і тісно взаємодіючі підсистеми соціально-політичної організації суспільства. По-друге, структурно політична культура є єдністю політичних знань, переконань, свідомості, а також політичних дій. Правова культура також включає правові знання і дії у сфері правового регулювання. Відмінності виявляються в тому, що ключовий пункт правової культури – її безпосередній вплив на законодавство, юридичну практику, реалізацію суб'єктами наданих прав і свобод тощо. Політична культура – необхідний елемент політичної системи суспільства, оскільки вона визначає політичну організацію суб'єктів політичного життя, формує їх відношення до політичних цінностей, норм і ідеалів, а також до політики держави і політичних партій.

Логіка взаємодії політичної і правової культури як елементу загальної культури полягає в тому, що, по-перше, політична система українського суспільства функціонує на основі політичних, правових, моральних і інших соціальних норм. Отже, ефективність реалізації таких норм залежить від рівня політичної і правової свідомості, культури суб'єктів політичного життя. По-друге, взаємодія даних видів культури визначається тим, що основні позитивні цілі політики і права досягаються за допомогою правомірних дій індивідів і організацій, їх уміння використовувати свої права в цих областях стосунків. Тому і політична, і правова культура суб'єктів політичного життя в цілому визначає їх життєздатність, активність у політичній і правовій сферах життєдіяльності, функціонуванні політичної системи України.

Сучасна вітчизняна політична і правова культура знаходяться в стані глибокої кризи. Ця криза в першу чергу пов'язана з девальвацією засадничих політичних і правових цінностей у свідомості суспільства. Проте цивілізаційний досвід показав прямий зв'язок між рівнем розвитку права і науки про нього з прогресом в цілому. Суспільство, в якому право не відрізняється від свавілля, підміняється ним, не має перспектив і тим більше модернізаційних амбіцій. У той же час українська теорія права і політична наука за останній час оновилися такими засадничими ідеями, як свобода людини, права людини, правова і соціальна держава, громадянське суспільство, демократія і т. п.

Логіку розвитку політичної і правової культури необхідно пов'язати з трактуванням такого фундаментального феномену політико-правової культури, як загальне благо. В аспекті західної, греко-римської правової традиції, загальне

благо – це є умова рівно справедливої реалізації блага кожного. Без становлення інституціональних і нормативних (тобто політико-правових) форм свободи і реалізації концепту блага кожного, що є необхідною умовою розкріпачення творчої активності людей, ніяка модернізація неможлива.

Перспективи євроінтеграції принесли розуміння того, що демократична держава може вирішувати основні завдання тільки за наявності розвиненої системи самоврядування, що становить основу конституційного ладу, формування і розвитку громадянського суспільства. Ідея становлення місцевого самоврядування у локальних соціумах сприймалася як невід’ємна частина загального процесу модернізації країни і розбудови у ній демократичного громадянського суспільства. Місцеве самоврядування – найважливіший елемент організації публічної влади, альтернатива державної влади і управління, специфічний рівень виконавчої і представницької влади, найважливіший елемент конституційного ладу демократичних країн, політичної і правової культури народу.

У сучасному цивілізованому світі неможливо уявити будь-яке суспільство без демократичного місцевого самоврядування, яке забезпечує громадянам безпосередню участь у вирішенні проблем життя й діяльності в межах своєї громади, оптимізує управлінські процеси, утверджує принципи народовладдя. У цьому розумінні місцеве самоврядування є найважливішою формою самодіяльності громадян, фактором розвитку громадянського суспільства, способом поєднання суспільства і культури, їх взаємопроникнення. Соціокультурний аналіз створює передумови для функціонування моделі громадянського суспільства і демократичного соціуму, що діє в єдиному соціокультурному просторі.

Культурно-політична складова місцевого самоврядування вимагає сьогодні розгляду цього феномену як чинника ефективної організації життя й діяльності у локальних спільнотах на певних територіях, як реальний спосіб ефективної організації держави (а такою ми сприймаємо систему відносин публічного права, публічної політики та управління). Саме в такій ролі місцеве самоврядування служить показником зрілості, цивілізованості (культурності) держави. Тому становлення і розвиток місцевого самоврядування в сучасній Україні перетворюється на питання про розбудову цивілізованої державності, а отже, й цивілізованого суспільства, з високим рівнем громадянської культури і свідомості.

Природа інституту місцевого самоврядування вимагає надзвичайно серйозного підходу до формування якісного кадрового складу його органів, до забезпечення соціальної, економічної і політичної ефективності управлінської діяльності, професійної культури муніципальних чиновників та керівників.

В Україні проблема культури влади усіх рівнів постала у зв'язку з процесами демократизації, коли на перший план вийшли не силові методи розв'язання проблем, а правові. Культура управління всіх рівнів перетворюється на важливий фактор впливу, що обумовлює якість функціонування політичної системи, а відтак і становлення та розвиток громадянського суспільства.

Професійна культура муніципальних службовців стає важливим стратегічним ресурсом місцевого самоврядування. Великого практичного значення цей ресурс набуває зараз, в умовах реформування цієї системи, коли існує необхідність у підготовці та реалізації програми масштабних перетворень. Саме тепер наповнюється особливим змістом формат публічної владної соціально-управлінської діяльності українського муніципального службовця. Його реальна управлінська практика обумовлюється тією обставиною, що місцеве управління переживає мляву стадію формування системи управлінських стосунків, механізмів прийняття і виконання управлінських рішень.

Європейський досвід переконливо показує, що шлях від традиційності до модерну лежить у площині політико-правової лібералізації під гаслами правових ідей свободи і рівності, за умови якісного розвитку політичної і правової культури і створення на цій основі соціальної інфраструктури і новітньої політико-правової доктрини, що відповідатиме напрямам модернізаційного ривку.

І. І. Коваленко, кандидат філософських наук, доцент

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Правова освіта та виховання громадянських якостей особистості відіграють провідну роль у процесі формування й розвитку суспільства, в якому права і свободи людини визнаються вищими цінностями. Ефективність же правовиховної діяльності залежить не тільки від використання традиційних методик, а й від доцільного відбору та впровадження кращого закордонного досвіду.

Західна правова цивілізація, що існує в двох основних формах (романо-германській та англо-американській), має глибоке релігійне, етичне та філософське коріння. Це передусім: 1) християнська концепція світу, історії та людини. Бог розуміється не тільки як творець, учитель та вихователь людства, а й як верховний Суддя – суворий, проте справедливий. Вся історія розуміється як процес виховання людини, яка не лише дотримується вищих законів, а й порушує їх, проте, на відміну від тварин, має унікальну перевагу – право на вільне самовизначення та самоствердження; 2) багата філософська спадщина давніх греків,

які заклали підвалини європейської морально-правової свідомості. Так, ще Сократом, Платоном та Аристотелем були сформульовані незмінні для європейської правової культури уявлення про громадянську чесноту як невід'ємну рису громадянина, де важливе місце посідає законслухняність; 3) реалізм та організаційний талант давніх римлян, які поставили емпіризм, раціоналізм та практицизм свого мислення на службу юриспруденції. Це, у свою чергу, обумовило прагнення до впорядкованості, дисциплінованості, служіння державі, а дотримання законів стало вважатися чи не найвищою чеснотою.

Для європейської цивілізації суттєве значення має також і те, що зворотною стороною конфлікту завжди ставав договірний характер розвитку суспільства, виражений відомою формулою Е. Дюркгейма: «консенсус стоїть за спиною контракту».

Особливості західної правової культури та правового виховання обумовлені також і європейською ментальністю, головними рисами якої є: прагнення до чогось нового, освоєння та перетворення дійсності, що в результаті обумовлює відсутність сильної прив'язаності до минулого та культури традиції; прагнення виділяти своє індивідуальне «Я» з загального «Ми», вміння цінити та відстоювати інтелектуальну та духовно-моральну незалежність, готовність боротися за громадянські права та свободи; практицизм, здатність вбачати в практичній діяльності своє покликання та сенс життя, що іноді обертається забуттям вищих духовних цінностей та протиправною поведінкою.

У правосвідомості європейця право традиційно розуміється як таке, що має свій власний автономний характер, хоча й перебуває під сильним впливом релігії, політики та моралі. Закон же сприймається як зв'язане ціле, єдина система, «організм», що розвивається у часі крізь століття та покоління. Також суто західною рисою є впевненість в історичності права – в його здатності зростати та розвиватися, що дозволяє шляхом нового тлумачення минулого задовольняти потреби сьогодення.

Громадянсько-правове виховання в Європі обумовлене вихідною ідеєю: громадянином не народжуються, ним стають. У зв'язку з цим ідеться не про стаке становище, а про перманентне становлення: громадянин відтак – це той, хто здатен втручатися в життя спільноти, а це передбачає поміркованість думки, здатність до роздумів, а також згоду на публічне обговорення їх. Отже, громадянство за такого розуміння – це конструктивна здатність втручатися або принаймні намір втручатися в життя спільноти.

Сучасна система правового виховання в Європі обумовлена традиційною орієнтацією на повагу до прав і свобод людини та громадянина, а також спрямована на здолання політичних та соціально-демографічних проблем, найбільш суттєвими з яких є: загострення міграційної політики – притік до

країн Європи переселенців зі Сходу та Африки, утворення «паралельних суспільств», не інтегрованих або недостатньо інтегрованих в європейський соціум; реакція європейського суспільства на ці процеси, яка часто набуває форми ксенофобії та політичного екстремізму; протиріччя між високими гуманітарними стандартами у забезпеченні прав меншин та стандартами життя переважної більшості європейців.

Сучасна європейська система громадянсько-правового виховання спирається також на концепцію перманентного (безперервного) виховання, що передбачає спадковість між дошкільними, позашкільними та шкільними закладами, самоосвіту, підготовку та перепідготовку активних учасників суспільного життя. В Європі безперервне виховання координують так звані інтегровані культурні центри, соціопедагогічні комплекси, при яких функціонують навчальні курси, бібліотеки, спортивні заклади, церква.

Рада Європи, як найбільша та найстаріша організація в Європі, прийняла магістральну програму «Освіта, спрямована на виховання демократичної громадянськості». У межах цієї програми передбачається й досягнення правовиховних цілей: забезпечення громадян правовими знаннями, а також вміннями та навичками, необхідними для активної участі у демократичному суспільстві; створення можливостей діалогу та правового розв'язання конфліктів між людьми, досягнення консенсусу, спілкування та взаємодії; заохочення усвідомлення прав та обов'язків людини, норм поведінки, цінностей та моральних норм всередині спільноти.

Відповідно до цього майже в усіх європейських країнах розроблено програми з громадянського виховання. Основу цих програм складають передусім політико-правові та моральні знання – тобто ті знання про суспільство та людину, які допомагають учням підготуватись до життя у сучасному світі.

Правове виховання в Європі починається ще в дошкільних закладах. На цьому етапі педагоги активно використовують методичну літературу з малюнками та адаптованим текстом, в якому малюкам розповідається про країну та «спільний світовий дім», роз'яснюються такі поняття, як нація, республіка, її символи, обов'язки громадян, права людини, безпека тощо.

Однак найбільш значущим з огляду на цілі правового виховання вважається шкільне, ліцейське та гімназійне середовище, адже саме в ньому частина учнів досягає громадянського повноліття, отримує виборче право і можливість здійснити свій політичний вибір. У більшості західних країн правове виховання здійснюється згідно з програмами громадянського виховання або в межах навчання прав людини. Такі програми націлені на розвиток у членів суспільства відчуття громадянськості. Розкриваючи головні обов'язки та права людини, фахівці прагнуть правильно сформулювати уявлення про свободу

та рівність у «спільному домі». Сучасні педагоги навіть змодельювали риси громадянина XXI ст. Це громадянська грамотність (вміння висловлювати обґрунтоване судження щодо головних проблем від економіки до екології); критичне мислення, совість (вміння визначити добро), терпимість (до інших вірувань, культур, звичаїв) та плюралізм думок, глобальне громадянство («спільний світовий дім»), політична активність.

Громадянсько-правове виховання в європейських країнах здійснюється передусім на всіх етапах шкільної освіти, а також через діяльність суспільних організацій. Воно передбачає будь-яку виховну практику, будь-який зміст навчання, метою яких є передача правил індивідуального та суспільного життя.

Значущість правового виховання французьких громадян підсилюється також гострою необхідністю здолати суперечності між стратегічною метою розвитку європейських країн як правових держав та засобами досягнення цієї мети. Так, молодих громадян необхідно підготувати до життя у світі, де все ще існує расизм, безробіття і нестабільна ринкова економіка.

Завданнями правового виховання є формування: 1) знань про форми політичного життя та його функції (знання про права та обов'язки громадян не тільки у країнах Європи, а й в інших країнах світу); 2) свідомого ставлення до духовно-правових цінностей європейського суспільства; 3) вміння врегульовувати конфлікти мирним шляхом, поважати думку інших, приймати колективні рішення; 4) вміння дотримуватись норм громадянської поведінки (поваги до оточуючих, чемне ставлення, вміння слідкувати за своїми звичками та лексиконом); 5) навичок суспільної діяльності (наприклад, солідарності в школі, родині, кварталі тощо).

Відповідно до цих завдань сформульовані *три кінцеві мети громадянсько-правового виховання*: 1) патріотична (повага до батьківщини); 2) інтелектуальна (ретельне вивчення документів, їх критичний аналіз, що впливає на формування власної точки зору); 3) практична (формування та розвиток норм громадянської та правової поведінки в різних соціально-політичних умовах протягом усього життя).

Отже, громадянське виховання розуміється як процес перетворення особистості на члена політичної спільноти, а головний акцент робиться на правах та свободах особи, її громадянському обов'язку, а також на формуванні практичного досвіду учнів у цьому відношенні. У процесі довготривалого, систематичного правового навчання під керівництвом викладачів та інших зацікавлених фахівців у громадян країн Європи формуються не тільки глибокі, широкі й системні знання права, а й позитивні емоційно-чуттєві правові переконання в їхній великій цінності, постійна воляова готовність до правомірної поведінки.

І. В. Підкуркова, кандидат соціологічних наук, доцент

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Одним із плідних підходів до визначення правової культури є інституційний, який дозволяє трактувати її як соціальний інститут, що виконує спеціалізоване завдання, пов'язане зі збереженням та примноженням досягнень у правовій сфері, регулюванням правових відносин, формуванням правової свідомості та правової поведінки.

У процесі свого становлення права культура проходить складний та довгий процес *інституціоналізації*. Він пов'язаний перш за все з виникненням права як такого. Коли людина почала відділяти себе спочатку від природи, а потім – із сукупності інших людей, коли з'явилась поряд із колективною приватна власність, виникла потреба в регулюванні відносин ідентичності: «я та інші», «моє – чуже – спільне», а також у захисті людини і її власності від усіяких посягань.

Виникнення права і пов'язаних з ним правових явищ, закладів та установ знаменувало собою появу у розвитку загальної культури певної спрямованості. Право, забезпечуючи загальний порядок і організованість усіх членів суспільства, містить у собі структури, які надають людині широкі можливості і права, гарантують дійсну свободу в усіх сферах суспільного життя. У цьому сенсі право (в соціальному його вияві) і органічно пов'язані з ним правові явища правомірно і справедливо розглядати як своєрідний феномен культури.

Становлення і функціонування правової культури, як і будь-якого соціального інституту, доцільне і цілеспрямоване. Метою інституту правової культури виступає ідеальний, свідомо спланований результат – досягнення високого рівня правової культури суспільства, обумовлений суспільною потребою у створенні правової держави.

Результат, зафіксований в цілях, виявляє себе у знаннях, вміннях, ціннісних орієнтаціях, правомірних настановах громадян; високоякісній законотворчій, правозастосовній, правоохоронній діяльності; високоефективному розвитку правових закладів і всієї правової системи.

Правова культура як соціальний інститут може бути виявлена і кваліфікована через його основні *ознаки*. По-перше, права культура представляє собою сукупність окремих індивідів (соціальних суб'єктів), певним чином організованих між собою. За рахунок організованості права культура як соціальний інститут набуває такі якості, як стабільність, здатність регулюва-

ти специфічний вид людської діяльності. Організованість відносин між людьми досягається завдяки тому, що індивід представлений як носій і виконавець певної соціальної ролі, обумовленої його статусом. Так, наприклад, у межах правових відносин можуть існувати такі статуси, а також виконуватися такі ролі, як законослухняний громадянин, правопорушник, суддя та ін.

Засобом організації і формалізації відносин між людьми в рамках правової культури як соціального інституту виступають *правові норми*. Вони впорядковують і регулюють діяльність людей та їх взаємовідносини у сфері права. Виступаючи різновидом соціальних норм, правові норми мають схожі з ними характеристики: являють собою схвалювані або осудні системою соціального контролю об'єктивно існуючі зразки людської поведінки; забезпечуються соціальною санкцією; мають певну форму фіксації, що забезпечує доведення норми до свідомості людей; усвідомлюються більшістю членів суспільства, всередині якого діє норма.

Правова культура, як і будь-який соціальний інститут, покликана виконувати у суспільстві певні функції. Функціями правової культури є закріплені в системі людської діяльності способи її здійснення, які необхідні для наявності й розвитку правової системи. Вся система соціально значущих функцій правової культури може бути представлена такими групами: функції, пов'язані із взаємодією правової культури суспільства з іншими соціальними інститутами (нормативна, регулятивна, інтегративна та ін.); функції, що забезпечують найбільш ефективну взаємодію правової культури суспільства, соціальної групи, особистості (соціалізації, виховання, комунікації та ін.); функції, пов'язані з існуванням соціально-психологічного механізму переведення правових вимог в реальну поведінку людини (пізнавальна, ціннісно-орієнтована, перетворююча та ін.). Таким чином, правова культура може розглядатися в інституційній парадигмі. З точки зору інституційного підходу її можна визначити як стійкий комплекс правових норм, цінностей, традицій, настанов, які регулюють правову сферу людської діяльності і обумовлюють систему відповідних ролей і статусів.

А. О. Перфільєва, кандидат політичних наук, доцент

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Успішна реалізація проекту модернізації українського суспільства і української держави неможлива без урахування специфічних рис і особливостей

розвитку політичної культури нашого народу. Ігнорування цих особливостей протягом новітньої української незалежності призводить до посилення суперечностей і розгортання криз політичного розвитку. Пояснення цього знаходиться на поверхні, оскільки специфіка політичної культури істотно впливає на формування і функціонування політичної системи, що часто не враховувалось представниками правлячої української еліти при опрацюванні й спробах реалізації певних стратегій розвитку країни. З огляду на євроінтеграційні орієнтації України важливо розглядати політичну культуру не просто як показник рівня демократії в суспільстві, але й як чинник її становлення, оскільки, як зазначали класики концепції політичної культури Г. Алмонд і С. Верба: «Розвиток стабільного та ефективного демократичного правління залежить від чогось більшого, ніж урядові структури і політичний процес. Він залежить від політичної культури. Якщо ця культура не здатна підтримати демократичну систему, то шанси останньої на успіх незначні» [1, с. 478]. Отже, політичний розвиток, як адаптація політичної системи до змін середовища, вимог часу, забезпечення ефективного вирішення нею нових завдань власної життєздатності та цілісності суспільства, неможливий без урахування основних характеристик, особливостей і стану політичної культури українського суспільства. Водночас слід наголосити, що модернізаційні інновації та реформаційні кроки в Україні можуть бути успішними лише за умов, коли політична культура адекватна тим змінам, які відбуваються в політичній сфері держави.

Уже традиційно політичну культуру сучасного українського суспільства визначають як фрагментарну і нецілісну, що ускладнює досягнення консенсусу всередині суспільства і, отже, може розглядатися як перешкода на шляху успішної модернізації. Протягом усіх років незалежності політична еліта намагалась якщо і не актуалізувати та посилювати регіональні відмінності, то обов'язково використовувати (а не лише враховувати) під час боротьби за владу. Посилюючи тим самим фрагментарність політичної культури взаємовиключними інтерпретаціями минулого, теперішнього і навіть майбутнього.

Українське суспільство, яке 1991 р. порвало з комуністичною ідеологією та радянською системою, було – і незважаючи на декомунізацію, яка триває – частково залишається ще продуктом цієї системи, тому очевидними є певні елементи так званої радянської ідентичності, які виявляють себе навіть в умовах сучасної складної ситуації військових дій на сході країни. І якщо частина українців відкинула позаєтнічну імперську радянську політичну концепцію громадянства як штучну вигадку, то для певної частини населення за наявної певної пропагандистської інформаційної обробки свідомості зберігається дієвість і значущість цього концепту у певному співвідношенні з ідеями багатокультурності й гуманізму. Крім того, як певний радянський спадок можна

спостерігати поєднання протилежних цінностей і норм в цілому українському суспільстві: з одного боку, населення вимагає демократичних змін, а з другого – схвалює недемократичні методи вирішення суспільних і політичних проблем. Тут доцільно згадати, що політична культура як особливе, пов'язане з духовним буттям людей, їх цінностями, традиціями політичне явище має таку ж тривалу історію, як і політика в цілому. Тому як ніколи слушною виявляється думка академіка І. Кураса про те, що політична культура – це певною мірою історія хвороб суспільства як щойно придбаних, так і генетично успадкованих [2, с. 475]. Виправлення цієї ситуації є складним, відповідальним і протяжним у часі завданням як політичної еліти, так і консолідованого громадянського суспільства. Оскільки політична культура належить до компонентів так званої політичної статички, наявна при такому підході певна консервативність політичної культури створює додаткові труднощі у справі подолання нашарувань тоталітарної доби у свідомості українців. Без формування демократичної політичної свідомості й культури громадян з розумінням і творчим засвоєнням цінностей та норм демократії, при обов'язковому визнанні всіма громадянами цивілізованих форм вияву активності та політичного протесту на основі політичної толерантності й налаштуванні на досягнення компромісу ми не зможемо побудувати реально нову модерну Україну.

Основа української політичної культури, з огляду на стратегічні цілі реформування нашого суспільства, на нашу думку, повинна виводитися з єдності на основі спільної історичної долі, культурних традицій поліетнічної приналежності до України як спільної батьківщини, консолідованої інститутом громадянства. Саме на такому ґрунті можливе плекання усвідомлення політичної мети у побудові демократичної, правової, соціальної держави, економічно розвинутої й перспективної. Уявлення про територіальну і політичну спільність як об'єктивну історичну даність для населення України стає важливим компонентом творення інтегрованої основи політичної культури сучасного українського суспільства. Також необхідним є творення моральної відповідальності політиків перед суспільством, оскільки принципи моралі виконують інтегративну, синтетичну функції, об'єднують в одне ціле свідомість, переконання, освіченість, культурний розвиток, учинки та поведінку, забезпечуючи тим самим єдність політичної і моральної культури [3, с. 173], чого так не вистачає українському сьогоденню. Сучасні українські політичні реалії засвідчують помітну й наростаючу суперечність між базовою і цільовою політичними культурами. Базова політична культура закріплена у політичній реальності та відображає цінності, які безпосередньо пов'язані з повсякденною поведінкою людей, фіксує зразки поведінки. Цільова політична культура

«не відповідає наявній політичній дійсності, але формує суспільні ідеали, які вимагають її змін» [4, с. 50]. Проте ці зміни, на думку зростаючої кількості українців, не відбуваються, навпаки спостерігається поглиблення розриву слова й діла, політичних декларацій Майдану і реальної політики Постмайдану. Заявлені гуманістичні ідеали реальної демократії, правової держави з належними соціальними умовами, гарантіями для захисту й усебічного розвитку особистості, у тому числі й в економічному вимірі, як цільова частина політичної культури передбачала – у відповідності до заяв – негайно розпочати перетворення суспільства у відповідності до задекларованих цінностей. Ця заявлена цільова складова, можна сказати, «озброїла» громадськість підвищеними критеріями оцінки політичних і соціальних реалій, а оскільки швидких очевидних якісних змін не відбулося, український соціум послідовно розігривається зниженням соціальних стандартів та рівня економічного забезпечення виживання, корупційними скандалами, історіями з «мажорами», політичними чварами на тлі військового протистояння і втрати частини державної території. Очевидним є той факт, що поглиблення розриву базової та цільової культури насамперед у середовищі українського політикуму заглибить кризові явища у політичній культурі суспільства в цілому, що спонукатиме на початковому етапі до збентеження-хвилювання, а потім і до соціальних заворушень. Отже, необхідно зупинити ціннісний розкол і конфлікт у політичній культурі українського суспільства, політична еліта повинна не декларативно взяти на себе чергові зобов'язання, а забезпечити опрацювання і реалізацію життєздатної модернізаційної стратегії розвитку країни.

Стратегія розвитку України повинна відповідати світоглядним та ціннісним орієнтаціям більшості українців. Для якісної трансформації політико-культурних якостей українського суспільства необхідним є послідовне зміцнення духовної, інтелектуальної, політичної свободи, реальне розширення соціального та політичного простору для виявлення громадянської активності людей, побудованого на гарантуванні толерантного ставлення до існування протилежних політичних орієнтацій, але водночас відповідального сприйняття наслідків некомпетентної політичної дії, здатної інколи зруйнувати спільні цінності й здобутки представників українського суспільства незалежно від політичних орієнтацій і вподобань, тому влада зобов'язана рішуче протидіяти ідейному впливу політичного та релігійного екстремізму на український соціум. Україна – це плюралістичне, багатоскладове суспільство, з очевидною наявністю кількох субкультур, що утруднює внутрішньонаціональний діалог, але без цього діалогу неможливий реальний поступ на шляху демократичних модернізаційних перетворень нашої країни. Політична культура українського суспільства сприятиме демократичному розвитку лише за умов подолання

конфронтаційної фрагментації, наявності політичної толерантності, коли орієнтація на цінності плюралізму та повагу і забезпечення прав людини будуть доповнені патріотизмом та належним ставленням до гуманних вітчизняних традицій співіснування в межах єдиної країни представників різних релігійних, етнічних, культурних груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алмонд Г. Гражданская культура: политические установки и демократия в пяти странах / Г. Алмонд, С. Верба ; [пер. с англ. Е. Генделя]. – М. : Мысль, 2014. – 500 с.
2. Курас І. Ф. Етнополітика: історія і сучасність. Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / І. Ф. Курас. – К. : УПЕНД, 1999. – 656 с.
3. Трошкин В. В. Культура политического процесса : учеб. пособие / В. В. Трошкин, В. И. Теплов. – М. : Изд-во РДЛ, 2001. – 224 с.
4. Петро Н. О. О концепціях политической культуры или основная ошибка советологии / Н. О. Петро // Полис. – 1998. – № 1. – С. 36–51.

О. М. Сахань, кандидат соціологічних наук, доцент

НЕПОТИЗМ ЯК ДЕСТРУКТИВНА СКЛАДОВА СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Явище непотизму (від лат. *nepos* – «родинне» або *nepotis* – «нащадок», «онук», «племінник») як виду корупції – це практика отримання посади не за особисті професійні якості, здібності, заслуги, а через родинні зв'язки або знайомства, здавна достатньо поширений у всіх країнах незалежно від рівня їх розвитку.

В українській політиці працевлаштування на державну службу своїх родичів та близьких залишається нормою з часів Радянського Союзу. Зловживаючи владними повноваженнями в особистих інтересах, комуністична номенклатура формувала політичну еліту, яка після 1991 р. досить легко змінила гасла, легалізувала тіньовий капітал і, заручившись підтримкою олігархічно-кримінальних кіл, зберегла реальну владу. Вона ніколи не була зацікавлена в появі справжніх демократичних інститутів та формуванні відповідної політичної культури в суспільстві, що оновлюється, у проведенні позитивного політичного, економічного та адміністративного реформування. Тому з приходом до влади Л. Кучми непотизм відновився, а з почерговим отриманням повноважень президентства В. Ющенком, В. Януковичем та П. Порошенком практика запов-

нення державних посад у виконавчій та законодавчій гілках влади «своїми», а не дійсно гідними, досвідченими професіоналами, які зайняли б посаду через відкриті конкурси та змагання компетенцій, остаточно закріпилася, що стало своєрідною візитною карткою українського політикуму та однією з негативних ознак сучасної політичної культури України.

Відомо, що існуючі в суспільстві структури державної влади виступають як елементи, що впливають на зміст політичної культури, зумовлюючи значною мірою тип останньої. У сучасних умовах євроінтеграційних перетворень у нашій державі актуалізується питання формування нової політичної культури, позбавленої архаїчних складових, у тому числі таких, як непотизм.

За чверть століття незалежності української держави політична культура народу та правлячої еліти не зазнали істотних трансформацій. Оновлення еліт відбувалося не стільки шляхом ротації (процес переміщення кадрів усередині політичної системи без виходу з елітарного прошарку з метою набуття ними нових знань, умінь, професійних навичок, необхідних для кар'єрного розвитку та просування), скільки шляхом репродукції (в рамках даної соціальної групи, переважно політичної партії). Коли замість справедливої ротації в суспільстві відбувається репродукція еліти до влади приходять родичі тих, хто вже там перебуває, що веде до монополізації влади, застою, погіршення якості еліти та робить процес відтворення українського істеблішменту практично невідконтрольним суспільству. Саме непотизм та інші подібні йому види корупції (наприклад, кумівство, клієнтизм та ін.) стали визначальними чинниками при затвердженні кадрів на політичні та адміністративні посади. При цьому в Законі України «Про запобігання корупції» (ст. 27) запроваджена норма щодо обмеження спільної роботи близьких осіб [1], яка доповнена законами України «Про державну службу» (ст. 12) [2] та «Про службу в органах місцевого самоврядування» (ст. 12) [3], проте цей запобіжний механізм щодо зловживання державними службовцями особистими стосунками, які сприяють клановості та кулуарності при формуванні органів влади та прийнятті рішень на державному рівні в інтересах лише невеликої групи людей, пов'язаних родинними або ментальними стосунками, не діє, практика непотизму залишається атрибутом вітчизняної політики [4].

Непотичні зв'язки у центральних органах влади призвели до їх перетворення на родинні підприємства, які діють в інтересах кількох сотень родин, що негативно вплинуло не тільки на якісний склад управлінських кадрів, а й в цілому на ефективність державного управління, бо політична «приватизація» державних інститутів та партійний принцип комплектації управлінських кадрів зумовили підвищення конфліктності роботи влади, ускладнили горизонтальну співпрацю, реалізацію державних програм в Україні [5, с. 72–73].

Практика непотизму з політичної сфери розповсюдилася на інші галузі життєдіяльності суспільства і тепер, наприклад, у вищих навчальних або медичних закладах, фінансових чи соціально-культурних установах та організаціях різної спрямованості вкоренилася практика надання несправедливих преференцій одній особі або групі осіб за рахунок інших, влаштування на певні посади родичів, знайомих, друзів чи наближених до конкретної людини осіб без урахування їхніх професійних якостей та кваліфікації, що сприяє напруженості соціально-психологічного клімату в колективах, веде до конфліктності та може призвести до цілковитого колапсу у функціонуванні будь-якої сфери суспільства та гальмування демократичного розвитку країни.

Посилення особистих зв'язків у виконавчій та законодавчій гілках влади сприяло встановленню в Україні кланових відносин та призвело до того, що ієрархія політичної системи перетворилася на клубок заплутаних родинних взаємин, що не сприяє ефективності представницьких інститутів, зокрема політичних партій [6, с. 130] – середовища формування політичної еліти. На практиці більшість сучасних партій в Україні – це інституційне оформлення системної корупції пострадянських режимів, які лише імітують участь у публічній політиці, збираючи «голоси» населення для обслуговування інтересів своїх справжніх господарів. І, звичайно ж, вони виступають фільтрами, які не пропускають у владну еліту «зайвих» людей [7], чим перешкоджають оновленню управлінських кадрів дійсно гідними висококваліфікованими працівниками, а отже, стоять на заваді процесу масштабних реформаційних перетворень у країні та підживлюють непотизм у політиці, використовуючи владні ресурси для систематичного надання привілеїв певним особам чи групам осіб щодо задоволення їх приватних інтересів на підставі спорідненості, свояцтва тощо.

Враховуючи, що до державних структур влади міг потрапити лише той, хто здатний витратити чимало мільйонів доларів, прийом на роботу близьких осіб без урахування їхніх професійних якостей, громадської компетентності, безвідповідальних за свою діяльність перед громадянами значно спростило застосування механізмів корупційної взаємодії між людьми й призвів до неабиякого процвітання певних олігархічних бізнес-кланів, перетворивши владні інституції у такі собі «клуби олігархів». Наприклад, у 2010 р. в українському парламенті був 301 гривневий мільонер [8, с. 141]. Після приходу Януковича на посаду президента основні державні посади отримали його фаворити: генеральна прокуратура країни перетворилася на корупційне гніздо, де прихильність до беззаконня вважалася особливим шиком; суди стали схожими на якусь подобу «мавпятника», де за суддівськими кафедрами сиділи «мавпи» в мантиях, готові виконати будь-яку команду дресиру-

вальників; міліція, покликана захищати народ, переродилася в розстрільну команду... [9].

Залишаючись «у клубі тотально корумпованих держав», у яких процвітає nepotизм, кумівство, патронаж, клієнтизм, хабарі, підкуп, торгівля впливом та інші види корупції, Україна посідає 130 місце зі 168 позицій (за результатами світового Індексу сприйняття корупції CPI 2015 р.) [10], що свідчить про низький рівень політико-правової культури українського суспільства, яке, потерпаючи від негативних наслідків корупції, майже звиклося з її посиленням в усіх сферах життя країни. Недостатній рівень професіоналізму, некомпетентність та безвідповідальність можновладців, для яких притаманними є «пострадянськість» як протиприродний симбіоз декларованої на словах відданості демократичним інститутам і здійснюваної недемократичної практики [11, с. 21–22] призвели до того, що Україна стала однією з найбільш небезпечних країн Європейського континенту. Це в черговий раз підтверджує неспроможність влади, утвореної через застосування nepotизму та йому подібних деструктивних явищ, вирішувати завдання державотворення і реформування всіх сфер суспільного життя, сповільнює процес становлення демократичної політичної культури, гальмує модернізаційні процеси в країні.

На жаль, з обранням на посаду президента П. Порошенка проблема nepotизму в Україні тільки погіршилась. Кадрова політика Порошенка визначається тим, що президент намагається призначити на ключові державні посади за принципом знайомства й особистої відданості своїх «любих друзів», які не завжди володіють необхідною кваліфікацією, мають належну мотивацію та моральні характеристики, проте лобіюють бізнесові інтереси свого боса. Застосування дискримінаційних технік по відношенню до інших претендентів під час добору кадрів на керівні посади сприяє розвитку деструктивної поведінки працівників: зниження працездатності та скоординованості в роботі, втрати мотивації та зниження продуктивності праці працівників [12, с. 4]. У результаті деякі держструктури, наприклад АПУ, Держуправління справами і Нацраду з телерадіомовлення, можна вважати продовженням бізнес-імперії Порошенка. Тому РНБО та інші інститути сьогодні неефективні, мають прорахунки та недоробки, оскільки не можуть діяти як повноцінні органи влади, оскільки влада розподілена між фінансово-промисловими групами [9], які в останню чергу займаються вирішенням нагальних проблем народу.

Оскільки більшість громадян перебуває поза справжнім політичним процесом, не маючи можливості здійснювати безпосередній контроль над центрами влади і за розподілом ресурсів у країні, в оцінюванні ними діяльності політиків раціональність поступається ірраціональності. Усвідомлюючи та засуджуючи nepotизм як деструктивне явище соціум сприймає його як по-

стійну даність, на існування якої ніяк неможливо вплинути. Емоційність домінує над прагматичністю, тому для більшості громадян оцінка діяльності та професійної здатності політиків здійснюється не за шкалою практичної результативності, а за моральними та етнопсихологічними критеріями, такими як справедливий – несправедливий, чесний – нечесний, мужній – боязкий, патріот – зрадник, свій – чужий [13].

Терпляче або байдуже ставлення до такого негативного явища, як непотизм у політиці, пояснюється тим, що в українському суспільстві слабо розвинена нормативність поведінки, громадяни не звикли суворо дотримуватися моральних і правових норм, які притаманні демократичній правовій державі із розвиненим громадянським суспільством. Усе це свідчить про те, що в сучасній політичній культурі України поєднуються тоталітарні та демократичні компоненти, виявляються ознаки патріархальної та підданської політичних культур, виявляються посткомуністичні, пострадянські, постколоніальні риси, спостерігаються маргінальні та регіональні характеристики. Усе це пов'язано з повільним розвитком транзитивного періоду між радянськістю і європейськістю, який розпочався після розпаду СРСР, під час якого старі радянські цінності, практики та норми почали переплітатися із західними еквівалентами, змінювався і утворювався достатньо новий еkleктичний контекст – пострадянський.

Політична індиферентність громадян, як інтровертна риса політичної культури українського соціуму, викликана розчаруванням діями влади, її безвідповідальністю за прийняті рішення, декоративністю законів, неефективністю системи контролю і покарання, ерозією моральних цінностей та ідеалів, дискредитацією принципів демократії, ідеї державної незалежності та виявляється в терплячості, покірності і потребі населення уникати конфліктів. Тому не дивно, що для розповсюдження та закріплення непотизму в усіх сферах життєдіяльності в Україні утворилися сприятливі умови.

Інтереси українців, що стимулюють політичну активність та мотивують політичну діяльність, виникають у ситуації, коли задоволення основних потреб невід'ємно пов'язане з діяльністю політичної влади, з необхідністю або збереження даного типу влади, або, навпаки, його зміни та з'являється можливість за допомогою оптимальних засобів досягти поставленої мети. Так сталося в листопаді 2013 р., коли народ України не зміг миритися з путами непотизму, що не давали країні нормально розвиватися, і повалив ненависний режим Януковича.

Проте боротьба з непотизмом не завершена. За роки незалежності в Україні склалася кланово-кастова практика розбудови державної влади, за якої на всі важливі посади призначають людей, що орієнтуються не на інтереси більшості населення країни, а на внутрішньокорпоративні стандарти особистої відда-

ності першій особі чи її найближчим соратникам [14, с. 14]. Важко очікувати зміни ситуації, доки українські чиновники не змінять свого ставлення до проблеми непотизму. Ще складніше уявити, що чиновники всіх рангів, починаючи із системи найвищих державних органів влади, самостійно займуться її очищенням: усунуть від влади нинішні сімейні та бізнес-клани, а в подальшому позбудуться виявів незаслуженої прихильності до родичів високопосадовців під час здійснення кадрового добору кваліфікованих кандидатів.

Тому задля подолання непотизму, який деструктивно впливає на свідомість та поведінку соціуму, руйнує довіру народу до влади, негативно впливає на якісний склад управлінських кадрів і, в цілому, на ефективність державного управління, необхідно, щоб закони про заборону використання державними службовцями своїх посадових повноважень із метою просування їхніх родичів або близьких людей на ключові політичні та державно-управлінські посади [15, с. 23] працювали. Для цього треба посилити контроль за дотриманням вимог чинного законодавства України.

Громадськість та незалежні ЗМІ повинні не залишати без уваги тему непотизму та їй подібних як у політиці, так і в інших сферах життєдіяльності суспільства, щоб усі, хто мають керівні посади, де б вони не працювали, завжди пам'ятали про наслідки непотизму для їхньої кар'єри. Необхідно влаштувати прозору систему конкурсних відборів до керівної ланки. Системі культурно-освітніх закладів зробити акцент на розвитку політико-світоглядної просвіти населення, спрямованої на розвиток конструктивної зацікавленості широких мас у політичному житті держави та участі – посередньої чи безпосередньої – у ньому. Освітнім закладам зосередити увагу на підготовці та вихованні за найкращими світовими стандартами молоді, акцентуючи увагу на формуванні всебічно розвинутої особистості та її громадянської позиції, фахівців, які не просто компетентно виконуватимуть посадові обов'язки, а й усвідомлюватимуть соціально-політичну відповідальність за власні вчинки, матимуть патріотичні переконання та сформовану національну самосвідомість, повагу до цінностей, створених попередніми поколіннями та перевірених їхнім досвідом. Активність громадян та посилення громадського контролю за утворенням та діяльністю політико-управлінського істеблішменту в Україні буде сприяти значному зменшенню непотизму в політиці та звільненню політичної культури від цього руйнівного архаїчного бруду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про запобігання корупції [Електронний ресурс] : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

2. Про державну службу [Електронний ресурс] : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 2016. – № 49. – Ст. 43. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
3. Про службу в органах місцевого самоврядування [Електронний ресурс] : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 33. – Ст. 175. – Режим доступу: <http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>.
4. Хто кому кум у вітчизняній політиці [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2009. – 10 лип. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Publication/2225>.
5. Крюков О. І. Формування і зміни еліт в умовах демократизації системи влади / О. І. Крюков // Сучасне сусп-во. – 2014. – Вип. 1. – С. 72–81.
6. Варинський В. О. Політичний механізм активізації соціального капіталу [Електронний ресурс] : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Варинський Олег Олександрович ; М-во освіти і науки України, Держ. закл. «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». – Одеса, 2015. – 210 с. – Режим доступу: <http://www.pdpu.edu.ua/doc/vr/varinskij/dis.pdf>.
7. Мінаков М. В сьогоденній Україні публічного політичного простору немає [Електронний ресурс] / М. Мінаков // Укр. правда. – 2012. – 22 жовт. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/10/22/6975109/>.
8. Скворець В. О. Життєустрій українського народу: від радянської до пострадянської епохи / В. О. Скворець // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : зб. наук. пр. – Запоріжжя : ЗДІА, 2010. – Вип. 40. – С. 133–145.
9. Косвінцев О. Як українцям вибратися з тенет непотизму. Чим небезпечні для України кадрові прорахунки правлячої верхівки? [Електронний ресурс] / О. Косвінцев // ZAXID.NET. – 2014. – 29 верес. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?yak_ukrayini_vibratitsya_z_tenet_nepotizmu&objectId=1324253.
10. Україна піднялася лише на один пункт у рейтингу сприйняття корупції [Електронний ресурс] // Укр. правда. – 2016. – 27 січ. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/01/27/7096852/>.
11. Як позбутися пострадянськості? [Електронний ресурс] : Проект Ін-ту світ. політики за підтримки Чорномор. фонду регіон. співпраці. – К. : Ін-т світ. політики, 2012. – 150 с. – Режим доступу: http://www.iwp.org.ua/img/postsov_all_ukr.pdf.
12. Олійник О. Фаворитизм і кронізм як основні критерії кадрового добору політико-управлінської еліти в Україні [Електронний ресурс] / Олена Олійник // Віче. – 2014. – № 20. – С. 2–4. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4402/>.
13. Копилова Н. О. Особливості політичної культури України [Електронний ресурс] / Н. О. Копилова // Сучасні інформаційні технології та комунікаційні мережі : 47-ма наук. конф. молодих дослідників ОНПУ-магістрантів. – Одеса : ОНПУ, 2012. – Вип. 47. – Режим доступу: http://storage.library.opu.ua/online/conference/tez_47/10-1.pdf.
14. Дорош Л. Непотизм як політико-правова проблема українського державотворення [Електронний ресурс] / Л. Дорош, О. Івасечко // Humanitarian Vision. – 2015. – Vol. 1, Num. 1. – С. 13–19. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/29695/1/004_013_020.pdf.

15. Основы противодействия коррупции / под ред. И. И. Рогова, К. А. Мамаи, С. Ф. Бычковой. – Алматы : ОФ «Транспаренси Казахстан» : ОФППИ «Интерлигал» в Казахстане, 2004. – 328 с.

О. А. Стасевська, кандидат філософських наук, доцент

ТРАНСФОРМАЦІЯ МОРАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

Концептуальною основою морально-культурного простору соціуму, що забезпечує його функціонування в будь-яких умовах, є базові цінності, градація яких потребує уточнення й доповнення. Морально-ціннісний простір містить у собі як суспільну мораль, так і суб'єктивні моральні цінності, норми, ідеали. Актуальність дослідження аксіологічних основ полягає в тому, що без усвідомлення морально-ціннісного смислоутворюючого стрижня суспільства унеможливується прогнозування його подальшого розвитку. Трансформація морально-культурного простору в умовах глобалізації характеризується зміною пріоритетів у системі цінностей: вони переміщуються із духовної сфери в гедоністичну, прагматичну та утилітарну; особистість орієнтована не на досягнення морального ідеалу, а на отримання задоволення, конкретного результату, користі. Цінностями виражений спосіб існування і це має прямий зв'язок з ієрархією цінностей: людина здатна жертвувати одними цінностями заради інших, варіювати порядок їх життєвої реалізації. Предмети і явища навколишньої дійсності для різних представників соціуму набувають неоднакової значимості, так само як і в різні часи для однієї і тієї ж особи ціннісні орієнтації виявляються різними. Цінності індивіда утворюють систему його життєвої орієнтації, мають для неї особливе значення, обумовлюють особистісні поведінкові реакції. Системою ціннісних орієнтацій визначається змістовна сторона спрямованості індивіда і складається світоглядна основа. Сила і значущість сучасної людини полягає в конструюванні як свого ціннісного світу, так і буття в ньому. Зміну «ціннісних настанов» людини постсучасності визначає інтенсифікація діловитості, прагматичності, орієнтація на досвід і комунікацію, що суттєво впливає на моральне життя. Актуальним у наш час стає факт, що потрібно і змінювати, і розуміти цей світ, а ідеали в суспільстві потрібні для того, щоб визначати своє ставлення до світу. Настанови і цінності, змінюючись разом із особистістю, певним чином «зафарбовують» духовний простір, у якому перебуває людина, а духовний простір, у свою чергу, впливає на звичаї і поведінку

особистості. Утім при всій своїй мінливості вони є досить стійкими і не піддаються кардинальним трансформаціям.

Проблема буття моральних цінностей, їх переоцінки на сучасному етапі суспільного розвитку зумовлена тим, що український соціум перебуває в транзитивному стані. Для більшості ця проблема виявляється як бажання розібратися у власному життєвому шляху, відповісти на глибинні питання людського буття: про сенс життя, про добро і зло, любов і смерть, про власне місце в суспільстві і світі в цілому. Однією з характерних ознак сьогодення стала спроба морального переосмислення минулого. Людина знову і знову повертається до сторінок історії, вибудовує зв'язок минулого і сьогодення, відшукуючи моральний «компас», певні орієнтири, за якими можна було б звиряти власний шлях і вчитися правильно бачити і розуміти реальність, морально оцінювати свої дії. Об'єктивні реалії свідчать про те, що практично в усіх сферах сучасного українського суспільства спостерігаються аксіологічні новації, а також суперечності у розумінні моральних цінностей, що визначають людський вимір духовного простору. Особливого значення набуває творення нових поліцінностей, функціонування яких необхідне сучасній людині в духовному просторі. Для осмислення нової парадигми людського буття в духовному просторі потрібна цілісна концепція всіх існуючих цінностей, в їх взаємозв'язку, єдності, а також виявлення впливу на них псевдо-, квазі-, антицінностей.

Сьогодні українське суспільство в своїх «моральних пошуках» як ніколи потребує адекватних знань про себе, про своє місце в сучасності і шляхи в майбутньому, в необхідності обґрунтування того, що істинна культура як основа життєдіяльності соціуму і людини є «найвища цінність», яка здатна злитися з життям і утворити з нею єдине ціле. Необхідність переоцінки моральних цінностей сучасного українського суспільства визначається кризовими моментами у співіснуванні нових або оновлених цінностей з існуючими традиційними цінностями і нормами, які тією чи іншою мірою вичерпали себе. Без оптимального здійснення системної переоцінки цінностей і створення адекватних моральних цінностей успішний і ефективний розвиток суспільства неможливий. Під переоцінкою розуміється одночасно два завдання: з одного боку, науковий аналіз існуючого стану і вироблення тенденцій і напрямів можливих змін. З другого боку, практична реалізація системи моральних цінностей. До цього ж завдання входить і підготовка суспільства до творення нової системи і активного включення в реалізацію зазначеної системи.

Серед найбільш значущих моральних цінностей можна виокремити кілька основних груп: 1) вітальні цінності, щастя і нещастя, ставлення до родини; 2) світоглядні цінності: уявлення про цілі і сенс особистісного буття, віра в Бога; 3) демократичні цінності: права людини, свобода слова, совість, гід-

ність; 4) громадські цінності: патріотизм, почуття обов'язку, соціальна справедливість, громадське визнання, положення в суспільстві; 5) корпоративні цінності: колективізм, уміння «працювати в команді», прихильність до корпоративних традицій; 6) цінності міжособистісного спілкування: любов, дружба, чесність, порядність, доброзичливість, скромність, співчуття до інших людей; 7) прагматичні цінності: компетентність і професіоналізм, здоровий кар'єризм, матеріальний добробут.

На нашу думку, толерантність є тією базовою моральною цінністю, на основі якої можна подолати конфліктність і гармонізувати суспільне життя. Але толерантність не може бути безмежною, не може виявлятися до негативних явищ більше ніж до позитивних. У процесі вивчення настанов толерантності велике значення має аналіз її функцій. Важливішими аспектами функціонування толерантної свідомості в суспільстві є: терпимість до «інших» до тих пір, поки їх дії не суперечать загальнолюдським нормам і принципам (тобто загальнолюдські цінності понад усе); терпимість до «інших» думок і поглядів за винятком тих, які можуть викликати принциповий конфлікт.

Слід визнати, що людство шукає нові ціннісні виміри через призму людяності і новий аттрактор як ідеальний кінцевий стан, до якого прагне. Ним може стати «новий гуманізм» як альтернатива технократизму і дегуманізації постсучасності, в якому «духовна революція», культурна ідентичність, моральні цінності знову висуваються на перший план. Гуманістичні ідеали, повагу до особистісної гідності, до прав людини, до її свободи не можна привнести в суспільне життя ззовні. Процес суспільного розвитку, по суті своїй, повинен бути процесом зростання і визрівання цих начал – в іншому випадку не мають ніякого сенсу все міркування про соціальний прогрес, про підвищення духовності і якісні зміни духовного простору українського соціуму.

Гуманістичне мислення як вимірювання соціальної реальності має перспективи посилити свій вплив на українське суспільство через одну із значущих галузей духовного життя – систему освіти, яка здатна знайти стратегічні рішення головних проблем людства. Основою просвітницької та освітянської діяльності має стати поширення поваги до свободи і гідності людини, спрямованість не тільки на його розум, а й на моральні почуття. Реформація системи освіти й виховання в Україні має запобігати згубним наслідкам надмірної спеціалізації, що призводить до стереотипізації, духовного зубожіння та інтелектуальної обмеженості, нездатності до перспективного світобачення, тяжіння до емпіричного, принципово атеоретичного знання.

Сучасна система освіти має зосередити зусилля на подоланні проблеми формування світогляду молодого покоління, елементи якого «розірвані», фрагментарні, не пов'язані в систему знань. Утім загальновизнаним є той факт, що невелике, але систематизоване знання володіє реальною силою і може

служити стрижнем особистості. В ієрархії цінностей перші місця посідають інформація і пов'язані із нею віртуалізація та симулякризація: на жаль, інформація, а не знання, стала важливим засобом управління духовним життям людини, універсальним засобом впливу на її поведінку.

Отже, сучасному українському суспільству необхідно розвиватися в напрямку зростаючої значущості інтелектуалізації. Уже останні десятиліття повною мірою довели велику залежність цивілізації від тих здібностей і якостей особистості, які закладаються в освіті. Якщо сьогодні ми говоримо про кризу системи освіти, то маємо на увазі зниження якості знань і наростання розриву між освітою і культурою, зменшення долі міжособистісної комунікації, «відчуження учня і учителя». Виявляється криза освіти також у масовому відтоку талановитої молоді за кордон; у дисбалансі розумного співвідношення між інтересами і потребами суспільства в освіті; у формалізації навчання, в поширенні тестування замість підвищення активності пізнавальної діяльності; у втраті власних освітянських традицій і надмірному запозиченні «чужого» досвіду. Діагноз сучасної української системи освіти – «недоосвіта», причина якої міститься (також) у сфері моральній.

На основі викладеного можна зробити висновок, що один із варіантів оновлення духовного простору сучасної України має відбуватися шляхом переоцінки системи моральних цінностей, а також за допомогою відмови від минулих цінностей, настанов і життєвих стратегій. Переоцінка цінностей забезпечить формування «образу майбутнього», духовний простір українського соціуму зміниться як структурно, так і змістовно. Але вирішення проблеми оновлення духовного простору, досягнення нового якісного стану неможливе без підвищення загального культурного рівня людини. Сьогодні як ніколи раніше українське суспільство залежить від моральних якостей людини, її моральних переконань, настанов і звичок, моральної зрілості і відповідальності. Визначення моральних основ життя може стати консолідуючим фактором у забезпеченні національної згоди, сприяти конструюванню особистісної та колективної ідентичності, забезпечити збереження культурної самобутності.

Л. Я. Угрин, кандидат політичних наук, доцент

ВЗАЄМОКОНСТРУЮВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Принципи демократичної політики, які зароджуються у сучасній Україні, зможуть забезпечити її ефективність і стабільність лише коли будуть підтри-

мані більшістю громадян, їхніми повсякденними практиками суспільно-політичної активності. Тому, стверджує Р. Даль, «у новостворених демократичних державах, або таких, що демократизуються, де люди тільки досягають мистецтва самоврядування, питання громадянської компетентності набирає особливої ваги» [1]. Учений визначив критерії, яким повинен відповідати середньостатистичний компетентний громадянин: постійний інтерес до суспільного і політичного життя; добра поінформованість про програмні документи кандидатів та партій; активна участь у вирішенні суспільних питань; активний вплив на політику уряду через голосування та інші форми політичної участі. Але головне – компетентний громадянин повинен прагнути до «загального блага», «загального добробуту» й усвідомлювати свої інтереси в контексті ширшої спільноти, з якою він себе ідентифікує, – від місцевих громад до суспільства і держави [1]. Очевидно також, що компетентний громадянин є носієм громадянської культури, яка, за визначенням Г. Алмонда і С. Верби, є змішаною і «поєднує в собі явно несумісні політичні орієнтації», іншими словами: відображає плюралістичність суспільства. Громадянська культура, на думку вчених, найбільше відповідає потребам демократичних політичних систем, оскільки вони так само є «переплетенням суперечностей» [2]. Одночасно громадянська культура, як і будь-який інший тип політичної культури, є «специфічним розподілом моделей орієнтації на політичні об'єкти у тих, хто належить до населення певної країни» [3, с. 30]. Вона передбачає не лише інструментальний (учасницький) аспект, а й емоційний – прихильність до політичної системи і почуття ідентичності з іншими громадянами. Почуття спільності з іншими громадянами, за Р. Далем – «свідомої співпричетності» – виникають у контексті конструювання спільної громадянської ідентичності.

Структурними елементами громадянської ідентичності є: *громадянство* як формальна приналежність до певної держави, інституційний зв'язок із нею; *патріотизм*, який наповнює формальну приналежність до держави ціннісним та емоційним змістом; *громадянськість*, що відображає усвідомлення своїх конституційних прав та обов'язків, готовність ними користуватися, і відповідно – активність громадян, їхню реальну залученість до публічного життя, вплив на суспільний розвиток.

Важливий аспект громадянської ідентичності – цінності, котрі виявляються у суспільних установках індивіда, відображають значимість для нього приналежності до громадянської спільноти, визнання його прав і свобод та повагу до прав інших. При цьому ціннісна система ідентичності є відкритою, передбачає критичне ставлення до явищ політичного життя, свободу індивідуального вибору й відповідальність. Основні цінності, що репрезентують

громадянську ідентичність – цінність індивіда, свобода, толерантність. Вони опосередковують ставлення громадянина і до співгромадян, і до соціальної спільності, і до її політичних інститутів та правил. Тому громадянська ідентичність є іманентною демократичним суспільствам і постає базовою у співвідношенні з національною на макрополітичному рівні. Авторитарні суспільства більше консолідуються етнічними, національними цінностями.

Проте це не означає відсутність взаємозв'язку між громадянською та національною (етнічною) ідентичністю. Громадянська ідентичність та культура неможливі без артикуляції й інституалізації відмінностей (етнокультурних також) громадян і груп. Простір сумісності (або ж несумісності) етнокультурних (регіональних, мовних, етнічних, релігійних) ідентичностей індивіда й макрорівневої ідентичності спільноти значно залежить від держави, її інституційних характеристик, декларованих цінностей та їхнього втілення у суспільно-політичних практиках. Водночас формування громадянської ідентичності опосередковується культурними та ціннісними вимірами суспільства, його історичним досвідом, ментальністю. Адже інституції можуть виявитися неефективними, коли суперечитимуть звичним культурним кодам, практикам і традиціям більшості населення. Крім того, спільноти з позитивною громадянською ідентичністю гарантують своїм громадянам (і загалом населенню) не лише широкий спектр політичних і громадянських прав і свобод, а й право на збереження етнічної чи культурної, гендерної й іншої ідентичності. Загалом суспільна практика формування (конструювання) національної та громадянської ідентичності демонструє їхню взаємозалежність. Особливість громадянської ідентичності – поєднуваність її політичних, соціальних та культурних маркерів, тому національна й громадянська ідентичності підсилюють одна одну, формуючи ядро макроідентичності, що опосередковує сприйняття, комунікацію й співпрацю спільноти та держави з іншими поза її межами.

Отже, громадянська ідентичність засновується на спільних цінностях та інститутах, які задають рамки соціальної взаємодії, і є результатом суспільної згоди, а не приписаної групової (індивідуальної) ідентичності.

Найважливішим інститутом формування громадянської ідентичності є держава, що в реальній політиці втілює ту чи іншу інтерпретацію спільних цінностей. Для кожного індивіда ставлення до власної держави наповнене певними смислами, зумовленими досвідом взаємодії з державними інститутами та співгромадянами. «У сучасному світі, – стверджує Ж. Нуар'ель, – саме держава визначає та гарантує громадянську ідентичність як соціальне буття особистостей» [4, с. 214]. Одночасно на індивідуальному рівні громадянська ідентичність формується суспільними потребами людини, її прагненням ін-

дивідуальної свободи та приватної автономії, реалізація котрих пов'язана з певним типом (демократичним, ліберальним) політичної та правової культури, а також принципами комунікації громадянського суспільства і держави. Відповідно громадянська ідентичність поєднує і лояльність державі, й почуття спільності, тотожності з іншими громадянами, і відповідальність за спільну долю, готовність діяти. Громадянська ідентичність може характеризуватися позитивним та дієвим сприйняттям власних громадянських прав або ж, навпаки, негативна громадянська ідентичність є результатом і показником кризи очікувань, соціальної апатії, недовіри до держави та її інституцій. Розвиток громадянського суспільства, його інституціалізація становить необхідне підґрунтя громадянської ідентичності, її комунікативно-діяльнісного аспекту, забезпечує канали політичної активності громадянина, вияв його громадянськості.

Вагоме значення у контексті взаємоконструювання громадянської культури та громадянської ідентичності належить патріотизму. Патріотизм визначаємо морально-етичним почуттям любові, гордості за батьківщину як державно-національну спільноту, в основі якого сприйняття її громадянином як безумовної цінності [див.: 5]. Сильна держава з легітимними інститутами виступає основним чинником формування патріотизму, сприйняття її цінності індивідом. Слабкість багатьох сучасних держав, що виявляється у несамодостатності національних урядів, трансформація їхніх соціальних та економічних функцій під впливом глобалізації нівелюють значення патріотизму, а нерідко використовуються елітами та політичними силами в маніпулятивних цілях. У політиці ж патріотизм виступає необхідним інтегративним, консолідуючим інструментом формування національної єдності, сприяє стабільності, розвитку держави, формує почуття солідарності громадян, мотивує політичну та громадянську активність індивіда. Патріотизм, – стверджує Р. Брубейкер, – «допомагає виховати громадянську активність, викликати у людей, що зараховують себе до різних груп з різною ідентичністю, почуття солідарності і взаємовідповідальності» [6, с. 120–121]. Отже, патріотизм, громадянська ідентичність формують спільні цілі в майбутньому та здатні нівелювати задля їхньої реалізації розбіжності та відмінності в минулому, що особливо актуально для українського суспільства, роз'єданого багатьма маркерами.

Підсумовуючи, зазначимо, що формування громадянської культури і громадянської ідентичності є взаємозалежними процесами, оскільки лише зацікавленість кожного громадянина у стабільному розвитку суспільства й держави, участь у її творенні дає йому відчуття тотожності з громадянською спільнотою й усвідомлення можливостей впливати на її життя, формує готовність до відповідних дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даль Р. Проблемы гражданской компетентности [Електронний ресурс] / Роберт А. Даль. – Режим доступу: <http://old.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-3.htm>.
2. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии [Електронний ресурс] / Г. Алмонд, С. Верба. – Режим доступу: http://www.polisportal.ru/files/File/publication/Starie_publicacii_Polisa/A/1992-4-Almond_Verba_Grazhdanskaja_kultura_i_stabilnost_demokratii.pdf.
3. Алмонд Г. Гражданская культура: политические установки и демократия в пяти странах / Г. Алмонд, С. Верба ; пер. с англ. Е. Генделя. – М. : Мысль, 2014. – 500 с.
4. Нуарьель Ж. Национальная репрезентация и социальные категории: пример политических беженцев / Жерар Нуарьель // Мифы и заблуждения в изучении империи и национализма. – М. : Новое изд-во, 2010. – С. 193–227.
5. Угрин Л. Патріотизм / Л. Угрин // Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотвори) / [П. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.] ; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Львів : Новий Світ-2000, 2015. – С. 280–281.
6. Брубейкер Р. Именем нации: размышления о национализме и патриотизме / Роджерс Брубейкер // Мифы и заблуждения в изучении империи и национализма. – М. : Новое изд-во, 2010. – С. 110–130.

М. В. Яцюк, кандидат історичних наук, доцент

ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ ПОДІЙ НА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР (1918–1919 рр.)

Інтерес до Директорії УНР диктується багатьма причинами. Цей період насичений важливими, вирішальними для подальшої долі України подіями. Він наочно показує, що здійснення важких кроків державотворення в умовах війни завжди призводить до викривлення і деформації попередніх планів та ідей щодо цього. Як ніколи, суспільству потрібні спокій і злагода, тим більше за умов існування значного прошарку денационалізованих українців і представників інших національностей. Директорія розв'язувала в умовах перманентної зовнішньої агресії в українські землі конче важливе питання, пов'язане з геополітичним місцем України. Географічне положення, природні та людські ресурси, промисловий і сільськогосподарський потенціал завжди знаходились і будуть знаходитись у полі зору зовнішніх чинників впливу, які досить часто є ворожими для України.

На наш погляд, успішне розв'язання питань державотворення багато в чому залежить від рівня політичної культури як різних верств суспільства,

так і українського загалу в цілому. Довгий час, будучи позбавленим можливості жити у власній державі, український народ зазнавав усіх видів колоніального гноблення в умовах Російської та Австро-Угорської імперій, що призвело до деукраїнізації значної частини етнічних українців, появи такої моделі політичної культури, в якій значного впливу досягли симпатичні байдужого або ж ворожого ставлення денационалізованої частини українців до прагнень їх співвітчизників мати свою державу. Не дивно, що український народ, тривалий час перебуваючи в підневільних умовах виживання, змушений був займати позицію конформізму і навіть колабораціонізму з пануючою неукраїнською владою. Тому в період Української революції 1917–1920 рр. значної актуалізації набуло формування політичної свідомості українського народу, здобуття ним революційного досвіду боротьби за волю і власну державу, а також політична соціалізація патріотично налаштованої частини населення постімперської України.

Аналізуючи особливості формування політичної культури в добу Директорії УНР, необхідно зважати на безпосередній вплив на неї міжнародних подій геополітичного змісту. Коли на чолі України знову стали представники Центральної Ради в особі Директорії, Німеччина та її союзники програли Першу світову війну. Загальна міжнародна ситуація змінилася настільки рішуче, що питання «орієнтації» заново ставилося на порядок денний, і його вирішення набувало, без перебільшення, доленосної ваги для майбутнього другої УНР. Перед новою українською владою постало таке ж неминучої гостроти питання про зовнішньополітичну орієнтацію, яке у свій час намагалися розв'язати і Центральна Рада, і Гетьман.

Як свідчить історичний досвід, природа державної влади, яка зароджується в момент досить складної політичної ситуації, є такою, що вона неминуче схильна до коливань і тиску з боку більш стійких зовнішніх сил. Тому цілком природно ставиться проблема про орієнтацію на будь-яку зовнішню потугу, аби за її допомогою забезпечити стійкість свого існування в геополітичній системі інтересів.

Після Першої світової війни з поразкою Німеччини, розпадом Австро-Угорської і Російської імперій ішов новий розподіл сфер впливів у світі. Україна стала перехрестям різних, здебільшого протилежних за напрямком ідеологічних і геополітичних інтересів. На українській землі внутрішні і зовнішні сили намагалися задовольнити свої зазіхання. Українське керівництво, незалежно від його політичного походження та ідеологічних уподобань, змушене було розв'язувати питання: «З ким і проти кого?». Сидіння «на двох стільцях» за тих умов означало не тільки політичну смерть Директорії, а й втрату здобутків української незалежності.

Таким чином, УНР опинилася між двома могутніми потугами, які вели між собою запеклу війну, а саме: Антантою і більшовицькою Росією. Для подальшої долі України як суверенної держави склалась вкрай небезпечна ситуація. Вона мала своє вирішення у формі союзу з будь-якою із цих сил.

Міжнародна ситуація, що виникла в Європі по закінченні Першої світової війни, надзвичайно впливала на внутрішнє та зовнішнє становище України. Евакуація німецьких та австро-угорських військ і падіння гетьманського режиму започаткували на землях УНР жорстоку боротьбу за владу. Головними ворогами Директорії були російські та українські більшовики, А. Денікін, якого підтримувала Антанта, поляки.

Боротьба за владу в Україні вилася у запеклу кровопролитну війну. Саме війна, що безперервно точилась на теренах молодого держави з кінця 1918 р. по кінець 1920 р., стала чи не найголовнішим об'єктивним і визначаючим фактором формування специфічної політичної культури військового часу. Така політична культура стала тим лакмусовим папірцем, згідно з яким окремі політичні сили і партії в Україні обирали собі союзників і ворогів. Отже, війна була каталізатором і рушійною силою всіх без винятку військово-політичних і соціально-економічних процесів у країні.

Наприкінці 1918 р. Радянська Росія вдалася до неприхованої військової агресії проти УНР з метою повалення Директорії і встановлення політичного режиму на кшталт російського. Уже протягом січня 1919 р. Червона Армія окупувала майже всю Лівобережну Україну, а 5 лютого захопила Київ. Під час цього шаленого натиску українські війська, зовсім не підготовлені до активних дій, змушені були відступати.

Принагідно зауважимо, що політичні і військові кола УНР і ЗО УНР мали різні військово-політичні пріоритети, обумовлені значною мірою відмінними одна від одної політичними культурами. Директорія, враховуючи неможливість знайти порозуміння з А. Денікіним, який обстоював ідею «єдиної і неподільної Росії» і заперечував право українців на власну державу, вважала за можливе шукати порозуміння з Польщею, оскільки інші європейські країни не хотіли йти на союзницькі відносини з другою УНР. Керівництво ж ЗО УНР і командування УГА взагалі не вбачали за можливе увійти у будь-які союзницькі зносини з поляками, що після тривалої українсько-польської війни окупували Західну Україну. УГА відгукнулася на офіційні звернення А. Денікіна до її командування увійти з ним у союзницькі стосунки, за що УГА мала отримати підтримку з боку «білих» у боротьбі проти Польщі.

Отже, якщо для керівництва УНР головними ворогами на той час були російські більшовики і російські «білі», а вірогідним союзником – Польща, то для ватажків ЗО УНР і УГА навпаки – ворогом були поляки, а союзником виступав апологет Російської імперії – А. Денікін.

На наш погляд, внутрішньо- і зовнішньополітичні чинники, що впливали на процес формування політичної культури часів Директорії УНР, були тісно взаємопов'язані між собою причинно-наслідковими зв'язками: одне обумовлювало інше.

Інколи досить важко кваліфікувати окремі факти і події за ознакою їх внутрішнього чи зовнішнього впливу, бо усі військові і політичні події та деякі дипломатичні проходили на теренах України і безпосередньо формували загальнодержавний внутрішньополітичний клімат в УНР. Прикладом того можуть бути загарбницькі дії сусідніх країн по відношенню до УНР та в основному негативний імідж української держави, який вироблявся у світі країнами Антанти.

Існування України доби Директорії відбувалося у надзвичайно скрутних міжнародних умовах. Фактично протягом свого правління Директорія жодного разу не змогла розповсюдити свою юрисдикцію на усю територію України. Так, у листопаді 1918 р. Північну Буковину було окуповано Румунією, у січні – квітні 1919 р. Закарпатську Україну захопила Чехословаччина, більшу частину Східної Галичини отримала Польща. Із середини грудня 1918 р. до квітня 1919 р. ряд південноукраїнських міст знаходився під контролем військових контингентів Англії, Франції та Греції. Навіть на решті території УНР постійно точилася війна і змінювалися окупаційні режими чи більшовицьких радянських військ, котрі підтримували ворожий до Директорії радянський уряд України, чи Добровольчої Армії А. Денікіна. Все це призводило до катастрофічних наслідків для молодої незалежної української держави та спонукало до формування Директорією свого військово-політичного курсу в екстремальних умовах, що негативно позначалося на якості і доцільності вжитих заходів.

З перемогою Директорії і проголошенням другої УНР відбувся процес реставрації національно-демократичними силами, що свого часу утворили Центральну Раду і були відповідальними за її політику, просоціалістичного курсу розбудови української державності, формування відповідної моделі політичної культури, основними засадами якої були соціалістичні ідеологеми. Саме боротьба між такими принциповими категоріями, як «соціалістичний лад за будь-яку ціну» і «суверенна держава як самодостатня мета», складала трагічний елемент формування і функціонування політичної культури за правління Директорії. Визначальним чинником суспільно-політичного життя в Україні доби Директорії було домінування і нав'язування українцям чужої, привнесеної ззовні культурно-політичної моделі розвитку. Мова йде про багатовікову відсутність української державності і пов'язані з цим негативні наслідки для українського народу. Складалась парадоксальна ситуація, коли

українським за характером партіям доводилось боротися за український народ в Україні із зовнішніми агресорами та їхніми прибічниками всередині країни. Часта зміна військово-політичного курсу свідчила про активний пошук Україною свого місця в геополітичній системі інтересів. На цьому ґрунті виникали гострі ідеологічні суперечки між провідниками УНР, а також між політичними колами Наддніпрянщини і Галичини. Результатом цих пошуків і суперечок були спроби зорієнтувати військово-політичний курс держави так, щоб друга УНР хоча б фізично вижила за тих катастрофічних умов: орієнтація то на московських більшовиків, то на Антанту, то на Польщу. Утім післявоєнна архітектура Європи складалась без урахування державотворчих прагнень українців. Їх просто було проігноровано.

Ю. В. Мелякова, кандидат філософських наук, доцент

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ КУЛЬТУРНО-ПРАВОВІЙ РЕАЛЬНОСТІ

Метою дослідження є здійснення антропологічного й філософсько-правового методологічного аналізу феномену постсучасної культурно-правової ідентичності українців, обґрунтування й виправдання нетрадиційного симулятивного способу їх буття, доведення взаємовпливу самоідентифікації та праворозуміння індивідів в умовах радикальних соціально-культурних трансформацій у вітчизняному суспільстві.

Пошук ідентичності українців на сучасному етапі розвитку є водночас важливим чинником реалізації внутрішньодержавної та міжнародної стратегії, а також просто актуальною теоретичною проблемою. Глобалізація примножує шанси розвитку і водночас сприяє появі загрозливих тенденцій: ствердження космополітичного світогляду, провокація різного роду фундаменталізмів. Вона знешкоджує існуючі ідентичності і водночас спонукає до постійного пошуку нових, співвідносних із глобалізаційними викликами. Нова ідентичність формується в надрах мережевого суспільства.

Одну із вирішальних ролей у процесі культурно-цивілізаційної ідентифікації суспільства, безумовно, відіграє політична еліта. Проте саме від напряду ідентифікації більшості населення великою мірою залежить політичний та соціально-економічний розвиток держави, стабільність, солідарність, стан примиреності й духовної еволюції суспільства. Дискурс ідентичностей, що триває в українському суспільстві, спровокував суперечливі й досить непередбачувані наслідки. За розрахунками політтехнологів, національна ідея мала об'єднати

спільноту у «дружбі проти» спільного ворога. Проте саме вона несподівано обернулася нарощуванням внутрішньої ворожнечі в державі, виявивши ціннісні суперечності між двома більш дрібними історико-культурними ідентичностями громадян – східно- і західноукраїнською. Стосовно цього вітчизняний дослідник Є. Бистрицький, аналізуючи сучасну ситуацію в Україні, виявляє пропагандистські технології відстоювання національної ідентичності за рахунок організованого насильства – «ідентичність для проекту війни».

Національно-культурна ідентичність включає в себе не тільки адміністративно-правовий компонент самовизнання в статусі члена певної громадянської спільноти. У вітчизняних реаліях вона включає в себе також право говорити рідною мовою і водночас – заборону говорити чужою («ворожою»). Українська національно-культурна ідентичність передбачає право шанувати своє минуле і водночас – обов'язок зневажати традиції ворога; право самореалізуватись у творчості рідного мистецтва паралельно із ганьбою до здобутків мистецтва чужого. Так виглядає «ідентичність проти», яка стверджується зараз у свідомості українців – ідентичність у її негативному змісті. Саме цей елемент заборони у змісті ідентифікації постає перешкодою на шляху до глобалістичного мультикультуралізму і європейської демократії. Ототожнена із антирадянською, національна ідея значно радикальніше винищує традиції недалекого минулого, ніж винищувала б їх справжня хвиля національно-культурного відродження. Нетерпимість і завзятість, з якими виконується на місцях закон про декомунізацію, не залишає сумнівів у виключно політичному сенсі поняття «нація».

Більш за все від стратегії диверсифікації суспільної свідомості страждають культура, мораль, людяність, і без того травмована історична пам'ять українців. Офіційно-легальна ідентичність змушує людей добровільно, часто із страху, зрікатися девальвованих ідеалів і цінностей, знищувати своє коріння, проклинати своє минуле і відчувати власну провину за нього. Проте, здається, знищення символів і атрибутів попередньої епохи ще не гарантує інтимного відчуття належності до історії та культури нації. Не варто сприймати радянську суспільну свідомість як альтернативу національній, адже вона мала і своє національно-культурне забарвлення. Радянський період не був відвертою прогалиною в історії генетичної нації українців, у її духовній традиції. Знущання з непопулярної сьогодні епохи та її системи цінностей означає гноблення цілої генерації етнічних українців, провина яких лише у тому, що вони народилися півстоліття тому.

Логіка суперечності демонструє черговий парадокс історії: політика сили сьогоднішніх активістів нагадує за своїм характером відому політику «радянської комуністичної сторічної давнини». Самоідентифікація сучасних українців має партикулярний характер, адже виявляє досить дрібні спільноти й світо-

гляди в межах нації. Проте не сам по собі факт мультикультуралізму є проблемою на шляху духовної та соціальної еволюції України. Скоріше власне національна ідея, що набула сьогодні функції ідеології та знаряддя політичного популізму, стає перешкодою для демократії та полікультурного виховання людини глобалізованого світу. Справжні цінності культури є не тим, що нам «диктує час», а тим, що зараз потребує нашої співучасті, тим, що загальнонодосяжне й примирююче – культурна укоріненість, смислоутворююча основа буття. Тільки дієва причетність глибинним змістам культури здатна надати морального обґрунтування сучасним політико-правовим проектам.

Утім офіційні заяви про невдачу політики мультикультуралізму разом із національним захистом власних суверенітетів у рамках європейської спільноти, передусім національно-культурних ідентичностей (мови, традицій), свідчать про певні межі такого міжнаціонального консенсусу. Так, ідентичність, спроектована на «захист», «відсіч Іншому», досить легко використовується для проектування війни у сучасному світі глобальної комунікації. Проект сучасної війни вказує на нагальну потребу у філософському розумінні онтологічної різниці (тобто ідентичності) як умови як миру, так і війни.

Результат самоідентифікації особистості в культурному, національному, соціальному планах по суті є визнанням цією особистістю своїх природних прав: права не приховувати власного походження, пишатися своєю історією, спілкуватися рідною мовою, жити скарбами вітчизняної спадщини, виховувати дітей у традиціях своєї родини, захоплюватися тими кіно та літературою, які знаходять відгук у серці, ностальгувати за цінностями свого дитинства. Неможливість людей вільно реалізувати зазначені права та одночасне небажання їх позбутися демонструють у багатьох із них схильність до симуляції ідентичності – феномену надто схожого із фроммівською «втечею від свободи»: коли заради можливості самореалізації у нових умовах людина свідомо відмовляється від частини своїх особистих прав і свобод, які можуть завадити її успішній інтеграції у «нове» суспільство. У вигляді таких вольностей, зокрема, виступають: свобода не відмовлятися від своєї історії, не засуджувати своїх минулих вчителів, не розділяти сучасних ідеалів, розширивши власний ціннісний вибір, тощо. Або ти можеш собі усе це дозволити – або ти маєш шанс стати повноцінним членом суспільства – компроміс, у тому числі із совістю. Це справжня проблема екзистенційної «свободи для». На жаль, у свідомості переважної більшості сучасних українців стверджується визначена ще Кантом «свобода від» – ідентичність у її негативному сенсі (сенсі гарантії захисту від загроз).

Симуляція ідентичності, що цинічно здійснюється зараз багатьма особами, змушеними робити свій вибір, стає причиною болючого для них самозне-

шкодження, неможливості духовної самореалізації. Така ситуація нагнітає внутрішній конфлікт у суспільстві – розкол на аутсайдерів, тих, хто прагне бути ними, та маргіналів. Гуманний спосіб вирішення цього конфлікту є правовим. Правосвідомість як розуміння цінності й самої природи права громадянами пов'язана з їх адекватною і неупередженою самоідентифікацією в суспільстві. Проте спроба такої ідентифікації виявила сьогодні культурну неоднорідність українців. Звичайно, одного факту поліідентичності недостатньо для розв'язання громадянської війни, однак достатньо для її підтримання, тим більш на фоні політичної гри.

Вітчизняна демократія має плюралізм ідеологій, але серед цього плюралізму – одну легітимну. Криза ідентичностей, що була констатована взимку 2014 р., досить швидко змінюється урочистістю національної ідеї українців. Це свідчить про те, що населення поступово змінює свою ідентичність, заміщаючи її симулякрами. Самосвідомість, що з'являється в результаті, не може вважатись ідентичністю у справжньому сенсі цього слова, адже вона виражає не усвідомленість особою необхідності бути собою, а усвідомленість нею меркантильної необхідності просто бути, бути якомога зручніше і довше. Зміна ідентичності є реалією сучасності, способом буття людини транзитивного суспільства. Саме на симулякрах ідентичності тримається зараз крихкий мир у решті регіонів. У кожному індивідуальному випадку подібна оновлена ідентичність більшою чи меншою мірою страждає та очікує вибуху своєї природності у разі зміни «господарів сьогоднішнього дня».

У підсумку постають головні питання, зокрема: у чому ж полягає заслуга права? Якщо більшість страждає як через зміну ідентичності, так і через відмову це зробити, то яку ж самореалізацію і справедливість гарантує право? Як іще можна розуміти справедливість, окрім як право і можливість бути тим, хто ти є і пишатися цим? Якщо вітчизняна реальність свідчить про те, що значна кількість людей сьогодні відмовляється від такої можливості, то мабуть їх думка про цінність права далека від ідеалу. Отже, зв'язок між ідентичністю і праворозумінням виявляється, по-перше, очевидним, а по-друге, значним і вагомим для суспільного розвитку.

М. М. Пікула, аспірант

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Необхідно усвідомлювати, що вирішальну роль в успішному входженні українського суспільства в європейське співтовариство відіграють не лише

об'єктивні чинники, пов'язані з економічним і політичним життям країни, а й зміни у політичній свідомості українського народу, пов'язані з його європейськими перспективами. У цьому зв'язку звернення до вивчення стану, характерних особливостей, тенденцій розвитку європейської політичної свідомості українців є актуальним завданням вітчизняної політичної науки, оскільки світова політична практика свідчить, що уникнути серйозних соціально-політичних проблем вдається там, де вирішуються особистісні аспекти політичної практики.

Ще у 1983 р., коли було поставлено питання про «широкі дії для забезпечення перезапуску Європейського співтовариства» [1], в Штутгартській Урочистій декларації була проголошена ідея формування європейської свідомості – «підвищити рівень знань про інші держави-члени Співтовариства та інформацію з історії та культури Європи з тим, щоб сформуванню європейську свідомість» [2]. Пізніше, у ст. 10 Маастрихтського договору було поставлено завдання політичних партій на європейському рівні – «формування європейської політичної свідомості... громадян Союзу» [3].

Оскільки входження України в ЄС є стратегічним завданням української держави, зрозуміло, одним із перших кроків його виконання є готовність української громадськості до європейської інтеграції. Така готовність передбачає формування європейської політичної свідомості громадян України, яка забезпечується правом громадян бути поінформованими з європейських питань, що гарантує Хартія Європейського Союзу про основоположні права (2000) [4].

Європейську політичну свідомість українців ми будемо визначати як таку ж свідомість європейців, тобто як ціннісне і когнітивне сприйняття політичного життя в ЄС, застосування цінностей і стандартів європейської співдружності в оцінках сучасності та перспектив розвитку українського суспільства. Європейську політичну свідомість українців пропонуємо трактувати як сукупність політичних ідей, поглядів і переконань людей, що ототожнюють себе з європейським політичним суспільством – Європейським Союзом, і яким властива європейська ідентичність. Сутність і зміст європейської політичної свідомості українців, на наш погляд, неможливо розглядати без урахування європейської ідентичності сучасного українця.

Оскільки «будівельним матеріалом» будь-якої свідомості є інформація, проаналізуємо, як можна оцінити володіння інформацією про європейське життя сучасних українців, пасивну або персуазивну (отриману шляхом переконання) поінформованість, а також отримання знань за власною ініціативою (активну поінформованість) та інтерактивний аспект поінформованості, який сьогодні забезпечується в процесі двосторонньої комунікації на блогах і соціальних мережах.

Проведений українською дослідницею Є. Тихомировою [5, с. 255–256] на початку нульових років аналіз обізнаності громадян щодо євроінтеграції України виявив тоді досить низький рівень пасивної і персуазивної поінформованості громадян щодо її процесу, процедур та європейських інститутів, проте досить високий рівень мотивації активної поінформованості. Авторка посилається на опитування громадської думки, проведене Міжнародним центром перспективних досліджень на рубежі XX і XXI ст. [6], яке показало, що більшість респондентів (76,5%) оцінює поінформованість української громадськості щодо процесу та процедур інтеграції з ЄС та рівень інформування щодо політичної дискусії навколо інтеграційних процесів в Україні (66,3%) як недостатні. У той же час 97,5% респондентів зацікавлені в отриманні інформації про ЄС, а 98,7% – про процеси і процедури європейської інтеграції в Україні [6].

Ситуація щодо пасивної та персуазивної поінформованості останнім часом змінилася, як нам здається, на кращу. Про це свідчать показники європейської ідентичності українців, виявлені у результатах дослідження 2015 р., проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова¹.

Перш за все варто зазначити, що наприкінці 2015 р. в українському суспільстві поступово зростає кількість українців, що сприймають самих себе як європейців. Так, на рис. 1 видно, якщо навіть у травні 2013 р. відчували себе європейцями 34% і не відчували – 55% українців, то у грудні 2013 р. це співвідношення становило 44% та 50% відповідно, а в листопаді 2015 р. ті, хто відчуває себе європейцями, вперше опинилися у відносній більшості – 47%

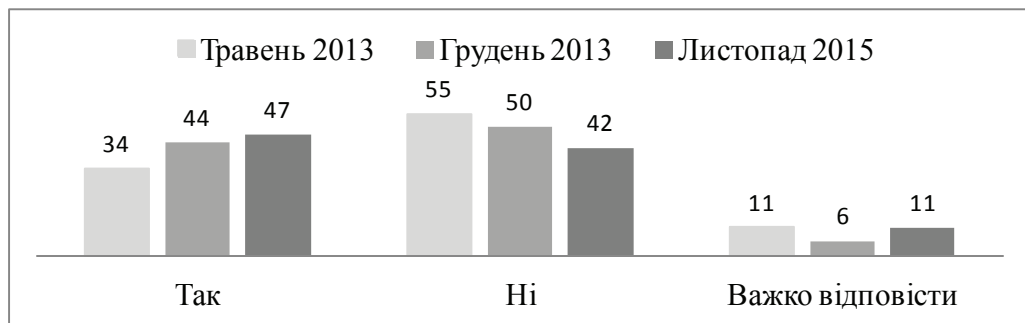

Рис. 1. Чи вважаєте Ви себе європейцем? (Дайте одну відповідь)

¹ Дослідження проводилося в період з 14 по 22 листопада 2015 р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2009 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%. Опитування проведено за фінансової підтримки Європейського Союзу.

можуть себе назвати європейцями і 42% – ні. Динаміка однозначно має позитивний характер: кількість респондентів, що вважають себе європейцями, збільшується, а тих, хто не вважає себе такими, зменшується.

Потенціал збільшення як прихильників, так і противників європейської ідентичності досить великий – в середньому 10,9% респондентів не визначилися з відповіддю (від 4,6% на Сході до 22,3% на Півдні) [7].

Кореляції, як бачимо з наведеної табл. 1, мають регіональний характер. Визначення себе як європейців переважає у громадській думці Заходу (57% відчувають себе європейцями і 35,5% – ні) та Центру (49% та 37% відповідно). На Сході України громадська думка майже рівноцінно розділилася на тих, хто вважає себе європейцями (46%), і тих, хто не вважає (49%). У меншості «європейці» за самовідчуттями опинилися на Півдні (35,5% відчувають себе європейцями і 43% – ні) та на Донбасі (38% та 56,5% відповідно) [7].

Таблиця 1

Чи вважаєте Ви себе європейцем?

	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Безумовно, так	22,0	13,6	8,6	23,2	8,5
Скоріше, так	34,6	35,4	26,5	23,1	29,2
Скоріше, ні	24,6	25,3	26,5	21,7	30,6
Безумовно, ні	10,9	12,0	16,1	27,5	25,5
Важко відповісти	7,9	13,7	22,3	4,6	6,2

Формування європейської політичної свідомості як суб'єктивного виміру євроінтеграційної політики не є спонтанним, воно потребує втручання у цей процес різних суб'єктів євроінтеграції, які можуть певним чином впливати на становлення європейської політичної свідомості власною інформаційно-комунікаційною політикою, що враховує стан і динаміку розвитку процесів євроінтеграції і потребує вимірювання розвитку європейської політичної свідомості. У таких умовах важливим інструментом формування сприятливого ставлення до європейської інтеграції, європейських інституцій та загальноєвропейської політики можуть і повинні стати інтерактивні комунікації. Про це яскраво свідчить досвід ЄС [5].

Проект «Дорога до ЄС країн Вишеградської групи: уроки для України», впроваджуваний Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом з його партнерами – Інститутом зі зв'язків з громадськістю (Словаччина), Інститутом Європейської політики EUROPEUM (Чеська Республіка) і Центром соціально-економічних досліджень (Польща), поставив за мету сприяння формуванню свідомого відношення суспільства до європейської

інтеграції у східних і південних регіонах України. Головним засобом визначені, із урахуванням досвіду сусідніх країн, – організація суспільних дискусій про можливе вирішення проблем України, з якими вона може зіштовхнутися на шляху до ЄС.

Аналітики зазначають, що під час реалізації зазначеного проекту планується проведення «круглих столів» у східних і південних регіонах, де підтримка європейської інтеграції є найнижчою в Україні. У ході «круглих столів» закордонні експерти нададуть свої публікації про особливості підготовки вступу їхніх країн у ЄС і будуть брати участь у дискусії про проблеми й перспективи України під час її інтеграції в ЄС. Під час фінальної конференції в Києві будуть обговорені основні результати проекту й стратегії подальшої інформаційної кампанії по ЄС. Очікується, що проект впливатиме на громадську думку євроскептичних регіонів України й формуватиме «більше раціональну й інформативну позицію стосовно ЄС серед широкої громадськості. Це, у свою чергу, буде стимулювати більш сильний суспільний тиск на українську владу, щоб остання відновила свій шлях до європейської інтеграції» [8].

ЛІТЕРАТУРА

1. Пикула Н. Н. Европейское политическое сознание: теоретический аспект / Н. Н. Пикула // *Facta Simonidis*. – Wyższa Szkoła Zawodowa im. Szymona Szymonowica w Zamościu. – 2014. – № 1 (7). – Zamość, 2014. – P. 65–85.
2. Solemn Declaration On European Union. European Council Stuttgart 19 June 1983 // *Bulletin of the European Communities*, No. 6/1983 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aei.pitt.edu/1788/1/stuttgart_declaration_1983.pdf.
3. Договор о Европейском Союзе [Електронний ресурс] (Маастрихт, 7 февр. 1992 г.) : (текст с изменениями и дополнениями от 13 дек. 2007 г.). – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
4. Charter of Fundamental Rights of the European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.
5. Тихомирова Є. Б. Паблік рилейшнз у глобалізованому світі : монографія / Є. Б. Тихомирова. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 489 с.
6. Опитування громадської думки щодо процесу європейської інтеграції України [Електронний ресурс] : звіт про дослідж. Січ. 2003 / Центр перспектив. дослідж. – Режим доступу: <http://www.icps.kiev.ua>.
7. Як українці розуміють євроінтеграцію: очікування та настрої суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/jak-ukrainci-rozumiyut-evrointegraciyu-ochikuvannja--ta-nastroi-suspilstva.htm>.
8. Шлях до ЄС країн Вишеградської четвірки: уроки для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/en/events/visegrad_fund.htm.

Т. О. Боднар, студентка

ПРАВОВА КУЛЬТУРА В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

На сьогоднішній день значна кількість людей приєднується до глобальної мережі. Мало не щодня спостерігається активне залучення людей до соціальних мереж, різноманітних інтернет-сайтів, де вони забезпечують себе різними матеріальними благами, а також створюють власні бізнес-проекти, якими можуть керувати з дому. Однак мало хто задумується, які негативні наслідки може спричинити для них подібна діяльність. Мова йде про шахрайство, висвітлення особи у невігідному світлі, порушення приватності, розкриття анонімності особи. Для того, щоб будь-яка особа могла себе убезпечити від подібних ситуацій, потрібно мати знання щодо основ правового регулювання в інформаційній сфері. Також важливим є загальний рівень правової культури в інформаційних відносинах. Метою роботи є дослідити питання правової культури в інтернеті та визначити її вплив на забезпечення прав учасників.

Правова культура – це сукупність правових знань та цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством становища у правовій сфері, правильне розуміння приписів норм права та свідоме виконання їх вимог [1].

До елементів правової культури відносимо: рівень правосвідомості і правової активності громадян, які зумовлені знанням і розумінням права; стан юридичної практики, а саме: рівень правотворчої діяльності і стан законодавства, що виражається у досконалості змісту і форми нормативно-правових актів, їх якості, продуманості, узгодженості, культурі юридичних текстів; рівень судової, правоохоронної діяльності і стан правозастосовної практики – виражається у роботі правозастосовних, судових, правоохоронних та інших органів, що є показником правореалізуючої культури посадових осіб, їх професійного знання законодавства, чітко налагодженої роботи з розгляду правових питань і доведення їх до повного юридичного вирішення; режим законності і правопорядку – стан фактичної впорядкованості суспільних відносин, урегульованих за допомогою правових засобів, змістом яких є сукупність правомірних дій суб'єктів права [2].

Для забезпечення правопорядку в Інтернеті визначальним є дослідження правової культури різних суб'єктів. Зокрема правова культура суспільства характеризується станом загальної культури населення, рівнем розвитку правосвідомості та правової активності. Правова культура окремих професійних або соціальних груп є поєднанням правової культури суспільства та правової культури окремих людей, які утворюють ці професійні або соціальні групи, і має свій специфічний характер. Правова культура людини тісно пов'язана

з правовою культурою суспільства і все залежить від досвіду людини, рівня її освіти, знання і розуміння права.

Теорія стверджує, що знання і розуміння норм права є необхідним для суспільства, але практика доводить, що на сьогоднішній день існують проблеми з дотримання правових норм. Це пояснюється як недосконалим формулюванням певних норм, так і поширеністю правового нігілізму, що є одним із найбільш небезпечних виявів деформації правової свідомості. Правова необізнаність громадян або ж невиконання ними правових норм призводить до того, що вони самі стають жертвами зловмисників, а також своїми діями можуть завдати шкоди іншим. Причинами правового нігілізму в Україні можна вважати: низький рівень правової культури; стан законності у суспільстві (у масову свідомість укорінюється антиправова залежність, таким чином вигідніше ігнорувати вимоги законів, ніж жити по закону, а на рівні суспільної свідомості невиконання норм права не викликає осуду); юридично безграмотні та недієві нормативні акти [3].

Аналізуючи інформаційно-правову культуру, варто відзначити, що більшість користувачів Інтернету та надавачів Інтернет-послуг часто ігнорують вимоги правових приписів у своїй діяльності. Для того щоб забезпечити баланс інтересів між учасниками інформаційних відносин необхідно визначити їхні права та обов'язки, а також поширювати розуміння загальних принципів інформаційно-правових відносин, у цьому і є вся суть правової культури.

З поширенням та швидким розвитком Інтернету все більше країн світу усвідомлюють потребу в його правовому регулюванні. Інтернет набув великого значення в соціальних, освітніх і культурних відносинах та надає широке коло нових можливостей.

В окремих актах законодавства та впливових документах правового характеру, особливо в ЄС та США, висвітлюються питання правової культури (Основні принципи політики Адміністрації США у сфері Інтернету 1997 р., Директива 97/66/ЄС «Про обробку персональних даних і захист приватних інтересів в області телекомунікації», «План заходів щодо забезпечення безпечного користування Інтернет» 1997 р., прийнята ЄС Декларація про незалежність кіберпростору, розроблена Адміністрацією США [4]. Проаналізувавши вибірково положення, можна стверджувати, що в порівнянні з більшістю країн, таких як країни Латинської Америки, Африки та Азії, де щодо Інтернет-відносин прослідковується тенденція відступу від правових норм та поширеність правового нігілізму, правова культура і авторитет закону в ЄС та США у деяких аспектах є прикладом для наслідування.

Розглядаючи правове регулювання Інтернету, першочергово варто звернути увагу на проблему, пов'язану із захистом приватності. Анонімність як одна із

форм приватності відіграє важливу роль при роботі з Інтернетом, оскільки дозволяє реалізувати широке коло прав людини [5]. Забезпечення права на анонімність в Інтернеті дає можливість вступати в інформаційні відносини, не розкриваючи своєї особистості. Повага до права на анонімність інших свідчить про високий рівень правової культури суб'єктів інформаційних відносин.

Підтвердженням зазначеного міркування є рекомендація Ради Європи № R (99) 5 «Щодо захисту недоторканності приватного життя в інтернеті». У ній стверджується, що «найкращий спосіб забезпечення недоторканності приватного життя – це анонімний доступ і анонімне використання послуг». Коли повна анонімність неможлива через законодавчі обмеження, рекомендовано використовувати псевдонім, що дозволяє отримати доступ до персональних даних тільки постачальникові послуг Інтернету [6].

Розглянувши питання правової культури в Інтернеті, можемо дійти висновку, що правова культура кожного суб'єкта інформаційних відносин є необхідною умовою для забезпечення справедливого балансу прав та інтересів усіх учасників цих відносин. У сучасних реаліях існує гостра потреба в подоланні правового нігілізму. Діяльність користувачів в Інтернет-просторі повинна обов'язково регулюватися відповідними нормативно-правовими актами. Щодо права на анонімність, то можна стверджувати, що його визнання є важливим елементом правової культури в Інтернеті. Держава повинна поважати це право, враховувати інтереси збереження анонімності та нерозкривання особистості користувачів без їхньої згоди або чітко виражених в законодавстві підстав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кириченко В. М. Теорія держави і права / В. М. Кириченко, О. М. Куракін. – К. : Центр учб. л-ри, 2010. – 264 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
3. Тополь Ю. О. Правовий нігілізм: стан, детермінанти та можливі шляхи подолання / Ю. О. Тополь // Вісн. Хмельн. ін-ту регіон. упр. та права. – 2004. – № 3. – С. 26–33.
4. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. – К. : Знання, 2008. – 663 с.
5. Сухорольський П. М. Право на анонімність як суттєвий елемент прав людини / П. М. Сухорольський // Прав. інформатика. – 2013. – № 1 (37). – С. 39–48.
6. Рекомендація № R (99) 5 Комітета Міністрів державам-членам Союзу Європи по захисту неприкосновенности частной жизни в Интернете [Електронний ресурс]. – 23.02.1999. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_357.

Е. Ш. Фархадова, студентка

ГАРАНТІЇ ОСНОВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ЗА УМОВ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Проблема формування громадянського суспільства в Україні є на сьогодні досить актуальною, власне через те, що останнє є показником розвитку суспільства і держави в цілому, постає як соціальний фундамент політичної системи суспільства. Не менш важливим є питання щодо дотримання основних прав і свобод індивідів, визнання пріоритетності яких яскраво вказує на рівень демократії в країні, соціальне, економічне та політичне забезпечення людини у державі. Слід відзначити, що дослідження даного питання було предметом уваги багатьох науковців. Зокрема, різних аспектів цієї проблематики торкалися В. Анікін, Ю. Битяк, Л. Герасіна, О. Данильян, Т. Дашо, Т. Ковальчук, П. Любченко, О. Петришин, П. Ситник, М. Требін, І. Яковюк та ін. [1–5]. У свою чергу, дослідимо цю тему в контексті взаємозв'язку становлення громадянського суспільства і дотримання основних прав людини в Україні, визначимо особливості взаємовпливу цих інститутів.

Перш за все, слід дати визначення поняттю «громадянське суспільство». Як зазначається в сучасній юридичній літературі, громадянське суспільство – це особлива автономна сфера, відокремлена від держави, економіки та сім'ї, що передбачає створення і функціонування інституцій, які сприяють громадянам в їх власному розвитку та самореалізації, формують уявлення про спільні інтереси і загальне благо, здійснюють громадський контроль над іншими суспільними сферами [3, с. 313].

На думку професора О. Данильяна, громадянське суспільство – це важлива умова не тільки переходу суспільства до правової державності, а й розвитку і забезпечення основних прав людини. З його позиції, становлення даного суспільства в Україні обумовлене: 1) чітким визначенням його сутності; 2) закономірностями його становлення; 3) створенням необхідних умов для цього [4, с. 9]. Беручи до уваги концепцію П. Любченка, який розглядає питання місцевого самоврядування в контексті становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні, можна відзначити, що основу становлення відповідного суспільства він вбачає у становленні і розвитку демократичних інститутів, а також форми участі громадян в управлінні суспільними справами [5, с. 5].

До основних прав людини належать: право на життя, недоторканність особи та житла, право на свободу власної думки і слова, право на охорону

здоров'я, право на освіту тощо. Всі ці права закріплені як на національному, так і на міжнародному рівні. Зокрема, у Загальній декларації прав людини ООН (1948), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966) та ін. В Україні ці права закріплені у Конституції України та відповідних законах.

Поєднання цих двох фундаментальних, на нашу думку, понять, таких як «громадянське суспільство» і «основні права людини», обумовлене їх важливістю і наявністю величезної кількості зв'язків між ними, адже громадянське суспільство передбачає не тільки формальне, а й фактичне встановлення і законодавче закріплення основних прав людини. Розгляд цих положень в Україні є досить суперечливим у деяких аспектах. Одним із таких аспектів є те, що становлення громадянського суспільства в Україні є дуже пізнім, адже всі інші розвинуті європейські держави зуміли створити зазначені вище умови ще у XVIII–XIX ст. Саме тоді у них відбулося закріплення всіх буржуазно-демократичних прав і свобод і саме тоді вони опинилися на правильному шляху побудови громадянського суспільства. Цим обумовлений рівень їх розвитку на сучасному етапі. Аналогічною в Україні є і ситуація зі встановленням і гарантуванням основних прав людини, адже вони складають основу, базисний елемент будь-якої держави. Їх розвиток є досить важливим не тільки для держави, а й для громадян, які є і повинні бути основним носієм влади у будь-якій розвинутій державі.

Задля встановлення й ефективного функціонування громадянського суспільства в Україні слід реалізувати принцип верховенства права, згідно з яким жоден державний орган, посадова особа, громадська організація чи людина не звільняються від обов'язку підкорятися закону, тобто встановлення правової рівності [4, с. 9–10].

Встановлення та закріплення основних прав людини, у свою чергу, здатне подолати існуючий бар'єр між суспільством і державою і, таким чином, підвищити рівень довіри з боку суспільства державі, праву, а також показник демократії. Саме це здатне забезпечити дієві механізми для безпосередньої реалізації індивідами своїх прав і свобод. Так, рівень розвитку держави поступово зростатиме не тільки на міжнародній арені, а й в очах проживаючого там суспільства. Наведені вище передумови є суттєвими в процесі становлення громадянського суспільства в Україні і, власне через нереалізованість останніх, ми маємо наші сьогоденні проблеми, головною з яких є низький рівень правової культури, що врешті-решт є причиною і низького рівня політичної культури. Необхідно зауважити, що саме ця проблема заважає на даному етапі ефективному розвитку України як демократичної держави з ви-

знаними європейськими цінностями, а українському суспільству – нормально функціонувати і розвиватися в сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. проф. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2013. – 536 с.
2. Требін М. П. Сучасний стан громадянського суспільства в Україні: проблеми і перспективи / М. П. Требін // Укр. соціум. – 2013. – №4 (47). – С. 161–174.
3. Теорія держави і права : підручник / за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 368 с.
4. Данильян О. Г. Громадянське суспільство та умови його становлення в Україні / О. Г. Данильян // Громадянське суспільство і права людини : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 9 груд. 2010 р. / Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – С. 9–11.
5. Любченко П. М. Місцеве самоврядування в контексті становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні / П. М. Любченко // Громадянське суспільство і права людини : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 9 груд. 2010 р. / Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – С. 5–8.